

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Інститут Історії Церкви

Магістерська робота

ДУШПАСТИРСЬКЕ СЛУЖІННЯ ПІДПІЛЬНОГО
СВЯЩЕНСТВА МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ЄПАРХІЇ У 1949-1964 РОКАХ

Студент 6-го курсу: Тарас-Віталій Турківський

Науковий керівник: Володимир Мороз

кандидат історичних наук

Рецензент: Вікторія Любащенко

доктор філософських наук

Львів 2022

Турківський Т-В. О. Дослідження душпастирського служіння підпільного священства Мукачівської Греко-Католицької Єпархії у 1949–1964 роках: Магістерська робота: (041 «Богослов'я») / Т-В. О. Турківський/ Український католицький університет. Кафедра церковної історії; Наук. кер: к. і. н. Мороз В. Р. – Львів: УКУ, 2022. – 98 с.

Анотація. У роботі досліджено процес ліквідації структур МГКЄ радянською тоталітарною системою впродовж 1944–1949 рр.; охарактеризовано поступове вимушене входження греко-католицького духовенства на Закарпатті у період підпілля; на основі критичного аналізу джерел проаналізовано діяльність катакомбної ГКЦ в умовах хрущовської «відлиги»; вивчено активність двох підпільних душпастирських осередків: єпархіального та монашого, в іпостасі Чину Святого Василя Великого; узагальнено освітньо-формаційний вишкіл підпільних семінаристів МГКЄ; реконструйовано перелік єпископів-святителів кандидатів у священство для Мукачівської єпархії.

Ключові слова: Історія, Закарпаття, релігія, МГКЄ, УГКЦ, ЧСВВ, підпільна Церква, тоталітаризм, репресії, переслідування Церкви, єпархіальне духовенство МГКЄ, Провінція Святого Миколая ЧСВВ, навчально-формаційний процес, підпільні свячення, Теодор Ромжа, Олександр Хіра, Микола Мураній, Павло Мадяр, Миколай Чарнецький, Йосиф Сліпий.

Abstract. The paper reveals the formal liquidation of the Mukachevo Greek-Catholic Eparchy (MGCE) structures in the Zakarpattia by the Soviet totalitarian system during 1944–1949. The author describes the process of entry of the Greek Catholic clergy into the catacomb (underground) period and critically analyses the activity of the Greek-Catholics in conditions of “Khrushchev Thaw”. The researcher reconstructs the religious activity of two underground pastoral centers in the Zakarpattia, i. e. the eparchial clergy and the Order of St. Basil the Great, with particular attention to the education and formation of underground seminarians, as well as to recreation of a list of bishops, who ordained young clergy from the MGCE.

Keywords: History, Transcarpathia, religion, MGCE, UGCC, OSBM, catacomb Church, totalitarianism, repressions, persecutions against the Church, the eparchial clergy of the MGCE, Basilian Province of St. Nicholas, the educational and formation process, underground ordinations, Theodore Romzha, Oleksandr Khira, Mykola Muranii, Pavlo Madyar, Mykola Charnetsky, Josef Slipyj.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I ПОЧАТКИ ПІДПІЛЛЯ ГКЦ НА ЗАКАРПАТТІ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ	10
1.1. Спроба ліквідації Мукачівської греко-католицької єпархії	10
1.2. Становлення мережі підпільної Церкви на Закарпатті.....	22
РОЗДІЛ II ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО КРАЮ В УМОВАХ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»	28
2.1. Осередок підпільної Церкви на чолі з о. Миколою Муранієм.....	36
2.2. Єпархіяльне священство в підпільному осередку отців-василіян	42
РОЗДІЛ III ОСВІТА І ФОРМАЦІЯ ДУХОВЕНСТВА У ПІДПІЛЛІ	50
3.1. Навчання кандидатів у священство із Закарпаття в підпільній ГКЦ .	56
3.2. Свячення і святителі підпільних душпастирів.....	60
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	74
ДОДАТКИ.....	86
ІЛЮСТРАЦІЇ.....	94
КАРТИ.....	98

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АІЩ – Архів Інституту Історії Церкви

арк. – аркуш

вид. – видання

вип. – випуск

вл. – владика

ВУЧК – Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією (рос. Всеукраинская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией)

ГДА СБУ – Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України

ГКЦ – Греко-Католицька Церква

год. – година

ГПУ – Головне політичне управління (рос. Главное политическое управление)

ГУЛАГ – Головне Управління виправно-трудоувих таборів, трудових поселень і місць ув'язнення (рос. Главное управление исправительно-трудоувих лагерей, трудовых поселений и мест заключения)

ДАЗО – Державний архів Закарпатської області

див. – дивись

ДТП – Дорожньо-транспортна пригода

єп. – єпископ

з рос. – з російської

ЗМІ – засоби масової інформації

ін. – інші

КДБ – Комітет державної безпеки СРСР (рос. КГБ – Комитет государственной безопасности)

кн. – книга

КПЗУ – Комуністична партія Закарпатської України

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

ЛБА – Львівська богословська академія

- м. – місто
- МГКЄ – Мукачівська Греко-Католицька Єпархія
- МДБ – Міністерство Державної Безпеки
- млн – мільйон
- МП – Московський Патріархат
- НАН України – Національна академія наук України
- нар. – народився
- НКВД – Народний комісаріат внутрішніх справ (рос. Народный комиссариат внутренних дел)
- НРЗУ – Народна Рада Закарпатської України
- о. – отець
- обл. – область
- оп. – опис
- р. – рік
- р-н – район
- рос. - російською
- РПЦ – Російська Православна Церква
- рр. – роки
- с. – село
- спр. – справа
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- т. – том
- УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
- УжНУ – Ужгородський національний університет
- УКУ – Український Католицький Університет
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ф. – фонд
- ф-т – факультет
- хв. – хвилина
- ЦК – центральний комітет

ВСТУП

Актуальність: Мукачівська греко-католицька єпархія (МГКЄ), як загалом ГКЦ у Східній Європі, за часів комунізму зазнала переслідувань, пережила вбивство єпископа бл. Кир Теодора Ромжі у 1947 р., спробу ліквідації у 1949 р. і до кінця 1980-х рр. могла існувати виключно в катакомбах. Вивчення історії греко-католицького підпілля на Закарпатті, осмислення досвіду, який МГКЄ здобула в часи гонінь, – актуальне завдання, виконання якого здатне забезпечити краще розуміння історії Церкви і наслідків тоталітаризму. Але така студія має й ширше значення, бо окремі елементи набутого досвіду Церкви актуальні й тепер.

У підпіллі МГКЄ діяла в тісному зв'язку з УГКЦ. Це важливий період історії, виклики і труднощі якого греко-католики подолали спільно: як відзначав єп. Кир Іван Маргітич, МГКЄ не вистояла б без допомоги УГКЦ. Дійсно, духовенство МГКЄ співпрацювало з духовенством УГКЦ, отримувало опіку від її ієрархів. Вивчення періоду підпілля, що тривав 40 років, дозволяє розуміти і переосмислювати події, діяльність і спадщину історичних осіб, а також виявляти і спростовувати стереотипи, багато з яких побутують досі. Передусім, уваги гідні особи, що свідчили Христову віру в часі тоталітарної системи. Їхні постаті, відвага, цілеспрямованість та жертвність, готовність служити не собі, а Богу й людям, є вираженням глибокої віри і стали орієнтирами для наступних поколінь християн. Незламність їхньої віри дозволила ГКЦ існувати впродовж усього підпілля і відродитися. З іншого боку, потрібно вивчати також долі тих, хто не витримав тиску системи і, навіть, став її агентом: такі теж були серед духовенства МГКЄ. Важливою запорукою успіху у виконанні програми дослідження є пріоритет уваги до архівних джерел.

Історична новизна цієї праці виражена вже у самій її структурі, яка переосмислює тему підпілля МГКЄ у 1949-1964 рр. У даній роботі було вперше здійснено спробу комплексного дослідження про два підпільних осередки греко-католицького духовенства Закарпаття: єпархіяльний та монаший, представниками якого були отці Чину святого Василія Великого. У такому поділі

духовенства міститься і новизна, з урахуванням того, що радянські спецслужби глибоко проникли в єпархіяльні церковні структури. Взагалі тематику підпілля МГКЄ до цього часу часто аналізували, відштовхуючись, наприклад, від книги отців Степана та Даниїла Бендасів «*Священники мученики, сповідники вірності*». Натомість у цій магістерській праці використано ширший спектр усно-історичних свідчень та архівних джерел.

Мета: Комплексний критичний аналіз душпастирювання підпільного духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії у 1949-1964 роках.

Завдання:

1. Охарактеризувати процес офіційної ліквідації МГКЄ радянським комуністичним режимом;
2. Визначити і описати методи боротьби атеїстичної влади з МГКЄ;
3. Проаналізувати процес входження греко-католицького духовенства Закарпаття у період підпілля;
4. Критично вивчити діяльність греко-католицького духовенства в умовах хрущовської «відлиги»;
5. Охарактеризувати підпільні осередки управління МГКЄ;
6. Узагальнити перебіг освітньо-формаційного процесу та священничих свячень греко-католицького духовенства на Закарпатті.

Об'єкт: духовенство Мукачівської греко-католицької єпархії.

Предмет: підпільне душпастирювання духовенства МГКЄ у 1949-1964 роках.

Хронологічні рамки: період 1949-1964 років – від формальної ліквідації МГКЄ до кінця правління в СРСР Микити Хрущова і «відлиги». Проте, у зв'язку з перспективою кращого розуміння окремих питань історії спроби ліквідації МГКЄ та служіння її духовенства у підпіллі, автор був змушений подекуди вийти за ці хронологічні рамки.

Географічні межі охоплюють передусім територію МГКЄ, тобто Закарпатської обл., але загалом – територію всієї України, де служило духовенство єпархії у підпіллі.

Методи: критичного аналізу, синтезу, хронологічний, статистичний, компаративний та узагальнення. У дослідженні використано методологічний принцип історизму.

Оригінальність праці полягає в тому, що вона базуватиметься на аналізі як інтерв'ю з духовенством та мирянами МГКЄ з Архіву Інституту історії Церкви УКУ, так архівних джерел, передусім із фондів Державного архіву Закарпатської обл.: з одного боку йдеться про бачення доби підпілля членами Церкви, а з другого – про документи, які походять з інституцій, що переслідували і намагалися знищити Церкву. Такий порівняльний аналіз буде спрямований на всебічне висвітлення підпільного служіння греко-католиків Закарпаття, визначення різних стратегій виживання духовенства в умовах радянського тоталітарного режиму. Також у роботі буде висвітлено підпільні центри, які координували діяльність священнослужителів на теренах МГКЄ, і зв'язок останньої з УГКЦ на чолі з Блаженнішим Йосифом Сліпим.

Основні джерела та література: важливими джерелами цієї магістерської роботи стали архівні матеріали, що значно підкріпили працю. Особливо важливими є справи з Архіву Інституту історії Церкви УКУ. У нашій праці проаналізовані, зокрема, інтерв'ю з отцями Павлом Мадяром, ЧСВВ, Володимиром Маргітичем, Романом Чейпешем, Йосипом Штилихою, в яких колишні учасники катакомбної Церкви розповідають про своє навчання, рукоположення і служіння в умовах підпілля.

Серед використаних джерел з фондів ДАЗО, до прикладу, варто окремо згадати ф. Р-1490, оп. 1, спр. 39, де йдеться про ліквідацію єпархіального правління МГКЄ (з підписом о. Миколи Муранія).

Окрім цього, також використано окремі архівні матеріали з Галузевого Державного Архіву Служби Безпеки України, зокрема агентурну справу «Рифи», в якій йдеться про вербування капітулярного вікарія МГКЄ. Використано і матеріали фонду 1 того ж архіву, зокрема спр. 1103, в якій зафіксовано діяльність вже завербованого капітулярного вікарія, як агента під псевдо «Сова».

Фундаментальними для нашої роботи є опубліковані праці Володимира Сергійчука «*Нескорена Церква*», Івана Біласа «*Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953*», Юрія Волошина «*Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.)*» та Олександра Пагірі «*Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949 рр.)*», які висвітлюють рішення органів та установ радянської тоталітарної системи, що були спрямовані на ліквідацію УГКЦ та МГКЄ.

Також у цій науковій праці буде висвітлено діяльність підпільного монашества Чину Святого Василя Великого в Закарпатті. Вивченню даної тематики чимало уваги присвятив дослідник з Інституту історії Церкви УКУ Володимир Мороз. Важливою для нашої роботи працею його авторства є, наприклад, стаття «*The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*». Також варті уваги російськомовна відеоконференція вказаного автора «*Стратегии выживания и служения василианского монашества на Закарпатье (1950-1964)*» і книга «*Світильник віри: історія Боронявського монастиря на тлі епох*». Звідти, зокрема, черпаємо інформацію про підпільне душпастирювання василіян на Закарпатті.

Варті уваги також праці дослідниці Лариси Капітан, зокрема «*Беріївська відлига на Закарпатті*», в якій описано зміну політичного устрою, що відбулась після смерті Сталіна, а також стаття «*Ліквідація Греко-Католицької Церкви у Закарпатті 1945-1949 рр.: Ідеолого-пропагандистська складова*», що висвітлює методи утвердження комуністичного ладу на Закарпатті.

Структура роботи: побудована за принципом багатофакторності і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури, додатків та ілюстрацій.

У першому розділі: буде описано становлення радянського устрою на Закарпатті та поступовий процес ліквідації структур МГКЄ, який ініціював комуністичний режим. Тут же буде проаналізовано пристосування греко-католицького духовенства до умов підпілля.

У другому розділі: буде розглянуто зміну політичного вектора СРСР на користь Хрущовської політичної «відлиги». Також тут буде описано діяльність підпільного духовенства МГКЄ в умовах антирелігійної кампанії, яку запровадила атеїстична влада. Окремо буде проаналізовано і надано оцінку діяльності двох підпільних осередків МГКЄ: єпархіального духовенства та монашества.

У третьому розділі: буде висвітлено наявність і структуру освітніх закладів в МГКЄ до її насильної формальної ліквідації, процес нищення цих закладів владою та їх діяльності поза законом – у підпіллі. Тут же буде проаналізовано особливості навчання і формаційного процесу підпільних семінаристів. Зокрема, в цьому розділі розглянемо осередки, в яких навчалися майбутні душпастирі катакомбної Церкви, їх святителів та умови, в яких відбувалося рукоположення.

РОЗДІЛ І

ПОЧАТКИ ПІДПІЛЛЯ ГКЦ НА ЗАКАРПАТТІ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

1.1. СПРОБА ЛІКВІДАЦІ МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Починаючи з перших днів жовтня 1944 р., на теренах Закарпаття поступово завершувались бої Другої світової війни¹. Після відступу угорських військ – союзників нацистської Німеччини, радянська влада почала все глибше “пускати своє коріння” на цій території, торкаючись життя практично усіх верств населення². Підпорядкування Червоною армією Закарпаття, ставало важливим чинником до об’єднання Закарпаття з Союзом Радянських Соціалістичних Республік (далі СРСР). Ці події, як декларували, «завершили процес об’єднання українських етнічних земель в одній державі»³, хоча насправді західні етнічні українські землі історичного Закарпаття (Пряшівщина), як і Галичини (Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя), насправді не були включені до Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі УРСР), а українців звідти згодом виселили чи намагалися виселити. Першочерговою ціллю для «визволителів» стала організація масової радянізації⁴ західноукраїнських, в тому числі закарпатських земель. Саме тому вже 19 листопада 1944 р. було відновлено Комуністичну партію Закарпатської України⁵ (далі КПЗУ), яка активно розпочала процес комуністичної пропаганди⁶.

¹ Друга світова війна – «наймасштабніший збройний конфлікт в історії людства», який розпочався 01.09. 1939 р. і тривав до 02.09.1945 р. «У війні брали участь 61 країна (80% населення Землі), воєнні дії відбувалися на територіях 40 з них. До військових формувань мобілізовано 110 млн осіб. Загальна кількість втрат становить близько 60 млн чоловік, із них безпосередньо на фронтах загинули 27 млн. Війну розпочала гітлерівська Німеччина, напавши на Польщу. Водночас не меншу роль у розв’язанні війни зіграв Йосиф Сталін». – *1939 – почалася Друга світова війна* // uipr.gov.ua (09.02.2021).

² Вегеш М. та ін. *Хроніка Закарпаття 1867–2010*. Ужгород 2011, 116.

³ Мищак І. *Возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія // Історіографічні дослідження в Україні* 20 (2010) 455.

⁴ «Радянізація – насильницьке насадження на певній території норм економічного, суспільно-політичного, культурного життя, що були характерними для тоталітарного СРСР». – *Словник термінів – радянізація* // territoryterror.org.ua (10.02.2021).

⁵ Вегеш. та ін. *Хроніка Закарпаття 1867–2010*, 118.

⁶ Пропаганда швидко поширювалась у патріотичному дусі, під гаслами з’єднання Закарпаття з Україною, до чого прагнуло українське населення краю. Радянізація швидко набирала темпів. Зокрема, було проведено чимало мітингів, резолюцій, прохань до Сталіна. У зв’язку з цим комуністи отримали чималу кількість прихильників,

Офіційною підставою для приєднання Закарпаття до УРСР, став Перший з'їзд народних комітетів, що, відбувався в Мукачеві 26 листопада 1944 року⁷. З'їзд відбувався в приміщенні міського кінотеатру «Перемога», де діяв штаб Народної дружини Закарпатської України, та складався з представників КПЗУ і русофілів⁸. Це дійство відбувалось під пильним наглядом радянських військ, які усіляко допомагали його успіху. Свідченням на доказ наведених тез є те, що на подію «було доставлено делегатів, підготовлено необхідні документи, матеріально підтримано з'їзд»⁹. Документом, який одногосно прийняли делегати з'їзду був Маніфест *про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною*¹⁰. Його опублікували 28 листопада 1944 р. в газеті «Закарпатська Україна»¹¹.

На мукачівському з'їзді «обрали вищий орган державної влади – Народну Раду Закарпатської України (далі НРЗУ) [...] склали уряд Закарпатської України – голова, два його заступники, 11 уповноважених»¹². Правовий статус Народної Ради полягав у тому, що вона була «єдиним законодавчим і вищим виконавчо-розпорядничим органом Закарпатської України»¹³. Одним із перших рішень, яке прийняла НРЗУ на початку грудня 1944 р., була конфіскація майна попередньої влади та ізоляція місцевого населення від впливу Чехословаччини¹⁴. Наступні рішення НРЗУ «тракували як близький та тяжіючий до радянської моделі вияв державної влади у формі народної демократії»¹⁵.

Отож, першочергово радянська Закарпаття торкнулась політичного життя. Виявами цього на місцях було створення сільських та міських комітетів,

серед яких особливо виділялись русофіли. – Маркусь В. *Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945*. Київ 1992, 42-43.

⁷ Грін О. *Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України та проблема визначення державно-правового статусу краю // Держава і право*, Київ 2009, 142.

⁸ Грін. *Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України*, 142. Див. Ілюстрація №1.

⁹ Там само, 142-143.

¹⁰ Див. Додаток №1.

¹¹ Щоденна газета *Закарпатська правда* – комуністична газета, котра була офіційним органом спочатку Комуністичної партії Закарпатської України, а згодом обласної організації Комуністичної партії України. Перший номер газети вийшов 3 листопада 1944 р. – Вегеш. *Хроніка Закарпаття 1867–2010*, 117.

¹² Вегеш М. *Закарпаття 1919–2009: історія, політика, культура*. Ужгород 2010, 275.

¹³ Там само.

¹⁴ Вегеш. *Закарпаття 1919–2009*, 275; Вегеш. та ін. *Хроніка Закарпаття 1867–2010*, 119-120.

¹⁵ Вегеш. *Закарпаття 1919–2009*, 276.

які виступали органами місцевого самоврядування¹⁶. Але цим дії нової влади не обмежилися. Загалом почалась цілеспрямована зміна принципів суспільного життя: проведені націоналізація земель, підприємств, різноманітних навчальних закладів, банків, утворено народну міліцію, перейменовано вулиці, розпочались арешти незгідних¹⁷.

29 червня 1945 р. в Москві було підписано радянсько-чехословацький договір про *Возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною*¹⁸. Чехословаччині 22 листопада 1945 р. цю угоду ратифікували Національні збори Чехословаччини¹⁹. Натомість радянська сторона ратифікувала договір 27 листопада того ж року²⁰. Згідно з домовленостями, Чехословаччина «від 29 червня 1945 року передає СРСР біля 250 квадратних кілометрів своєї території²¹ [...], у договорі передбачалось вільний вибір (оптація) громадянства для колишніх мешканців Чехословаччини»²².

Також, доцільно висвітлити події 22 січня 1946 р. Цього дня було прийнято указ Президії Верховної ради СРСР про утворення Закарпатської обл. з центром у місті Ужгород у складі УРСР²³. Починаючи з цього періоду розпочинається вже відкрите і тотальне втручання радянської системи в суспільні інституції на Закарпатті і як наслідок, комуністичний режим нівелював вплив усіх сил, які виступали супроти правлячого режиму²⁴. 24 січня 1946 р. «Указом Президії Верховної Ради УРСР у Закарпатській обл. вводиться юрисдикція Української РСР»²⁵.

На момент приходу радянської армії на Закарпаття очільником Мукачівської греко-католицької єпархії (далі МГКЄ) був молодий владика

¹⁶ Вегеш. *Закарпаття 1919–2009*, 276.

¹⁷ Там само, 277-279.

¹⁸ Вегеш. *Хроніка Закарпаття 1867–2010*, 129-130.

¹⁹ Марьина В. *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина 1939-1945 гг.* Москва 2003, 163.

²⁰ Вегеш. *Хроніка Закарпаття 1867–2010*, 130.

²¹ 250 квадратних кілометрів включає в собі «11 сіл з переважаючим угорським населенням: Батфа, Галоч, Малі Селменці, Паладь-Комаровці, Палло, Ратовці, Соломоново, Сюрте, Тисашвань, Тийглаш, Чоп. Вони не входили раніше до Підкарпатської Русі, а були частиною словацької жупи Земплин». – Там само.

²² Там само.

²³ Там само, 135.

²⁴ Токар М. *Політична радянська націоналізація Закарпаття: три спроби в ХХ столітті* // *zakarpattia.com* (24.01.2021).

²⁵ Вегеш. *Хроніка Закарпаття 1867–2010*, 135.

Теодор Ромжа²⁶, якого лише 24 вересня 1944 р. було поставлено на єпископа²⁷. Причому планували, що єпископ Ромжа буде не ординарієм, а помічним при єпископі Миколі Дудаші, і тільки відступ угорських військ і втрата Угорщиною контролю над Закарпаттям змінили ситуацію: владика Теодор став адміністратором єпархії та ординарієм²⁸.

Чи не першою організованою зустріччю духовенства МГКЄ на чолі з єпископом із комуністами відбулося 7 листопада 1944 р. в Ужгороді на святкуванні річниці Жовтневої революції²⁹. На цей захід було також запрошено і владика Теодора. Опісля в радянській пресі було опубліковано сфальсифіковані статті в яких, єпископ «наче просив “возз’єднати” край з Радянською Україною»³⁰.

Встановивши тотальний контроль над краєм, комуністи, посилювали політичний тиск на місцеве самоврядування, що в подальшому стало причиною утисків греко-католицьких громад³¹. Для унійного духовенства ставало все більш очевидним, що подальша радянізація територій Закарпаття унеможливить легітимне існування Мукачівської греко-католицької єпархії як такої. В якості альтернативи гонінням для священників МГКЄ радянський режим пропонував можливість приєднання до РПЦ та відмову від єдності з Римом³². Декотрі представники духовенства пішли на співпрацю з владою і схилилися прийняти цю пропозицію, проте єпархіяльний уряд на чолі з єпископом категорично відкинув її. Власне в наслідок цього домінуюча влада розпочала безпосередні утиски духовенства.

²⁶ Див. Ілюстрація №2.

²⁷ По смерті мукачівського єпископа Олександра Стойки 31 травня 1943 р. мукачівську катедру з 2 червня очолив прелат-протоєрей Олександр Ільницький, який посідав уряд капітулярного вікарія. 12 лютого 1944 р., рішенням Ватикану було обрано, як апостольського адміністратора Мукачівської єпархії ординарія Гайдудорозької єпархії Миколу Дудаша. – Бендас Д. *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 роках* // Ковчег ІІ, Львів 2000, 290.

²⁸ Мороз В. *Чому не було «возз’єднавчого собору» на Закарпатті?* // Наукова конференція «"Львівський собор" 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки» / Ч. ІІ (www.youtube.com) (22.04.2021).

²⁹ *Великому полководцю и вождю народов Маршалу Советского Союза Иосифу Виссарионовичу Сталину* // electro.nekrasovka.ru. Известия Советов депутатов трудящихся СССР (21.04.2021).

³⁰ Там само.

³¹ Пушкаш Л. *Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа*. Львів 2001, 87.

³² Бендас С. Бендас Д. *Священники-мученики, сповідники вірності*. Ужгород 1999, 88.

Організований наступ на Греко-Католицьку Церкву на Закарпатті прорадянські сили розпочинають узимку 1945 року³³. Тоді було захоплено 9 греко-католицьких парафій та передано їх Православній Церкві³⁴. А 20 квітня 1945 р. НРЗУ приймає декрети, безпосередньо спрямовані супроти духовенства Мукачівської єпархії³⁵. В них йшлося про перерозподіл церковної власності та передання частини церковного майна православним парафіям³⁶. Таким чином у структурі МГКЄ було чимало втрат: фінансових та кадрових, адже 144 священників були змушені виїхати закордон, щоб уникнути політичних утисків³⁷. Як наслідок, станом на весну 1945 р., було передано під патронат РПЦ близько 60-ти парафій Мукачівської єпархії³⁸.

До активної боротьби із МГКЄ залучали також і духовенство РПЦ. Діючи під виглядом місіонерів, а насправді керуючись політикою прозелітизму³⁹, вони налаштовували своїх вірних до ворожого сприйняття греко-католиків. Перші вияви зазіхань РПЦ на греко-католицькі парафії розпочались із грудня 1944 року⁴⁰. Уже тоді греко-католицьке єпархіяльне управління отримувало повідомлення про чисельні спроби православних силою захопити парафії⁴¹. При цьому православна громада зверталась по допомогу червоноармійців, місцевих комітетів та міліції⁴². Таким чином було забрано чималу кількість парафій, серед яких зокрема в селах: Нижніх Селищах, Липчі, Нанкові, Лисичеві, Вучкові, Шандорові, Кошелеві, Кушницях, Крайникові, Новому Барові, Теремлі, Вільхівцях⁴³. Як засвідчують архівні документи, сам радянський режим спонукав православних до цього, використовуючи їх як інструмент для послаблення ГКЦ.

³³ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*. Львів 2005, 190.

³⁴ Там само.

³⁵ Мороз В. *У серці Марморошу: історія греко-католицької спільноти Дубового й околиць*. Львів 2019, 127.

³⁶ Там само.

³⁷ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 293.

³⁸ Там само, 190.

³⁹ Прозелітизм – цей термін «вживається для означення тих дій християн, які спрямовані на перетягування у свою віру прихильників інших християнських громад. Ці дії можуть бути більш відкритими або, навпаки, більш замаскованими». Таке визначення подає Спільна робоча група Римо-Католицької Церкви та Всесвітньої Ради Церков. – *Проблема прозелітизму і заклик до спільного свідчення // Релігійна свобода і права людини*, т. 3. Львів 2004, 176.

⁴⁰ Зінкевич О. Лончина Т. *Мартирологія Українських Церков*, т. 2. Торонто-Балтимор 1985, 294.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

Окрім цього, для атеїстичного тоталітарного режиму важливим етапом стало очорнення греко-католицького духовенства в очах жителів Закарпаття. Як наслідок, теренами обл. прокотилася велика хвиля мітингів під червоними стягами більшовиків, на яких часто звучали антиунійні гасла. У своїх публікаціях радянська преса була переповненою неправдивою, або ж сфальсифікованою інформацією. Наприклад, у статті «*Лиходій в греко-католицькій рясі*», яку опублікували 20 квітня 1945 р. в газеті *Закарпатська правда*⁴⁴, йшла мова про діяльність о. Миколи Токача, котрий на думку авторів, був антирадянським пропагандистом:

Визволений народ Закарпатської України ніколи не забуде тих злодіянь, яких причинили йому вороги внутрішні і зовнішні. Лиходіям, в які б шкіри і рясі вони не рядились, не має місця серед нашого народу. І дивно буде, коли лиходій в греко-католицькій рясі Токач не лише в Дубриничах, але й взагалі де-небудь на нашій землі буде допущений єпархією до приходу⁴⁵.

За угодою між Російською та Сербською Православним Церквами, Мукачівсько-Пряшівська православна єпархія була переведена під юрисдикцію РПЦ. Відповідні рішення прийняли собор СПЦ 6-8 жовтня 1945 р. і собор РПЦ 22 жовтня 1945 року⁴⁶. У зв'язку з цими подіями закарпатське православне духовенство здобуває все більшу прихильність збоку радянської влади, його представники все більше допомагають режимові в боротьбі проти ГКЦ. І тому, як наслідок на Закарпатті розпочалась масова антикатолицька пропаганда⁴⁷.

З 1947 р. спостерігаємо намір більшовиків перевести духовенство МГКЄ до російського православ'я вже насильницькими методами⁴⁸. Уповноважений Ради в справах релігійних культів Петро Вільховий видав інструкцію, згідно з якою його підопічний Іванов відправився у відрядження Закарпатською обл. Його основною метою було відвідування виконавчих комітетів міських рад,

⁴⁴ Капітан Л. *Ліквідація Греко-Католицької Церкви у Закарпатті, 1945-1949 рр.: Ідеолого-пропагандистська складова* // *Краєзнавство* 3 (2012) 73.

⁴⁵ Там само, 73-74.

⁴⁶ Моїсеєнко В. *Буди, Господи, милость Твоя на нас... Історія Православ'я на Закарпатті* // risu.org.ua (18.02.21).

⁴⁷ Бендас. *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 роках*, 293.

⁴⁸ Листування уповноважених ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в УРСР П. Вільхового та Закарпатської обл. Сергія Ляміна-Агафанова, датоване 5 квітнем 1947 р. – ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 14, арк. 1.

зادля збору інформації про місцеві релігійні спільноти⁴⁹. Для ефективнішої діяльності, представників радянської системи, спрямованої проти ГКЦ, важливим став підготовчий етап, у якому увага приділялась на вивченні мови, побуту, історії Закарпаття та локальної етнографії⁵⁰. Республіканське керівництво закликала чиновників, на яких поклали справу контролю за релігійним життям, критично опрацьовувати інформацію, котру подавали місцеві вірні та духовенство, а уповноваженого у справах культів Сергія Ляміна-Агафанова зобов'язують самостійно перевіряти достовірність отриманих свідчень від своїх підопічних⁵¹.

З початком 1947 р. по території Закарпаття розпочалась перереєстрація релігійних громад за вимогами радянської адміністрації⁵². І зі свого боку владики Теодор Ромжа пише прохання до радянської влади про надання дозволу на перереєстрацію громад ГКЦ⁵³. Проте правляча влада зумисне не давала відповіді на прохання очільника греко-католиків у Закарпатті⁵⁴. На прохання владики Теодора, його секретар о. Олександр Пунько⁵⁵, в травні відправляється до Москви, щоб отримати дозвіл від радянської влади на реєстрацію греко-католицьких парафій на Закарпатті⁵⁶. Проте, Рада у справах релігійних культів не схвалила прохання мукачівського єпископа. Ця поїздка, не лише не допомогла вирішити проблему, а й ще більше загострила ситуацію. Після повернення о. Пунька, комуністи розпочинають посилений наступ на ГКЦ⁵⁷. Таким чином, Мукачівська греко-католицька єпархія за задумом влади втрачає свої юридичні права та фактично перебуває поза законом. Скориставшись цією нагодою, по

⁴⁹ ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 14, арк. 1.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Радянська влада посилаючись на ст. 124 Конституції СРСР, започаткувала реєстрацію священників та церковних спільнот Закарпатської обл. До них входили Церкви: Римо-католицька, Реформаторські, Лютеранські та єврейські громади. – ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 15, арк 2, 5, 6, 16.

⁵³ ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 15, арк. 5.

⁵⁴ Волошин Ю. «Самоліквідація» Ужгородської унії // *Людина і світ* 1 (1999) 35.

⁵⁵ Отець Олександр Пунько (1911– 1962) – пресвітер МГКЄ, директор єпархіяльної канцелярії; влітку 1947 р. вимушено емігрує до США через Чехословаччину, щоб уникнути арешту. – Бендас, Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 296.

⁵⁶ Бендас, Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 296.

⁵⁷ Там само.

Такому рішенню, ще завчасу посприяла комуністична влада, яка ще з 15 жовтня 1945 р. застерігає єпархіяльне управління «утримуватись від реєстрації» громад МГКЄ. – Волошин. «Самоліквідація» Ужгородської унії, 35.

селах та містах Закарпаття, за сприяння влади почали створювати спільноти вірних РПЦ, які розпочали масово подавати заяви про передачу їх храмів⁵⁸. Тож православне духовенство перебрало на себе парафії, котрі первинно належали греко-католикам.

Унійне духовенство рішуче відстоювало свої права, так що до січня 1947 р. жодний пресвітер Мукачівської греко-католицької єпархії не перейшов на православ'я⁵⁹. Тому комуністична влада спричиняє відверті та рішучі методи боротьби з ГКЦ. 27 березня 1947 р. виконком Закарпатської облради постановив передати василіянський монастир на Чернечій горі в Мукачеві у власність РПЦ⁶⁰. 25 липня того ж року виконком постановив передати РПЦ уже катедральний собор в Ужгороді, але з наказу київського керівництва виконання цього рішення призупинили.

Комуністична влада разом з духовенством РПЦ масово «навертали» греко-католиків на православ'я здебільшого репресивними методами. При цьому, варто віддати належне владиці Теодору Ромжі, який був захисником прав очолюваної Церкви та бажав зберегти Її від тиску радянського режиму. До жовтня 1947 р. єпископ своїми пастирськими відвідинами підтримував духовенство та вірних⁶¹. Незважаючи на тиск з боку радянської системи, як люблячий духовний батько, кир Теодор, продовжував виконувати свою місію⁶².

Радянська влада була вкрай роздратована діяльністю греко-католиків на Закарпатті і їхнім небажанням переходити до РПЦ⁶³. Із спогадів співробітника радянських спецслужб Павла Судоплатова⁶⁴ дізнаємося, що з метою тиску владику Теодора, звинувачували зокрема в співпраці з «бандитами», в «таємній змові з Ватиканом проти СРСР» та в «підтримці українських націоналістичних

⁵⁸ Волошин. «Самоліквідація» Ужгородської унії, 35-36.

⁵⁹ Там само, 36.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Зінкевич. Лончина. *Мартирологія Українських Церков*, 312-313.

⁶² Там само.

⁶³ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 194.

⁶⁴ Павло Анатолійович Судоплатов – генерал-лейтенант, очільник радянської закордонної спецслужби. Розробник планів вбивства, противників СРСР. – Судоплатов А. *Тайная жизнь генерала Судоплатова: Правда и вымыслы о моем отце*. Москва 1998, 2.

груп»⁶⁵. Тому, мовляв, своєю діяльністю, Мукачівська греко-католицька єпархія «представляла серйозну загрозу для політичної стабільності в регіоні, який щойно ввійшов до складу Радянського Союзу»⁶⁶.

Отримавши дозвіл від Йосипа Сталіна, функціонери тоталітарної системи були готові «знищити “терористичне гніздо” Ватикану в Ужгороді»⁶⁷. Тож коли 27 жовтня 1947 р. єпископ Теодор повертався до Ужгорода бричкою після освячення церкви в селі Лохово, співробітники МДБ влаштували навмисне ДТП⁶⁸. На владу наїхала вантажівка, проте він отримав поранення, які не загрожували життю. Тому працівники МДБ жорстоко побили єпископа металевими палицями⁶⁹. Але план ліквідації Ромжі, провалився, бо хоч пораненого, та живого владу доставили до мукачівської лікарні о 12 год. 30 хв⁷⁰.

З огляду на такий перебіг подій, Павла Судоплатова відправили до Ужгорода, де він провів два тижні, чекаючи подальших наказів, що стосуються знищення очільника Мукачівської греко-католицької єпархії⁷¹. Згодом, його повідомили, що до Ужгорода прибуде народний комісар державної безпеки генерал-лейтенант Сергій Савченко разом з керівником токсикологічної лабораторії Григорієм Майрановським з метою проведення чітких та успішних приготувань ліквідації єпископа Ромжі⁷².

Завданням Григорія Майрановського було надання смертельної отрути⁷³ з рослини кураре⁷⁴. Цю отруту було доставлено агенту МДБ – медсестрі лікарні,

⁶⁵ Судоплатов П. *Спецоперації: Лубянка и Кремль: 1930-1950 годы*, Москва 1997, 413.

⁶⁶ Судоплатов. *Спецоперації: Лубянка и Кремль: 1930-1950 годы*, 413.

Див. Ілюстрації №3.

⁶⁷ Судоплатов. *Спецоперації: Лубянка и Кремль: 1930-1950 годы*, 413.

⁶⁸ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 194.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ *Переслідувані за Правду: українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.* Вид. 2-ге, Львів 2017, 49.

⁷¹ Судоплатов. *Спецоперації: Лубянка и Кремль: 1930-1950 годы*, 413.

⁷² Там само.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Кураре – південноамериканська отруйна рослина, при незначному попаданні отрути якої в кров, людина є приреченою на смерть. Цей засіб паралізує периферичні закінчення рухових нервів та м'язи органів, дотичних до дихальної системи, тому смерть настає внаслідок задусення при повній або частковій втраті свідомості. – Брокгауз Ф. Ефрон И. *Энциклопедический словарь*. Петербург 1904, 511.

де перебував єпископ Теодор⁷⁵. В ніч на 1 листопада 1947 р. під керівництвом радянських спецслужбовців, було виведено медперсонал, який опікувався пораненим єпископом і медсестра-агент, ввела отруту в кров владики. Внаслідок цього мукачівський єпископ помер⁷⁶. Вбивши владику Теодора, радянська влада усунула головну перепону ліквідації греко-католицьких структур на Закарпатті. Через п'ять днів після смерті єпископа-ординарія на зборі крилошан, було вирішено обрати адміністратором Мукачівської ГКЄ – о. Миколу Муранія, проте він вже не мав авторитету покійного владики⁷⁷.

Для кращого поширення своєї пропаганди, радянська влада в середині 1947 р. розробила детальну інструкцію: *План заходів по укріпленню Православної церкви и воссоединению униатской церкви с Православною в Закарпатской области УССР*. У цьому документі зазначалося, що необхідно пропагувати «возз'єднання» й агітувати греко-католиків за перехід у російське православ'я, подібно, як це відбувалось у Галичині. При цьому важливо залучати греко-католицьких священників, котрі є прихильниками нової влади⁷⁸. Також планували розповсюджувати пропагандистський фільм «Львівський собор»⁷⁹. Наступним кроком, який мав підсилити «місійну діяльність» православних на шкоду ГКЦ, було відкриття духовного навчального закладу для вірних РПЦ⁸⁰. Також планували створити православним громадам умови для проведення урочистих богослужінь; влада санкціонувала навіть, пошиття найкращих риз та організацію для парафій найкращих хорів⁸¹.

Комуністичною владою було вирішено створити місіонерську установу при управлінні Ужгородсько-Мукачівської єпархії. Цей постійно діючий орган отримав назву «Закарпатське братство для повернення греко-католиків у лоно

⁷⁵ Судоплатов. *Спецоперації: Лубянка и Кремль: 1930-1950 годы*, 413.

⁷⁶ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 194. Див. Ілюстрація №4.

⁷⁷ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 194. Див. Ілюстрація №5.

⁷⁸ Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953*, кн. 2, Київ 1994, 678-679.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само.

РПЦ»⁸². Очільниками були Православний єпископ, який згідно цього плану, мав бути колишнім вікарієм Мукачівської єпархії, разом із колишнім авторитетним унійним пресвітером⁸³. Також, згідно з планом, до цієї організації потрібно було залучити декількох колишніх священників Львівської греко-католицької єпархії та Мукачівської єпархії⁸⁴.

Іншим важливим аспектом проекту «возз'єднання» греко-католиків з РПЦ була ротація єпископів в структурі Московського Патріархату. Річ у тому, що комуністична влада та РПЦ були незадоволені діяльністю очільника Мукачівської православної єпархії – Нестора (Сидорука)⁸⁵. Причиною цього була малоефективна «місійність» православних на Закарпатті⁸⁶. Тому з 3 червня 1948 року новим очільником Мукачівської православної єпархії став архієпископ львівський Макарій Оксіюк⁸⁷, який в свій час успішно виконав завдання режиму в якості правлячого Львівсько-Тернопільського архієрея⁸⁸. Зрештою, за архієпископом Макарієм, поширюючи його повноваження на Закарпаття, залишили і львівську катедру. Зі своєї сторони радянські каральні органи були раді співпраці з новим правлячим архієреєм – архієпископом Оксіюком, тому й розпочали новий етап боротьби з греко-католиками. Ефективність їх дій полягала в застосуванні різноманітних репресивних методів «включно з психологічним та фізичним терором»⁸⁹.

Вагомим чинником, який згодом вплинув на псевдоліквідацію МГКЄ, стало створення ініціативної групи по об'єднанню закарпатських греко-католиків з РПЦ. Здебільшого в цю групу входили жертви “возз'єднавчого процесу”, тобто частина греко-католицького духовенства, котра перейшла у

⁸² Білас. *Репресивно-каральна система в Україні*, 673.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 196.

⁸⁶ Шліхта Н. *Мукачівсько-Ужгородська “возз'єднана” єпархія наприкінці 1940-х – у 1960-і рр.: унікальний випадок чи типовий приклад?* // *Наукові записки Ужгородського Університету*. Ужгород 2016, 289.

⁸⁷ Макарій Оксіюк (1883-1963) – «діяч РПЦ, митрополит, закінчив Київську духовну академію, у 1945 р. висвячений на єпископа львівського і тернопільського, активний учасник ліквідації греко-католицької церкви в Галичині». – Волошин Ю. *Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.)* // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* (1996) 418.

⁸⁸ Шліхта. *Мукачівсько-Ужгородська “возз'єднана” єпархія наприкінці 1940-х – у 1960-і рр.*, 289.

⁸⁹ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 198.

православ'я. Їх очолював титулярний архидиякон Іриней Кондратович⁹⁰. Здійснюючи такий крок, «возз'єднане» духовенство стало маріонеткою у руках комуністичної влади. Адже, орієнтуючись на особистий авторитет частини цього духовенства, вірні почали «навертатись» у православ'я.

У груповій агентурній розробці по ліквідації МГКЄ датованою 7 січня 1949 р., заступник міністра державної безпеки СРСР – Михайло Поперека, зазначає, що:

В цілях паралізації можливої активної протидії з сторони унійного духовенства в проведенні означеного нами планом заходів по лінії греко-католицької церкви, здійснити вербовку капітулярного вікарія греко-католицької церкви Мурані М. І.⁹¹

Власне, вербовка авторитетної особи о. Миколи Муранія, який виконував уряд єпархіяльного керівника, вплинула на переломні рішення, що відбулись 16 лютого 1949 року⁹². В цей день у володіння РПЦ було передано греко-католицький катедральний собор в Ужгороді. Того ж дня зрікся уряду о. Микола Мураній, оголосивши, що єпархіяльне управління припиняє діяльність⁹³. Для духовенства та вірних МГКЄ це було важким ударом, який значно деморалізував їхню діяльність.

Трагічна подія проголошення «ліквідації» ГКЦ, яку возвеличує священнослужитель РПЦ Микита Павлосюк, як «Торжество православ'я»⁹⁴, відбулось на 28 серпня 1949 р., в часі святкування свята Успіння Пресвятої Богородиці в захопленому Мукачівському монастирі⁹⁵. Це була «кульмінація “возз'єднавчої” кампанії на Закарпатті»⁹⁶.

Святкування «торжества православія» очолив архієпископ Макарій разом з колишніми греко-католиками, а тоді вже єпископами РПЦ, Дрогобицьким – Михайлом (Мельником) та Станіславським – Антонієм (Пельвецьким)⁹⁷. По завершенні святкової літургії в минулому греко-католик, а тепер настоятель

⁹⁰ Сергійчук В. *Нескорена Церква*. Київ 2001, 136.

⁹¹ ГДА СБУ, Рифи, т. 29, арк. 286. Див. Додаток №3.

⁹² ДАЗО, Р-1490, оп. 1, спр 39, арк. 11. Див. Додаток №4.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Павлосюк Н. *Торжество Православия на Закарпатье* // *Журнал Московской Патриархии*, Москва 10 (1949) 5.

⁹⁵ ДАЗО, Р-1490, оп. 1, спр 39, арк. 11.

⁹⁶ Боцюрків. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*, 198.

⁹⁷ Павлосюк. *Торжество Православия на Закарпатье*, 5.

православного катедрального собору в Ужгороді та водночас, як зазначалось, член «ініціативної групи» на Закарпатті, Іриней Кондратович привселюдно оголосив, що «з дня 28 серпня 1949 р. на Закарпатській Україні перестала існувати церковна унія закарпатського духовенства з Римом, бо вона була протинародним історичним актом»⁹⁸. Православними унія подавалася виключно «як антинародний історичний акт, як історичний документ іноземного насильства над волею і совістю русько-українського закарпатського народу»⁹⁹. В завершальній промові Кондратович зазначив, що «відтепер і на віки ми – православні чада, святої Матері нашої Руської Православної Церкви»¹⁰⁰.

1.2. СТАНОВЛЕННЯ МЕРЕЖІ ПІДПІЛЬНОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ

З початком осені 1949 р. греко-католицьке духовенство Мукачівської єпархії офіційно припинило свою діяльність¹⁰¹. Як бачимо, формальна «ліквідація» унії була виключно владною ініціативою, яку шляхом примусу та репресій втілювало МДБ. У звіті уповноваженого Ради в справах РПЦ за 10 грудня 1949 р. прямо вказано, що органи МДБ СРСР стали засобом для того, щоби возз'єднати всі 366 греко-католицькі парафії під юрисдикцію московського патріарха¹⁰². Такі події призвели до створення штучної переваги РПЦ на Закарпатті, адже до приходу радянського режиму на Закарпаття Православна Церква не мала релігійного першенства на цих теренах¹⁰³.

Але в дійсності, незважаючи на такі трагічні події, «невоз'єднана» частина Мукачівського греко-католицького духовенства продовжувала відстоювати свої права. Так, попри події на Чернечій горі, в Імстичівському греко-католицькому

⁹⁸ Пагіря О. *Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949 рр.)* // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* (2014) 501.

⁹⁹ Павлосюк. *Торжество Православия на Закарпатье*, 5-6.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Сергійчук. *Нескорена Церква*, 230.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Статистичні дані МГКЄ подає секретар єп. Теодора Ромжі, о. Олександр Пунько в «*дповідній записці для Римської Конгрегації Східних Церков про становище Мукачівської руської єпархії в Радянській Україні*». У ній автор проводить паралель між 1944 та 1947 роками. Як бачимо, спершу Православна Церква значно поступалась МГКЄ у чисельності: вірних, храмів, каплиць, монастирів та семінаристів. Натомість, активно розпочавши так звану «місійну працю» за підтримки МДБ СРСР у 1947 році вона значно укріпилась на цих теренах. – Пушкаш. *Кир Теодор Ромжа*, 198, 218.

монастирі продовжували свою діяльність 88 монахів¹⁰⁴. Проте 17 вересня 1949 р. виконавчий комітет Закарпатської обл. прийняв рішення №0360 про те, що подальше володіння цим монастирем належить духовенству РПЦ¹⁰⁵.

Хоча формально «ліквідація» відбулась, проте із листа від 20 грудня 1949 р., очільника Ради у справах РПЦ при РМ СРСР Георгія Карпова до першого секретаря Центрального Комітету Комуністичної Партії України – Леоніда Мельникова спостерігаємо, що влада була роздратована діяльністю «возз'єднаної» частини духовенства¹⁰⁶. Адже вони продовжували використовувати в літургійному житті частини, взяті з латинського обряду, також згадували Римського Архиєрея в часі богослужіння¹⁰⁷.

Із 1949 р. чимала кількість¹⁰⁸ духовенства МГКЄ, яка не підписала «возз'єднання» і не була заарештована, продовжувала свою пасторальну діяльність особливо для тих вірних, які залишилась вірними Католицькій Церкві у Виноградівському та Іршавському районах¹⁰⁹. Зокрема, була створена група підпільних священників, до якої входили: Іван Маргітич¹¹⁰, Петро Орос¹¹¹, Іван

¹⁰⁴ У висновку витягу з інформаційного звіту уповноваженого Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УСРС за липень- вересень 1949 року щодо ліквідації унії в Закарпатській області бачимо, що СРСР вбачає в залишках унійного духовенства «розсадник агентури Ватикану» і тому бажає їх негайно виселити монахів, щоб унеможливити їхній душпастирський провід на цих теренах. Натомість монастирська будівля, мала бути переданою під володіння архієпископа Макарія (Оксіюка), або ж використана «для культурно-просвітницьких цілей». – Сергійчук. *Нескорена Церква*, 231.

¹⁰⁵ Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.) // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. Київ 2010, 291.

¹⁰⁶ Дмитрук. *Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті*, 292.

¹⁰⁷ Там само, 292.

¹⁰⁸ Приблизна кількість підпільних священнослужителів на 1949 рік -196; 1950 рік – 95; 1951 рік – 52. – Бендас. *Священники-мученики, сповідники*, 307-308.

¹⁰⁹ Бич М. *Підпільна група греко-католицьких священників Боржавської долини – Виноградівського та Іршавського районів // Народний владика Іван Маргітич: матеріали науково-практичних конференцій «10 років без владика Івана Маргітича: на перехресті віків»*. Львів 2015, 83.

¹¹⁰ Іван Маргітич – єпископ МГКЄ: нар. 4 лютого 1921 р. в селі Велика Чингава (тепер Боржавське), Виноградівського району. З 1941 по 1946 рр. навчався в Ужгородській семінарії. того ж року 18 серпня був висвячений на священника з рук єпископа Ромжі. З листопада 1946 р. душпастирював у Рахові. 1951 р. засуджений на 25 років, проте з 1955 р. достроково був звільнений. У 80-х рр член захисту УГКЦ. У 1987 році – учасник першої делегації УГКЦ у Москві. 10 вересня 1987 р. у Львові таємно хіротонізований на єпископа, єпископом Софроном Дмитерком. Виконував уряд єпископа-помічника МГКЄ. Помер 7 вересня 2003 р. – Мороз В. *Світильник віри: історія Борнявського монастиря на тлі епох*. Львів 2017, 217-218.

¹¹¹ Петро Орос – священник МГКЄ: «Народився 1917 р. у с. Бірі (тепер Угорщина). Висвячений 1942 р. Душпастир Великих Ком'ят, згодом с. Білки. Від 1949 р. діяв у підпіллі. 28 серпня 1953 р. міліціонер Повшик заарештував його і по дорозі до в'язниці вбив пострілом у потилицю коло придорожного хреста, попередньо дозволивши помолитися. Останки мученика знайшли під цементною долівкою гаража КДБ». – Пушкаш. *Кир Теодор Ромжа*, 222. Див. також Ілюстрація № 6.

Ченгерій, Іван Роман¹¹², Іван Горінецький¹¹³. Витоки цієї групи пов'язані з селищем Боржавське, звідки родом майбутній єпископ МГКЄ Іван Маргітич¹¹⁴.

Душпастирство цієї групи було взірцем незламності віри та пастирської відданості своїй Церкві. За час гонінь їм неодноразово доводилось переховуватись від владних органів безпеки, служити по-домівках вірних підпільні літургії, сповідати та задовольняти різні душпастирські потреби своїх вірних¹¹⁵. Зазвичай підпільні священнослужителі змінювали місце свого служіння в нічний час, щоб уникнути зустрічі з органами МДБ¹¹⁶.

У час підпілля вірні МГКЄ відіграли дуже важливу роль, адже вони допомагали душпастирям переховуватись від органів МДБ/КДБ у їхніх домівках та пристосовувати їх до різноманітних богослужінь¹¹⁷. Проте існувало й чимало радянських шпигунів, котрі бажали підловити унійних священнослужителів на проведенні підпільних богослужінь за греко-католицьким обрядом і опісля донести цю інформацію владним органам про ці заходи¹¹⁸.

Таким чином перед радянськими каральними органами було поставлене завдання, яке полягало у тому, щоб затримати греко-католицьких священників, під час проведення підпільного богослужіння¹¹⁹. Власне, керуючись таким планом, вночі 3-го на 4-те березня 1951 р. у селі Боржавське, було ввіймано отців Маргітича та Романа: в час коли вони саме мали виконувати свій пастирський обов'язок, з уділенням Таїнств Сповіді, Вінчання та Євхаристії¹²⁰. Після арешту їх доправили в Ужгород для продовження слідства, який тривав більше шести

¹¹² Іван Роман – священник МГКЄ: нар. 12 травня 1921 р. в с. Великий Раковець, Іршавського р-ну. Упродовж 1941 – 1946 рр. навчався в Ужгородській семінарії 1946 р. Цього ж року 18 серпня прийняв священничі свячення і 1 вересня, того ж року душпастирював селі Суха, Іршавського району. Засуджений в серпні 1951 р. засуджений на 25 років. 16 травня 1956 р. достроково звільнений. – Роман І. Інтерв'ю від 25.03.1995 / Інтерв'юер: Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-530. 1, 8, 10.

¹¹³ Носа В. *Скриплення вірою й окрилені Церквою*. Львів 2020, 171. Бич. *Підпільна група греко-католицьких священників Боржавської долини – Виноградського та Іршавського районів*, 83.

¹¹⁴ Бич. *Підпільна група греко-католицьких священників Боржавської долини – Виноградського та Іршавського районів*, 83-84.

¹¹⁵ Маргітич Ю. *Блаженний, хто йде в ім'я Господнє // Народний владика Іван Маргітич: матеріали науково-практичних конференцій «10 років без владика Івана Маргітича: на перехресті віків»*. Львів 2015, 60.

¹¹⁶ Маргітич. *Блаженний, хто йде в ім'я Господнє*, 60-61.

¹¹⁷ Там само, 60.

¹¹⁸ Там само, 62.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Роман І. Інтерв'ю від 25.03.1995, 8.

місяців¹²¹. Опісля їх було засуджено за статтями 54-10 та 54-12 Кримінального Кодексу УРСР¹²², терміном 25-ти років позбавлення волі та конфіскацією приватного майна¹²³.

Арешт цих священнослужителів, завдав важкого удару для підпільної групи греко-католицьких душпастирів. Проте решта отців-однодумців продовжували своє душпастирство вірних по-різник округах Закарпаття¹²⁴.

Доля інших учасників підпільної групи душпастирів була неоднозначною. До прикладу отець Петро Орос продовжував проводити своє служіння, яке вкрай непокоїло радянську владу. Вперше о. Петра було заарештовано на початку 1953 року¹²⁵. Пресвітера доправили до Ужгорода, де він відбував термін у слідчому ізоляторі¹²⁶. Та органам МДБ вдалось повторно заарештувати отця Ороса. Це сталось у надвечір'я свята Успіння Пресвятої Богородиці, 27 серпня 1953 року, після того, як священник звершив Святу Літургію у селищі Великі Ком'яти¹²⁷. Після неї, о. Петро вирушив до залізничної станції в селі Сільце, проте поблизу села Заріччя його заарештував міліціонер, який двома пострілами вбив греко-католицького душпастиря¹²⁸. В свою чергу о. Іван Ченгері продовжував підпільне душпастирське служіння у селі Великий Бичків¹²⁹. Натомість, о. Іван Горінецький підпільно діяв у селі Спасові та звершував своє служіння для вірних Виноградівського району¹³⁰. Таким чином уже одразу після «ліквідації» почалося становлення мережі підпільної ГКЦ у краї.

¹²¹ Згідно свідченням о. Івана Романа, слідством начальник ужгородського КДБ, який спершу пропонував отцю підписати «возз'єднання» з православними, за що він отримав би будь яку парафію на його вибір та достатню кількість фінансів. Проте отець не погодився на цей вчинок. – Роман І. Інтерв'ю від 25.03.1995, 8-10.

¹²² Стаття 54-10 «За пропаганду або агітацію, яка полягає в заклику до повалення, підриву або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів (ст. 54-2 – 54-9), а також за розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того ж змісту, застосовується — позбавлення волі на строк не менш як шість місяців». Стаття 54-12 «За недонесення про певно відомий підготовлюваний або про вчинений контрреволюційний злочин застосовується — позбавлення волі на строк не менш як шість місяців». – *Як працювати із документами ЧК-КГБ: архівно-слідчі справи // deconstruction.cdvt.org.ua* (15.04.2021).

¹²³ Маргітич. Блаженний, хто йде в ім'я Господнє, 64.

¹²⁴ Бич. *Підпільна група греко-католицьких священників Боржавської долини – Виноградівського та Іршавського районів*, 89.

¹²⁵ *Слуга Божий отець Петро Орос (1917 – 1953) // ichistory.org.ua* (15.03.2021).

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Див. Додаток №2. Фодорне-Орос Є. *Божя Людина. Спогади про отця Петра Ороса, таємно висвяченого греко-католицького єпископа // hromada.hu* (15.03.2021).

¹²⁹ Бич. *Підпільна група греко-католицьких священників Боржавської долини – Виноградівського та Іршавського районів*, 89.

¹³⁰ Там само, 89-90.

Зрозуміло, що названа група підпільних душпастирів була не єдиною на Закарпатті. Зокрема, ревно відстоювали та бажали зберегти свої права і монаші чини, серед яких варто відзначити Василянський Чин у особі о. Йосифа Завадяка¹³¹. Ченець у березні 1949 року, отримав заборону від радянської влади на священослужіння та натомість йому було запропоновано перейти на російське православ'я на що о. Йосиф категорично відмовився¹³². Незважаючи на страх і ризик, монах ревно продовжував пасторальне служіння у Тячівському районі¹³³. Проте, вже 16 липня 1950 р. монаха було заарештовано та звинувачено у антирадянській діяльності та у співпраці з угорським нацистам¹³⁴. Слідство тривало понад місяць і вже 26 серпня того ж року, Закарпатський обласний суд визнав винним ієромонаха у цих злочинах та засудив його терміном до 25 р. ув'язнення з п'ятьма роками обмеження прав та повного конфіскування майна¹³⁵.

Підсумовуючи перший розділ, першочергово варто наголосити, що ліквідація структур ГКЦ на Закарпатті – це процес, що був штучно нав'язаний тоталітарним комуністичним режимом. Відверта боротьба СРСР з греко-католицьким духовенством була одним зі способів утвердження радянської влади на Закарпатті. Для ліквідації ГКЦ комуністи використовували різноманітні методи. Зокрема, владні органи впливали на тогочасні засоби масової інформації, щоб донести до жителів Закарпаття неправдиві обвинувачення на священників і вірних. Маніпулюючи Православною Церквою та йдучи шляхом використання насильницьких методів, комуністи прагнули ефективно «возз'єднати» греко-католиків з підконтрольною їм церковною структурою. Також рішення НРЗУ

¹³¹ Йосиф Завадяк – ієромонах ЧСВВ: нар. 23 лютого 1911 р. у с. Новоселиця. 15 листопада 1927 р. вступив до монастиря св. Миколая, що в Мукачеві де проходив його новіціат до 1929 р. З 1929-37 рр. вивчав філософію та богослов'я по монастирях ЧСВВ. 3 травня 1937 р. прийняв вічні обіти. 19 серпня того ж року отримав священничі свячення з рук Пряшівського еп. Павла Гойдича. Протягом 1947-48 рр. сповнював служіння ігумена Боронявського монастиря. У 1949 р. отримав заборону від радянської влади на служіння та було запропоновано перейти до РПЦ, на що о. Йосиф не погодився. 16 липня 1950 р. заарештований та згодом засуджений найвищою мірою покарання – 25 років позбавлення волі. 21 червня 1956 р. отримав амністію від влади. Зумисне був вбитий органами МДБ – 4 грудня 1958 р. через наїзд вантажівки та побиття залізними палицями. – Мороз. *Світильник віри*, 207-208.

¹³² Бич. *Підпільна група греко-католицьких священників Боржавської долини – Виноградського та Іршавського районів*, 88-89.

¹³³ Активне душпастирювання о. Завадяка свідчить тим фактом, що у 1949 р. «...тільки від 16 квітня до 19 червня охрестив 24 дітей у Грушові, Біловарцях та Нягові». – Там само, 89.

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Там само, 89-90.

були спрямованні на утиск ГКЦ та на користь православних громад. Радянська влада спромоглася спрямувати розвиток подій таким чином, що Мукачівська греко-католицька єпархія вимушено залишилась поза законом. Проте, незважаючи на це владика Теодор Ромжа підтримував на душі своїх душпастирів та вірних через постійні візитації парафій на місцях і продуману практику призначення душпастирів. Цією опозицією Мукачівська греко-католицька єпархія показувала свою незламну віру та дух.

Варто зауважити, що протягом 1945-1948 рр., радянській владі на Закарпатті було важко знайти авторитетного кандидата на лідера «возз'єднання» з РПЦ серед греко-католицького духовенства. У підсумку ним погодився бути Іриней Кондратович. Проте, як показали наступні події, незважаючи навіть на формальну ліквідацію Ужгородської унії, остаточно зліквідувати ГКЦ і припинити діяльність греко-католиків режимові не вдалося. Церква пішла у підпілля. Незважаючи на різноманітні переслідування, маніпулювання, арешти та вбивства з боку радянської влади, закарпатські греко-католики спромоглися продовжувати своє пасторальне служіння вірним, які також залишилися при ГКЦ.

РОЗДІЛ II

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО КРАЮ В УМОВАХ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

Настання весни 1953 р. пробудило в греко-католицького духовенства та вірних сподівання на близьку легалізацію УГКЦ¹³⁶. Підставою до можливих змін в релігійній політиці щодо неї стала смерть 5 березня 1953 р. генерального секретаря ЦК КПРС Йосипа Сталіна¹³⁷. До часу, поки місце очільника СРСР було вакантним, важелі управління частково перейняв на себе близький соратник Сталіна, і за сумісництвом міністр внутрішніх справ СРСР, Лаврентій Берія¹³⁸. Останній ініціював політичні зміни, серед яких – ліберальніше ставлення до релігійних громад та перебудова карально-репресивної системи. Уже наступного дня після смерті Сталіна, Берія видав наказ про передачу ГУЛАГу в відання Міністерства юстиції СРСР¹³⁹. Також важливим став указ Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р. про амністію ув'язнених на терміни до п'яти років¹⁴⁰. Своєю чергою, вересневий указ Президії того ж року дав можливість передати на повторний розгляд справи трійок НКВС та «особливої наради» при НКВС-МДБ-МВС СРСР¹⁴¹, внаслідок діяльності яких постраждали тисячі греко-католиків. Станом на 6 серпня 1956 р., як дізнаємося з доповідного листа Георгія Карпова до Центрального комітету КПРС, було звільнено близько 243 греко-

¹³⁶ Саме почавши з весни 1953 р. вірні й духовенство УГКЦ почали подавати перші скарги про повернення церковних будинків, що були в них відібрані і передані колгоспам чи іншим організаціям. – Пашенко В. *Українська греко-католицька церква середини 40-50-х років XX століття: воскресіння з руїн* // *dspace.rpni.edu.ua* (21.08.2021) 3. Вегеш М., Концур-Карабінович Н., Марчук В. та ін. *Українська Греко-Католицька Церква: минуле і сучасне* // Fairmount 2020, 121.

¹³⁷ Пашенко В. *Греко-католики в Україні: від 40-х років XX століття до наших днів*. Полтава 2002, 145.

¹³⁸ Лаврентій Берія «(1899-1953) – радянський державний і політичний діяч. Голова НКВС (1938-1945), член ЦК ВКП(б) (1934 -1953). Входив у найближче оточення Сталіна». – Кралюк П. *Українізація від Лаврентія Берія. Секретна постанова 1953 року вимагала відійти від русифікації* // *radiosvoboda.org* (10.08.2021).

¹³⁹ Даниленко В. *Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської "відлиги"* // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ 2008, 4.

¹⁴⁰ Пашенко. *Греко-католики в Україні*, 146.

Наслідком цього указу стало, те що до 25 травня 1953 р. в Україні було амністовано понад 93 тис. осіб. – Див.: Даниленко. *Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «відлиги»*, 4.

¹⁴¹ Пашенко. *Греко-католики в Україні*, 146.

католицьких душпастирів з Галичини та Закарпаття, засуджених впродовж 1945-1950 років¹⁴².

Берія чи не перший розпочав процес десталінізації¹⁴³. З його ініціативи було розпочато оновлення політичної верхівки СРСР. 26 травня 1953 р. Президія ЦК КПРС затвердила постанову про «Питання західних областей Української РСР»¹⁴⁴. Цей документ виразно засвідчив жорстку політику Кремля, яку провадили на Західній Україні до 1953 року¹⁴⁵. У ньому йшлося про те, що «1) у керівному партійно–радянському активі кадри працівників із західних українців склали лише 5,8%; 2) існує суцільна недовіра компартійної адміністрації до місцевої інтелігенції; 3) ігнорування мови титульної нації республіки»¹⁴⁶. Після ратифікації цієї постанови відбулась ротація на посаді першого секретаря ЦК КПУ: замість Леоніда Мельникова цю посаду обійняв Олексій Кириченко, за час перебування якого відсоткове відношення українців в КПУ зросло до понад 60%¹⁴⁷. Як наслідок, почалась поміркована українізація партії та її політики, в тому числі в Закарпатській обл.¹⁴⁸

На час цієї політичної трансформації в СРСР випало завершення восьмирічного терміну ув'язнення митрополита УГКЦ Йосипа Сліпого. Цим вирішив скористатись і Берія, який виявив бажання налагодити зв'язки з підпільними греко-католиками¹⁴⁹. У травні 1953 р. виснаженого тюремним поневоленням Главу УГКЦ доставили в Москву для зустрічі з представниками МВС, з метою врегулювання різномірних проблематичних питань з підпільною Церквою та налагодження стосунків з Апостольською столицею¹⁵⁰. Йосиф

¹⁴² Панчук М. Войналович М. Галенко О. та ін. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ 2008, 433.

¹⁴³ «Десталінізація – процес ліквідації та розвінчання культу особи, політичної та ідеологічної системи, створеної в СРСР Й. Сталіним. Один із елементів періоду «відлиги». Хронологічний діапазон процесу 1953-1964 рр. Суть кардинальних змін полягала в частковій лібералізації суспільного життя» – Киридон П. *Десталінізація* // vue.gov.ua.

¹⁴⁴ Капітан Л. «Беріївська відлига» на Закарпатті // *Гілея*. Київ 2014, 46.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само, 48.

¹⁴⁹ Войналович В. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс*. Київ 2005, 440.

¹⁵⁰ Сліпий Й. *Спомини*. Львів-Рим 2017, 201; Войналович. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні*, 440.

Сліпий не відмовив у діалозі, проте поставив умову, за дотримання якої, прохання Лаврентія Берії буде погоджено: легалізація УГКЦ¹⁵¹.

«Передсмак» зміни політичного вектора прослідковувався і в діях з боку вірних, які страждали від репресивних заходів. Зокрема, в анонімному листі Раді міністрів УРСР від «українців-католиків Західної України», датованому 27 червня 1953 р., йшлося про потребу повернення приміщень, відібраних у греко-католиків, їх законним власникам¹⁵².

Діяльність Берії свідчить про його бажання певних змін у «державній системі, зокрема лібералізації суспільно-політичного життя та припинення насильницької русифікації національних меншин»¹⁵³, оскільки в таких умовах було б важко надалі підтримувати політичну стабільність СРСР. Водночас саме політичні рішення, які запропонував міністр, призвели до його усунення від влади¹⁵⁴.

Уже після зняття Берії комуністи, яких очолив Михайло Хрущов¹⁵⁵, категорично відмовилось від пошуку компромісів з УГКЦ¹⁵⁶. З іншого боку, варто зауважити, що такого масового й відвертого публічного утиску греко-католиків з боку режиму, зокрема фізичного, як це було за часів Сталіна, вже не спостерігалось. Як зауважує історик Богдан Боцюрків, з моменту приходу до влади Хрущова «застосування терору проти Церкви стало вибірковим і

¹⁵¹ Войналович. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні*, 440.

¹⁵² Бажан О. *Українська греко-католицька церква в умовах "хрущовської відлиги"* // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність. Одеса–Львів 2007, 16.

¹⁵³ Дідух Т. *Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви (1953-1958 рр.)* // Проблеми національно-патріотичного виховання: Історичний та психолого-педагогічний аспекти. Тернопіль 2017, 53.

¹⁵⁴ 26 червня після наради уряду Берія був заарештований групою генералів, яку очолював Георгій Жуков. Його одразу позбавили усіх звань і нагород та доставили в бункер штабу протиповітряної оборони Московського військового округу, де й утримували до кінця слідства. «Лаврентій Берія був звинувачений у шпигунстві "на користь міжнародного імперіалізму", спробі дезорганізувати оборону Кавказу в роки німецько-радянської війни, зловживанні посадою міністра МВС з метою захоплення влади, фальсифікації тисяч кримінальних справ, незаконних репресій і моральному занепаді, за що його виключили з КПРС й позбавили звання депутата» (Лук'янюк В. *Розстріл «банди Берії»* // jnsm.com.ua (22.08.2021)). 23 грудня 1953 р. його було засуджено до смертної кари.

¹⁵⁵ Микита Хрущов – державний і політичний діяч СРСР, лідер радянської держави у середині 1950-1964 рр.. [...] У 1938-1949 рр. очолював Компартію в УРСР, потім працював у ЦК ВКП(б). Після смерті Сталіна перший секретар ЦК КПРС. Із 1958 р. очолив уряд. – Крупина В. *Смерть Микити Хрущова* // jnsm.com.ua (22.08.2021).

¹⁵⁶ Наступником на посаді міністра внутрішніх справ СРСР після Берії став генерал Сергій Круглов, який переконував Йосифа Сліпого, щоб митрополит «виступив проти Папи». Винагородою за такі дії слугувало «друге місце по Патріарху і інші блага». Таких зустрічей з генералом було три. Проте, митрополит категорично відмовився від цієї пропозиції, за що його вивезли в будинок для інвалідів у с. Маклаково. – Сліпий. *Спомини*, 206-207.

витонченішим»¹⁵⁷. Зрештою, слід пам'ятати, що офіційно для влади УГКЦ в СРСР уже не існувала, бо «самоліквідувалася».

Своєрідною ілюстрацією відчуття змін в політиці комуністів Церкви, а також надій на свободу УГКЦ, став випадок у Виноградівському районі, про який дізнаємось з доповідної записки Центральному Комітету від інструктора відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ Андросенка¹⁵⁸. У документі йдеться про греко-католицького священника Івана Сокола¹⁵⁹, який в вересні 1954 р. отримав амністію та повернувся в рідне с. Затисівка і розпочав служіння з того, що «самочинно захопив» місцевий храм і храм у сусідньому с. Чепа¹⁶⁰. Вже у травні 1956 р. після богослужіння він зібрав понад 500 підписів вірних щодо визнання ліквідації ГКЦ насильним та неправомірним актом¹⁶¹. Цей лист відіслали на адресу Голови Ради Міністрів СРСР Миколи Булганіна¹⁶². Дії греко-католиків спровокували гостру критику з боку партійного керівництва щодо місцевої влади, яку звинуватили в тому, що вона малоефективно діяла в поширенні атеїстичної пропаганди¹⁶³.

Зі звіту уповноваженого ради в справах РПЦ у Закарпатській обл. Антона Шерстюка дізнаємось, що боротьба з «залишками унії» на думку цього функціонера радянської системи, була актуальною і через понад п'ять років після її офіційної ліквідації¹⁶⁴. Оцінюючи діяльність підпільної Церкви, радянський чиновник вважав, що «загниваючий труп унії» всіляко намагаються підживити через душпастирювання «невоз'єднаної» частини духовенства і тих

¹⁵⁷ Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989)* // *Ковчег*, вип. 1. Львів 1993, 131.

¹⁵⁸ Сергійчук. *Нескорена Церква*, 298.

¹⁵⁹ Іван Сокол – священник МГКЄ: нар. 29 серпня 1899 р. в с. Чома пізнішого Виноградського (тепер Берегівського) р-ну Закарпатської обл. У 1917 р. закінчив Ужгородську гімназію, з 1923-1927 рр. навчався в Ужгородській греко-католицькій семінарії. По її закінченні рукоположений на пресвітера мукачівським єпископом Петром Гебеєм. Понад 20 років душпастирював на парафії с. Бобовище пізнішого Мукачівського р-ну. Арештований у 1948 р. за «шпигунство проти СРСР». У 1954 р. потрапив під амністію, повернувся на Закарпаття. 21 грудня 1956 р. повторно арештований за звершення літургії, на якій поминав Папу Римського. У червні 1959 р. переведений в Берегівську лікарню, як психічно хворий. 21 грудня 1979 р. помер від двостороннього запалення легень. – Див: Сокол П. Інтерв'ю про батька – о. Івана Сокола, 24.05.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-614, 1, 2, 3, 6, 7, 9.

¹⁶⁰ ДАЗО, ф. Р-195, оп. 13, спр. 22, арк. 12.

¹⁶¹ Бажан. *Українська греко-католицька церква в умовах «хрущовської відлиги»*, 16.

¹⁶² Сергійчук. *Нескорена Церква*, 300.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Войналович. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні*, 446.

священників, котрі повернулись з ув'язнення, причому важливу роль відіграють матеріальні впливи агентури Ватикану і Католицької Церкви загалом¹⁶⁵.

Владні інстанції вважали підпільну діяльність ГКЦ неприпустимою, тому їх посадовці неодноразово повторювали, що необхідно й далі рішуче боротись з греко-католиками. Власне, це зауважив Георгій Карпов, який у звіті на адресу ЦК КПУ, вважав, що значна частина греко-католицького духовенства, яка протягом 1956 р. повернулася з місць ув'язнення, проводить підпільні богослужіння, до чого залучає також значну частину вірних¹⁶⁶. Карпов обурювався такою «свавільністю» греко-католиків і закликав інших представників режиму до радикальнішої протидії виявам активності ГКЦ, оскільки в «радянському законодавстві відсутні вказівки за кримінальне переслідування за ці дії»¹⁶⁷.

З доповідної записки уповноваженого Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчового дізнаємось, що й після повернення греко-католицького духовенства з тюрем і таборів влада продовжувала стежити за ним¹⁶⁸. До прикладу в згаданому документі, йде мова про значну частину греко-католицьких духівників, які після повернення не були офіційно працевлаштовані, але, зважаючи на те, що вони «добре одягненні та вгодовані», потрапили під нагляд¹⁶⁹. Представники влади дійшли до висновку, що греко-католицьке духовенство, отримує пожертви від вірних по містах та селах, а також гуманітарну допомогу від закордонних жертводавців¹⁷⁰. Так, у с. Імстичево Іршавського району повернувся колишній настоятель василіянського монастиря о. Іван Сатмарій, ЧСВВ¹⁷¹. З доповідного листа дізнаємось, що попри те, що цей колишній в'язень оселився у будинку своєї сестри, де під одним дахом

¹⁶⁵ Войналович. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні*, 446.

¹⁶⁶ Там само.

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Сергійчук. *Нескорена Церква*, 291.

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само, 292.

Важливо також підкреслити, що підпільному духовенству МГКЄ допомагали римо-католики, які надавали можливість відправляти служби в костелах. – Див.: Пашенко. *Греко-католики в Україні*, 161.

¹⁷¹ Сергійчук. *Нескорена Церква*, 292.

жили 12 осіб, сім'я жила доволі заможн¹⁷². Натомість місцевий православний священнослужитель нарікав провладним силам те, що жодної треби для вірних села Імстичева не здійснював, з часу коли в селі оселився василіянин Сатмарій¹⁷³.

Із доповідної записки Шерстюка дізнаємось, що станом на друге півріччя 1956 р. на Закарпатті загалом можна було спостерігати значну активізацію греко-католицького духовенства, монашества та вірних¹⁷⁴. У цей період чиновники звітували контролюючим інстанціям про підпільну діяльність в області 121 греко-католицького священнослужителя, хоча православного духовенства було лише 78 осіб¹⁷⁵.

Пожвавлення активності ГКЦ викликало в радянського керівництва побоювання щодо можливої дестабілізації контрольованого владою православ'я на Закарпатті, адже священники греко-католики за своїми плечами мали щонайменше одну закінчену вищу освіту, авторитет та багаторічний досвід душпастирювання на цих теренах¹⁷⁶. Також, у середині 1950-х рр. було зафіксовано випадки «захоплень» греко-католиками православних церков¹⁷⁷, посилення підпільної місіонерської діяльності¹⁷⁸.

Узагальнюючи донесення з місць, владні органи визначили три вектори діяльності греко-католицького духовенства, яке повернулось на Закарпаття:

- 1) Відірвати «возз'єднаних» священнослужителів від РПЦ¹⁷⁹;
- 2) Здійснювати підпільні богослужіння;

¹⁷² Сергійчук. *Нескорена Церква*, 292.

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ ДАЗО, ф. Р-195, оп. 13, спр. 22, арк. 5-6.

¹⁷⁵ ДАЗО, ф. Р-195, оп. 13, спр. 22, арк. 6.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Про цей факт дізнаємось з доповідного листа Голови Ради у справах РПЦ при РМ СРСР Георгія Карпова Центральному Комітету КПРС, датованого 4.01.1957 р. У документі мова йде про хвилю активізації греко-католиків, серед яких варто згадати масові «захоплення православних храмів» на заході України, а також чисельні заяви з боку вірних щодо реєстрацій нових греко-католицьких громад. Радянське керівництво вважало, що греко-католицьке духовенство отримало «друге дихання», коли під амністією підпав унійний єпископат. Адже останній координував підпільне духовенство. – Див.: Панчук. Войналович. Галенко. та ін. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*, 434.

¹⁷⁸ Бажан. *Українська греко-католицька церква в умовах «хрущовської відлиги»*, 17.

¹⁷⁹ З доповідної записки уповноваженого Шерстюка довідуємося тогочасні чутки про те, що коли «возз'єднаний» священник відмовиться від Православної Церкви і це буде завірено двома підписами греко-католицьких священників, то Папа пробачить йому гріх-прокляття зречення і прийме назад у Католицьку Церкву. – ДАЗО, ф. Р-195, оп. 13, спр. 22, арк. 6.

3) Захоплювати колишні унійні церкви і розпочати в них легальне служіння¹⁸⁰.

Загалом, як переконалися вірні й духовенство, хрущовська «відлига» стосувалась політичного, а не релігійного життя. Описаний приклад греко-католиків став промовистим, але цей період історії був важким випробуванням і для інших українських Церков. Справді, за правління Хрущова в Україні було закрито чимало церков та молитовних будинків: «60 – у 1953 р., 41 – у 1954 р., 18 – у 1955 р., 17 – у 1956 р., 10 – у 1957 р., 64 – у 1958 р., 262 – у 1959 р., 747 – у 1960 р., 993 – у 1964 р»¹⁸¹. Це стосувалось також монастирів РПЦ, яких станом у другій половині 1950-х рр. закрили дев'ять, а лишилося тільки чотири¹⁸².

Безпосередньою реакцією радянської влади на підвищення рівня релігійного життя було проголошення постанови ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. «Про значні недоліки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди і заходи щодо її покращення»¹⁸³. Влада зніціювала посилені заходи щодо активізації атеїстичної пропаганди¹⁸⁴ та відкрито критикувала церковну діяльність¹⁸⁵. Впровадження цієї постанови мало наслідком також створення атеїстичної секції при обласному відділенні Товариства по поширенню політичних і наукових знань¹⁸⁶. Згодом ці пропагандистські секції почали стрімко поширюватись і на початок 1960-х рр. діяли вже у 390 населених пунктах¹⁸⁷. У жовтні 1957 р. при Ужгородському вечірньому університеті було впроваджено курси вишколу

¹⁸⁰ ДАЗО, ф. Р-195, оп. 13, спр. 22, арк. 6.

¹⁸¹ Шліхта Н. *Церква за умов хрущовської антирелігійної кампанії: ситуація в Україні та її польська паралель* // *Україна модерна* вип. 4-5 (2000) 250.

В першу чергу постраждали храми, які належали РПЦ, що як не парадоксально, духовенство якого виявляло свою лояльну позицію, щодо правлячої влади. Пашенко. – *Греко-католики в Україні*, 167.

¹⁸² Михайлов С. *Антирелігійна політика на Закарпатті в період «відлиги» (1956-1964 рр.)* // *Карпатика* 20, Ужгород 2002, 119.

¹⁸³ Шліхта. *Церква за умов хрущовської антирелігійної кампанії: ситуація в Україні та її польська паралель*, 252.

¹⁸⁴ Зокрема, 25 травня 1962 р. Закарпатська обласна рада депутатів трудящих ухвалила рішення щодо «заходів по запобіганню поширення релігійних поглядів серед населення, особливо серед дітей і підлітків» і постановила «поліпшити атеїстичне виховання дітей в школах, рішуче посилити науково-атеїстичну роботу культурно-освітніх установ з віруючим населенням». – ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 2, спр. 40, арк. 19.

¹⁸⁵ Шліхта. *Церква за умов хрущовської антирелігійної кампанії: ситуація в Україні та її польська паралель*, 252.

¹⁸⁶ Михайлов. *Антирелігійна політика на Закарпатті в період «відлиги» (1956-1964 рр.)*, 119.

¹⁸⁷ Там само.

Після цих новацій в області почала щорічно зростати кількість прочитаних лекцій на атеїстичну тематику. Як зазначає статистика, у 1959 р. було проведено 4405 лекцій, у 1965 р. – вже понад 8000. – Панчук. Войналович. Галенко. та ін. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*, 442.

кадрів для поширювання і популяризації атеїстичної пропаганди¹⁸⁸. Промоторами цієї пропаганди вважали і комісії з питань пропаганди, цілтю яких було впровадження в побут місцевого населення різноманітних радянських свят та звичаїв¹⁸⁹. Окрім цього, уповноважений Ради у справах РПЦ по Закарпатській обл. впроваджував посилену цензуру на проповіді душпастирів, здійснював моніторинг вірних, які відвідували храми в неділі та свята; було запроваджено штрафи за використання літургійних дзвонів¹⁹⁰. З усього цього випливає, що протягом 1950-1960 рр. тривала велика кампанія атеїзації закарпатського регіону, яка охопила практично усі верстви населення.

Одночасно з антирелігійною тривала і «антиуніатська» пропаганда. До неї вкотре було залучено контрольоване режимом духовенство РПЦ. Це дізнаємося з доповідної записки уповноваженого Ради у справах РПЦ по Закарпатській обл. за перший квартал 1959 р. Пінчука¹⁹¹. У документі натрапляємо на традиційні для комуністів чисельні звинувачення в бік Ватикану, який підтримував підпільних греко-католиків. Окремий акцент уповноважений робив на недостатній, на його думку, активності православного духовенства в цій сфері¹⁹². Радянське керівництво і виконавці його постанов на місцях різними способами прагнули активізувати РПЦ¹⁹³, як важливого посередника в боротьбі із «залишками унії»¹⁹⁴. Окрім того, комуністи надали дозвіл православній церковній владі видати українською мовою, але обмеженим тиражем, православний Молитвослов, в якому не було жодного натяку на Папу Римського

¹⁸⁸ Михайлов. *Антирелігійна політика на Закарпатті в період «відлиги»*, 119-120.

¹⁸⁹ Панчук. Войналович. Галенко. та ін. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*, 442.

Так, обласний уповноважений Ради у справах РПЦ Саламатін повідомляв, що протягом 1962-1963 рр. на Закарпатті особливо успішно прийнялися свята на честь урожаю, виноградаря, дружби, пісні та танцю, першого та останнього дзвінка в школах. Окремо чиновник оповідав про «торжество отмечать совершеннолетие и вручать первый паспорт», яке започаткували в м. Берегово і святкували двічі на рік. – ДАЗО, ф. 1490, оп. 2, спр. 50, арк. 6, 7.

¹⁹⁰ Михайлов. *Антирелігійна політика на Закарпатті в період «відлиги»*, 118.

¹⁹¹ Пашенко. *Греко-католики в Україні*, 168.

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Було видано інструкцію для єпископів РПЦ, які мали обов'язок: 1) Проводити ротації священнослужителів, котрі протягом довгого періоду служать в одній місцевості; 2) Зобов'язати духовенство виголошувати проповіді на антиунійну тематику; 3) Долучити до цієї кампанії православні ЗМІ для очорнення Ватикану; 4) Долучити до цього процесу впливових вірних та духовенство із нововоз'єданого середовища; 5) Повідомляти владу про існуючі групи греко-католиків. – Пашенко. *Греко-католики в Україні*, 168.

¹⁹⁴ Пашенко. *Греко-католики в Україні*, 168.

та католицизм¹⁹⁵. Також важливим елементом у діяльності, спрямованій проти ГКЦ, виступали релігійні «відпусти», що історично здавна мали важливе значення для вірних Закарпаття. Цю католицьку традицію православна Церква в області перейняла від греко-католиків для поширення своєї антиунійної пропаганди¹⁹⁶.

Наслідком масштабної антирелігійної кампанії на Закарпатті було зменшення кількості діючих храмів. Проте владі не вдалося досягти зменшення релігійності населення. Навпаки, станом на кінець 1950-х – початок 1960-х рр. офіційні документи влади повідомляли про зростання релігійних настроїв жителів цих терен¹⁹⁷. Також зросла кількість протестних акцій у вигляді заяв та скарг збоку греко-католиків закарпатців до державних інстанцій: вірні бажали повернути втрачені храми і просили припинити переслідування їхніх релігійних провідників¹⁹⁸.

2.1. ОСЕРЕДОК ПІДПІЛЬНОЇ ЦЕРКВИ НА ЧОЛІ З О. МИКОЛОЮ МУРАНИЄМ

Попри формальну ліквідацію структур МГКЄ та переслідування душпастирів, Церква й надалі продовжувала існувати в комуністичній державі. Комуністи це розуміли, хоч не визнавали. Їхнім кроком для здійснення контролю над підпільними греко-католиками Закарпаття стало масове вербування воцерковлених осіб, зокрема духовенства. Станом на 22.02.1949 р. агентурний апарат, який наглядав над греко-католиками МГКЄ, налічував 572 особи, 77 з яких були представниками духовенства, а інші 495 – миряни¹⁹⁹. Важливо підкреслити, що апогеєм цієї кампанії стало вербування фактичного керівника МГКЄ – капітулярного вікарія о. Миколи Муранія, який постає у документах МДБ-КДБ, як агент «Сова»²⁰⁰. Цю інформацію дізнаємось і з довідки про

¹⁹⁵ Пашенко. *Греко-католики в Україні*, 169.

¹⁹⁶ Там само, 171.

¹⁹⁷ Панчук. Войналович. Галенко. та ін. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*, 442.

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Мороз В. *Стратегія виживання і служення василианського монашества на Закарпаттє (1950-1964)* // youtube.com (2.11.2021).

²⁰⁰ ГДА СБУ, ф. 1, спр. 1103, арк. 14. Див. Додаток №5.

агентурну роботу спецслужб в УРСР за «церковно-сектанською» лінією у 1956-1957 роках²⁰¹.

16 лютого 1949 р. капітулярний вікарій підписав лист про припинення діяльності єпархіяльного управління – фактично про самоліквідацію МГКЄ, що вкрай деморалізувало єпархіяльне духовенство²⁰². Попри співпрацю з режимом, о. Муранія спіткала та ж доля, що й більшість душпастирів єпархії. Його було арештовано 24 червня 1949 р. за підозру у ворожій та контрреволюційній діяльності супроти СРСР²⁰³. Слідство над капітулярним вікарієм тривало більше року і вже 6 вересня 1950 р. його було засуджено на 10 років ув'язнення²⁰⁴. Термін відбував на виправно-трудовах таборах біля м. Караганда Казахської РСР разом з єпископом Олександром Хірою²⁰⁵.

У 1956 р., отримавши амністію, о. Мураній разом з єпископом Хірою мали можливість повернутись на Закарпаття²⁰⁶. Тоді ж до своїх домівок поверталось амністоване духовенство МГКЄ: станом на грудень 1956 р. було звільнено 94 особи²⁰⁷. У скорому часі через революцію в сусідній Угорщині²⁰⁸ о. Мураній і

Микола Мураній був завербованим КДБ 2 лютого 1949 р. – Moroz V. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)* // *Jahrbuch für Kirchen- und Kulturgeschichte der Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*. Т. 78. Tübingen 2020, 54.

²⁰¹ ГДА СБУ, ф. 1, спр. 1103, арк. 1, 14.

²⁰² Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system*, 55.

²⁰³ ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 5425, арк. 195. Див. Додаток №8.

²⁰⁴ Там само. Див. Ілюстрація №6.

²⁰⁵ Олександр Хіра – єпископ МГКЄ: нар. 17 січня 1897 р. у с. Вільхівці Тячівського р-ну. У 1915 р. вступив до Ужгородської духовної семінарії, опісля продовжив навчання в Будапештському католицькому інституті ім. Петра Пазманя. У 1920 р. рукоположений в ієрейський сан. Спершу сповнював служіння, як капелан єпископської резиденції. Упродовж 1922-1923 рр. був парохом рідного с. Вільхівці, а через рік – капелан у с. Терново. З 1924 р. розпочав викладацьку діяльність, як професор історії Церкви і канонічного права семінарії в Ужгороді, при цьому паралельно виконує уряд радника єпархіяльного Трибуналу. У 1930 р. призначений на посаду радника єпископської Консисторії. З 1934 р. призначений на посаду ректора Ужгородської семінарії. Через політичні зміни на Закарпатті у 1939 р. знятий з посади та перебував під наглядом угорської влади. У 1943 р. отримав почесне звання папського домашнього прелата. Після приходу у 1944 р. Червоної армії єп. Теодор Ромжа призначив о. Олександра Хіру генеральним вікарієм МГКЄ. 30 грудня 1945 р. за погодженням папи Пія XII, єп. Ромжа таємно висвятив о. Хіру на єпископа. У лютому 1949 р. був заарештований і засуджений до 25 років позбавлення волі у таборах. Покарання відбував у містах Тайшет, Кемерово. У 1956 р. отримавши амністію, повернувся на Закарпаття. 7 листопада 1956 р. вперше діє як єпископ МГКЄ, рукоположивши чотирьох кандидатів. Загриманий радянською владою через здійснення підпільних богослужінь і повторно засуджений до п'яти років примусових робіт, проте цього разу радянська влада категорично заборонила повертатися до Закарпаття. Проживав у м. Караганда, де підпільно служив. Помер 26 травня 1983 р. – *Слуга Божий владика Олександр Хіра (17.01.1897 – 26.05.1983)* // mgce.uz.ua (18.09.2021).

²⁰⁶ Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники*, 160.

²⁰⁷ Михайлов. *Антирелігійна політика на Закарпатті в період «відлиги» (1956-1964 рр.)*, 119.

²⁰⁸ Повстання почалося масових демонстрацій студентів у Будапешті 23 жовтня 1956 р. Учасники вимагали демократичних перетворень, виводу радянських військ і зміщення сталіністів з державних постів. До 11 листопада повстання придушили радянські війська. – Лук'янюк В. *Антикомуністичне повстання в Угорщині* // jnsn.com.ua (18.09.2021).

еп. Хіра були повторно висланні, знову до Караганди²⁰⁹. Згодом о. Мураній отримав дозвіл на повернення²¹⁰ «з причини хвороби», що дозволило йому надалі діяти на Закарпатті, як представник владики Хіри²¹¹.

До підпільного осередку МГКЄ на чолі з о. Муранієм входило численне духовенство²¹². Серед учасників цієї групи варто відзначити о. Івана Матейка²¹³, який після повернення з ГУЛАГу, часто комунікував з капітулярним вікарієм²¹⁴. Дружина о. Матейка – Єлизавета, згадує, що часто її чоловік періодично відвідував о. Муранія, щоби посповідатись²¹⁵. Добродійка також запам'ятала, що зазвичай на такі відвідини о. Іван відправлявся не сам, а частим його супутником був о. Степан Зомборій²¹⁶. Отець Матейко проводив підпільні богослужіння в приватних помешканнях у селищі Королево, за потреби здійснював своє служіння і в навколишніх селах²¹⁷.

²⁰⁹ Пашенко. *Українська греко-католицька церква середини 40-50-х років XX століття: воскресіння з руїн*, 7.

²¹⁰ Отці Степан та Даниїл Бендаси у своїй праці «Священники-мученики, сповідники вірності» вказують на велике здивування еп. Олександра Хіри та о. Стефана Бендаса про надання о. Миколі Муранію дозволу радянської влади на повернення на Закарпаття, описуючи це як «велике чудо». Але це рішення комуністичної влади можна трактувати, як чергове завдання агента «Сови»: контроль катакомбної Церкви, моніторинг та донесення інформації про підпільне греко-католицьке духовенство на Закарпатті.

²¹¹ Пашенко. *Українська греко-католицька церква середини 40-50-х років XX століття: воскресіння з руїн*, 7.

²¹² Матейко В. *Спогади про батька, священника, патріота*. Ужгород 2016, 84.

²¹³ Іван Матейко – священник МГКЄ: народився 11 серпня 1914 р. в с. Кенти (тепер Польща). Сім'я Матейків у 1918 р. емігрувала з Польщі в Закарпаття. Закінчивши ужгородську семінарію, одружився, і 12 липня 1937 р. був рукоположений на священника мукачівським єпископом Олександром Стойкою. У 1939-1944 рр. парох с. Репинне Міжгірського р-ну. В липні 1944 р. гайдудорозький єпископ Микола Дудаш, як адміністратор МГКЄ, призначив о. Івана Матейка парохом с. Новоселиця пізнішого Виноградівського, тепер Берегівського, р-ну. Служив там до 1949 р. Після відмови о. Матейка «возз'єднатися» з РПЦ його з сім'єю виселили з парафіяльного будинку. Переїхав у Королево. Щоб утримати сім'ю, влаштується лісорубом у Міжгір'ї. Люди й тут знаходять дорогу до о. Івана, запрошують до своїх хат, де він хрестив дітей, сповідав вірних, тобто підпільно виконував душпастирську місію. У 1950 р. співробітники КДБ арештовують, а Закарпатський обласний суд засуджує о. Матейка до 25 років позбавлення волі з поразкою в правах терміном на 5 років і конфіскацією майна. Після суду з Ужгородської тюрми через Львівську тюрму-розподільник потрапляє в табори ГУЛАГу, Казахської РСР. З місць позбавлення волі повернувся в Королево, де проживала його сім'я. Влаштується робітником з ремонту залізничних шляхів, пізніше – комірником. Працюючи на державній роботі, суміщав з нею і душпастирську: обслуговував греко-католицьких вірників у Королеві та околицях. Про підпільну діяльність стало відомо місцевим органам влади, які в 1958 р. оштрафували о. Матейка за підпільну Літургію на Квітну неділю. Помер 8 липня 1974 р. на 60-му році життя і 37-му році свого душпастирства в Королеві в результаті нещасного випадку – враження струмом. – Матейко. *Спогади про батька, священника, патріота*, 115-117.

²¹⁴ Матейко Є. Інтерв'ю від 3.10.1993 / Інтерв'юер Зінгалов В. // АПЦ, спр. П-1-1-207, 5.

²¹⁵ Там само, 12.

²¹⁶ Степан Зомборій – священник МГКЄ: народився 1 січня 1911 р. У 1931-1935 рр. навчався в Ужгородському богословському ліцеї; у 1935 р. одружився і згодом прийняв Таїнство священства. У 1937-1949 рр. був парохом с. Ганичі пізнішого Тячівського р-ну. У 1948 р. йому вперше запропоновано перейти на православ'я, на що отець відмовився. Згодом під тиском радянської влади погодився прийняти православ'я, проте, зіславшись на погіршення стану здоров'я, відмовився знову. У 1958 р. отримав від єпископа Хіри таємно дозвіл на підпільне пастирювання в селах Ганичі, Криве, Тересва. Помер 3 листопада 1979 р. – Носа. *Скріпленні вірою й окрилені Церквою*, 191-193.

²¹⁷ Матейко. *Спогади про батька, священника, патріота*, 76.

Ще одним священнослужителем, який добре знався та підтримував зв'язки у підпіллі з капітулярним вікарієм, був о. Йосип Штилиха²¹⁸. Він старався навідувати о. Муранія майже не щонеділі²¹⁹. Отець Йосип на правду ревно сповнював своє служіння у підпіллі, зокрема відзначився щирістю та відкритістю на потреби ближніх. Чого вже вартий той факт, що помешкання Штилих в Ужгороді на вул. Гвардійській 18, стало своєрідним центром підпільного життя для місцевих греко-католиків²²⁰. У цьому будинку в 1957 р. було проведено чи не першу підпільну реколекцію для не лише греко-католицьких душпастирів із Закарпаття, а й з Галичини²²¹.

Важливо підкреслити, що о. Микола Мураній лишився ключовою фігурою в підпільному осередку єпархіяльного духовенства, оскільки він не тільки став представником єпископа Олександра Хіри, а особисто відповідав за розподіл обов'язків підпільних душпастирів МГКЄ. Промовистим у цьому плані є випадок, коли о. Михайло Греньо²²² після повернення із заслання просив дозвіл у капітулярного вікарія на підпільне душпастирювання²²³. Отримавши цей

²¹⁸ Йосип Штилиха – священник МГКЄ: нар. 1 жовтня 1922 р. в селі Вишня Солотвина пізнішого Ужгородського р-ну. Початкову школу закінчив в рідному селі. У 1936 р. вступив на навчання в Ужгородську державну гімназію, у 1944 р. закінчив її з відзнакою. У 1948 р. закінчив Ужгородську духовну семінарію. Його духовними наставниками були єпископ Теодор Ромжа, єпископ Олександр Хіра, о. Віктор Хома, вікарій о. Микола Мураній. 25 липня 1948 р. владика Хіра офіційно зареєстрував останнє греко-католицьке весілля: Йосипа Штелихи та Марії Сабов. Через те, що був випускником семінарії, тривалий не міг знайти роботу, і тільки у квітні 1953 р. йому вдалося влаштуватися двірником в Ужгородську автоколонну. 7 листопада 1956 р. Йосипа Штелиху таємно висвятив єпископ Хіра. Надалі підпільно душпастирював у Рахові, Ужку, Плоскому, Родниківці, Косівській Полянці. Згодом закінчив Львівський політехнічний інститут, працював головним інженером, а потім заступником начальника відділу перевезень. Після легалізації греко-католиків душпастирював в Ужгородському катедральному храмі. Помер 1 січня 2012 р. – Ребрик Н. *Пам'яті о. Йосипа Штелихи* // *zakarpatya.net.ua* (14.10.2021).

²¹⁹ Штилиха Й. Інтерв'ю від 19.05.1998 / Інтерв'юєр Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-205, 11.

²²⁰ Там само, 15.

²²¹ Там само.

Отець Йосип згадував про численні візити до його домівки о. Пахомія (Петра) Бориса, ЧСВВ, який активно діяв на Львівщині. Окрім того, о. Штилиха говорив про перебування на Закарпатті двох підпільних єпископів з Галичини в часі реколекцій.

²²² Михайло Греньо – священник МГКЄ: нар. 30 червня 1913 р. в с. Лопухів пізнішого Тячівського р-ну. Навчався в школі у рідному селі, потім – в Ужгородській гімназії, Ужгородській семінарії. По завершенні останньої 12 липня 1941 р. був рукоположений єпископом Олександром Стойкою. Обслуговував парафії сіл Вільхівці, Терново, Нересниця, Лопухів та Усть-Чорна. У 1949 р. не погодився перейти на православ'я. Через це був арештований і засуджений до 25 років позбавлення волі. Покарання відбував у м. Джезказган Казахської РСР. Отримав амністію та повернувся в рідне село. Помер 25 січня 1990 р. у Мукачеві. – Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники*, 62-63.

²²³ Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники*, 63.

дозвіл, о. Греньо розпочав активну підпільну діяльність, обслуговував міста і села Воловецького, Хустського, Міжгірського та Виноградівського районів²²⁴.

Постійний зв'язок з вікарієм підтримував і о. Константин Сабов, який допомагав в організації діяльності цього підпільного осередку²²⁵. За словами брата о. Костянтина – о. Павла, у них в підпіллі сформувалась традиція, що на Різдво Христове підпільні семінаристи обов'язково провадили колядки по священничих родинях²²⁶.

Як фактичний керівник єпархії, о. Мураній періодично приймав у себе священнослужителів МГКЄ, які просили порад щодо особливостей служіння в підпіллі. Так, о. Василь Худа зазначав, що значна кількість духовенства МГКЄ відвідувала капітулярного вікарія з метою вирішення окремих питань: щодо мішаного подружжя, міжконфесійних та міжрелігійних різниць, Таїнства Євхаристії та зберігання Найсвятіших Дарів в умовах підпілля тощо²²⁷. Це підтверджує і о. Антоній Бачкай, який також приходив на такі просвітницькі зустрічі з вікарієм підпільної МГКЄ²²⁸.

Відомим у літературі є той факт, що о. Мураній був задіяний в навчально-формаційному процесі підпільних семінаристів²²⁹. Статистичні дані о. Даниїла Бендаса вказують, що за дев'ять років діяльності адміністратора МГКЄ пройшли вишкіл всього сім семінаристів. Автор, який мав пієтет до особи капітулярного вікарія і не знав про його співпрацю з КДБ, аргументує настільки незначну кількість вихованців тим, що о. Мураній в умовах комуністичного режиму «проявляв надзвичайно велику обережність»²³⁰. Насправді, з протилежного боку, такі дії можна тлумачити, як заходи, щодо паралізації МГКЄ. Звісно, можна вести мову і про брак покликань до священства в цей історичний період. Втім, істотним доказом існування таких покликань є організація о. Іваном Маргітичем

²²⁴ Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники*, 63.

²²⁵ Сабов П. Інтерв'ю від 10.07.1997 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-769, 19.

²²⁶ Сабов П.. Інтерв'ю від 10.07.1997, 19.

²²⁷ Худа В. Інтерв'ю від 3.10.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-607, 13.

²²⁸ Бачкай А. Інтерв'ю від 18.07.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-622, 24.

²²⁹ Бендас Д. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)* // *Наукові записки Ужгородського університету*, Серія: Історія №1. Ужгород 2012, 13-15.

²³⁰ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 15.

підпільної семінарії в с. Божавське, де у 1980 р. одночасно було 14 семінаристів²³¹.

Капітулярний вікарій МГКЄ був безпосередньо заангажований у справу організації свячень молодшого покоління підпільних душпастирів. Про такі свячення відомо зі спогадів згаданого вище о. Йосипа Штилихи. Так, 7 листопада 1956 р. у приватному будинку на вул. Митній в Ужгороді владика Хіра очолив Літургію в присутності о. Миколи Муранія та єпархіяльного економа о. Федора Мішкольці²³², і рукоположив чотирьох випускників Ужгородської семінарії. Це були Йосип Штилиха, Василь Чейпеш, Костянтин Сабов і Михайло Бугер²³³.

У досліджуваний період підпілля о. Мураній був єдиною особою з представників церковного управління, яка перебувала на Закарпатті. Очевидним є факт, що він користувався великим авторитетом серед членів того осередку, до якого входили єпархіяльні священнослужителі. Зокрема, відомо, що він агітував єпархіяльних священнослужителів, не здійснювати підпільне душпастирювання, оскільки передбачав можливі нові, і то сильніші, репресії супроти духовенства, яке не дослухається²³⁴. Такі заклики адміністратора єпархії негативно вплинули на ефективність служіння підпільних отців у МГКЄ.

Досліджуючи політику о. Муранія, варто зробити акцент на ще одному випадку, в якому вона виявилася. 30 грудня 1957 р. капітулярний вікарій через о. Миколу Шепу, ЧСВВ²³⁵, який щойно повернувся на Закарпаття, просив про

²³¹ Бровдій Ю. *Владика Іван Маргітич – організатор підпільної духовної семінарії (1980-1988) // Народний владика Іван Маргітич: матеріали науково-практичних конференцій «10 років без владика Івана Маргітича: на перехресті віків»*. Львів 2015, 71.

²³² Теодор Мішкольці – священник МГКЄ: нар. 10 травня 1910 р. в с. Кам'яниця пізнішого Ужгородського р-ну. У 1929 р. закінчив Ужгородську гімназію, одразу вступив у семінарію. Після завершення навчання у семінарії, 17 серпня 1936 р. рукоположений єпископом Олександром Стойкою. У 1932-1944 рр. працював в єпархіяльному управлінні архіваріусом; У 1944 р. член єпископської Консисторії. З приходом радянського режиму його агітують на перехід в православ'я, на що о. Теодор не погодився. Наслідком став арешт отця 14.09.1948 р. Після шести місяців слідства засуджений 5 березня 1949 р. за антирадянську агітацію до 25 років позбавлення волі. Термін відбував у таборах ГУЛАГу м. Воркута. Отримавши амністію, повернувся до Ужгороду 1 вересня 1956 р. Помер 1.09.1976 р. – Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники*, 153-154.

²³³ Штилиха Й. Інтерв'ю від 19.05.1998, 5.

²³⁴ Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпатті (1950-1964)*.

²³⁵ Микола (Василь) Шепу – ієромонах ЧСВВ: нар. 27 грудня 1914 р. у с. Підгоряни пізнішого Мукачівського р-ну. У 1925 р. в рідному селі закінчив початкову школу. У 1930 р. вступив на кандидатуру та новіціат до Мукачівського василіанського монастиря на Чернечій горі. У 1932 р. склав перші монаші обіти. У 1937 р. склав вічні обіти. У 1935-1938 рр. начався при Мукачівському та Ужгородському монастирях. У 1939 р. навчався в м. Оломоуц у Чехословаччині. Цього ж року рукоположений, пражівським єпископом Павлом Гойдичем. Згодом

зустріч із головним настоятелем підпільного василіянського осередку – о. Антонієм Мондиком, ЧСВВ²³⁶. Отцю Муранію було відомо про активне душпастирювання василіян на Закарпатті, тому він бажав довідатись від очільника василіян, як і де саме вони діють у підпіллі²³⁷. Показово, що капітулярний вікарій намагався переконати о. Антонія в тому, що інтенсивна праця ЧСВВ становить велику загрозу для усього підпільного духовенства МГКЄ²³⁸. Можна припустити, очільник василіян зрозумів, що о. Мураній бажав нейтралізувати василіянське підпілля, а тому запевнив його, що не знає про ці всі процеси, і «взагалі не бажає в ці справи вмішуватись»²³⁹.

Таким чином, на основі джерел ми спостерігаємо, що, залишаючись підпільним адміністратором єпархії, представником репресованого єпарха Олександра Хіри, о. Мураній став важливою фігурою в управлінні підпільними структурами МГКЄ, проте діяв часто в напрямку гальмування їх роботи. Питання вивчення агентурної діяльності капітулярного вікарія залишається відкритим та потребує більш ретельного дослідження.

2.2. ЄПАРХІЯЛЬНЕ СВЯЩЕНСТВО В ПІДПІЛЬНОМУ ОСЕРЕДКУ ОТЦІВ-ВАСИЛІЯН

Із встановленням на Закарпатті тоталітарного режиму в другій половині 1940-х рр. відбувалось масове переслідування єпархіяльного духовенства. З огляду на

його скеровують до Мукачівського монастиря. З травня 1941 р. настоятель Боронявського монастиря. У травні 1943 р. знову був скерований до Мукачівського монастиря. Наприкінці 1944 р. переведений до Малоберезнянського монастиря. Із 1948 р. настоятель цієї обителі. 1 липня 1948 р. арештований радянською владою, а 15 вересня 1948 р. засуджений до 25 р. позбавлення волі та конфіскації майна. Покарання відбував у виправно-трудовах таборах в м. Воркута. Вийшовши на волю, оселився у Воркуті. Лише наприкінці 1950-х рр. повернувся до рідних Підгорян. Служив підпільно. 2 серпня 1992 р. помер, похований на кладовищі Імстичівського василіянського монастиря. – Буняк Л. *о. Миколай В. Шена ЧСВВ* // osbm.org.ua (15.10.2021).

²³⁶ Антоній (Андрій) Мондик – ієромонах ЧСВВ: нар. 19 січня 1913 р. в с. Доробратово пізнішого Іршавського р-ну. У 1931 р., після завершення Мукачівської гімназії, вступив до Мукачівського монастиря, де склав тимчасові обіти і вивчав філософію. Богословську освіту здобував у Мукачеві, а завершив в Оломоуці. Рукоположений 1939 р. Із 1943 р. настоятель української вітки василіян. У 1944 р., після зайняття Закарпаття радянськими військами, перебрав на себе обов'язки вчителя новиків. У 1946 р. отримав з Риму таємне призначення на посаду верховного настоятеля василіян Провінції св. Миколая з правами протоігумена. У квітні 1950 р., після ліквідації Імстичівського монастиря, працював лісорубом в с. Брід біля Іршави. Підпільно проводив душпастирську працю в селах Білки, Брід, Дешковиця та м. Іршава. Незабаром занедужав, тож подався на працю до колгоспу в рідному селі, де працював виноградарем до 1973 р. За допомогою рідних та односельців у 1966 р. переїхав до нового будинку, який став підпільним монастирем. Помер 20 листопада 1989 р. – Онисько Ф. *о. Антоній Мондик ЧСВВ* // osbm.org.ua (21.10.2021).

²³⁷ Мороз. *Стратегія виживання і служення василіянського монашества на Закарпатті (1950-1964)*.

²³⁸ Там само.

²³⁹ Там само.

репресії проти парохів та їх ув'язнення, правлячий єпископ МГКЄ Теодор Ромжа призначав на служіння в парафіях ієромонахів-василіян²⁴⁰. Це було пов'язане з існуванням у краї сильних та автономних монаших спільнот, адже на неодружених ченців владі було важче тиснути. У звіті про стан МГКЄ за 1 серпня 1949 р. згадано особливо активних василіян, до когорти яких належали оо. Борис Краснобродський²⁴¹ – ігумен Малоберезнянського монастиря, Мелетій Малинич²⁴², Діонісій Дребітко²⁴³ та Йосиф Завадяк – ігумен Боронявського монастиря²⁴⁴.

Яскравим свідченням такого укріплення загрожених парафій МГКЄ представниками монаших спільнот є приклад о. Діонісія Дребітка, ЧСВВ. У

²⁴⁰ Moroz V. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 56.

²⁴¹ Борис (Юрій) Краснобродський – ієромонах ЧСВВ: нар. 5 вересня 1915 р. в с. Малий Березний пізнішого Великоберезнянського р-ну. Середню освіту здобув у Великому Березному. З 1 вересня 1933 р. розпочав кандидатуру в Мукачівському монастирі. Після новіціату – в Мукачівському та Лаврівському монастирях. У 1940 р. вступив до Ужгородської семінарії. 8 листопада 1942 р. склав вічні обіти в Маріяповчанському монастирі (Угорщина). 31 січня 1943 р. рукоположений єпископом Дудашем в Марія Повчі. Згодом спрямований до Мукачівського монастиря. У 1946 р. переведений до Ужгородського монастиря, де виконував уряд помічника настоятеля. За радянських часів був парохом у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну. У 1950 р., після ліквідації Імстичівського монастиря, змушений повернутися до свого родинного дому у Малий Березний. Там розгорнув активну підпільну душпастирську працю. Помер 3 травня 2003 р., похований на чернечному цвинтарі Малоберезнянського монастиря. – О. Борис Ю. *Краснобродський ЧСВВ* // osbm.org.ua (21.10.2021).

²⁴² Мелетій (Михайло) Малинич – ієромонах ЧСВВ: нар. 11 жовтня 1911 р. в с. Лази пізнішого Свалявського р-ну. Середню освіту здобув в Свалявській школі. 21 листопада 1926 р. вступив до ЧСВВ. У 1927 р. проходив кандидатуру, а через рік – новіціат у Мукачівському монастирі. 5 липня 1936 р. склав вічні обіти. 12 липня 1937 р. рукоположений єпископом Олександром Стойкою. Вищі студії проходив у Жовкві, Добромилі та Лаврові. У 1938 р. спрямований у Моравію (Чехія) для здобуття вищої освіти з біології, проте через розпад Чехословаччини, був змушений повернутись на Закарпаття. У 1940-1942 рр. перебував під арештом угорської влади. У 1945 р. навчався на біологічному ф-ті Ужгородського університету. З 1946 р. ігумен Малоберезнянського монастиря, а після його ліквідації у 1948 р. перебував у Боронявському монастирі. Після ліквідації радянською владою усіх монастирів ЧСВВ, за час підпілля провадив активну душпастирську працю у Великоберезнянському та Воловецькому р-нах. Після легалізації Церкви та відновлення Малоберезнянського монастиря був сповідником та духівником цієї обителі. Помер 1 липня 2003 р. похований на монашому цвинтарі. – Мороз. *Світильник віри*, 217.

²⁴³ Діонісій (Дмитро) Дребітко – ієромонах ЧСВВ: нар. 31 жовтня 1911 р. у м. Свалява. 1 грудня 1927 р. вступив до ЧСВВ. У 1928-1937 рр. студіював у Мукачівському, Лаврівському, Малоберезнянському, Добромільському та Ужгородському монастирях. 28 березня 1937 р. прийняв вічні обіти. 4 квітня 1937 р. рукоположений єпископом Олександром Стойкою. Пізніше переведений до Боронявського монастиря. У 1940 р. арештований угорськими окупантами. Звільнений у 1942 р. 28 травня 1943 р. переведений до Боронявського монастиря, де був ігуменом. У 1947 р. єпископ Теодор Ромжа призначив його служити у с. Великі Ком'яти. Через відмову переходу на православ'я 31 січня 1951 р. арештований працівниками Свалявського КДБ. Закарпатський обласний суд 12 квітня 1951 р. засудив його до 10 років позбавлення волі. Відбував покарання у таборах ГУЛАГу в м. Норильськ. Звільнений 13 жовтня 1955 р. Приїхавши додому, працевлаштовується і одночасно виконує підпільну душпастирську працю. 25 лютого 1957 р. знову заарештований. Додому повернувся в 1962 р. Помер 26 липня 1976 р. у Сваляві. – *Дребітко Дмитро (Діонісій): Ієромонах ЧСВВ* // mgce.uz.ua (15.10.2021); Мороз. *Світильник віри*, 204-206.

²⁴⁴ Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 54.

1947 р. владика Ромжа скерував його на парафію в с. Великі Ком'яти, на поміч пароху о. Олексію Товту²⁴⁵.

У цей же період на Закарпатті розпочався цілеспрямований наступ на Василіянський Чин. 24 березня 1947 р. МДБ захопило Мукачівський монастир, щоби передати його РПЦ. 22 серпня 1947 р. обласна рада ухвалила рішення №433 про закриття монастирів в селах Малий Березний та Боронява, а ченців, мали перенаправити до монастиря в Імстичеві²⁴⁶. Останнім настоятелем Малоберезнянського монастиря був о. Микола Шепа, який після ліквідації цієї василіянської обителі 7 квітня 1948 р. переїхав у родинне село Великі Ком'яти, де разом з о. Дребітком продовжував душпастирську працю до свого арешту в липні того ж року²⁴⁷.

Подібним чином після закриття Боронявського монастиря 19 квітня 1948 р. ієромонах Йосиф Завадяк душпастирював у парафії села Діброва (тепер Нижня Апша) замість арештованого о. Симеона-Данила Поппа²⁴⁸. Отець Завадяк речно і активно служив у цьому регіоні аж до березня 1949 р. коли комуністи заборонили йому звершувати літургії і натомість запропонували перейти на московське православ'я. Чернець категорично відмовився і був арештований у 1950 р. за антирадянську діяльність²⁴⁹.

У важкі роки підпілля душпастирям з рядів єпархіяльного священства було важливо працювати «пліч-о-пліч» з чернецтвом. Цю своєрідну синергію між білим та чорним духовенством, можемо спостерігати на прикладі о. Петра Ороса, якого владика Теодор Ромжа 19 червня 1946 р. перенаправив у с. Білки неподалік Імстичівського монастиря замість о. Івана Поповича, якого було арештовано²⁵⁰. У 1949 р. влада прогнала о. Петра з греко-католицького храму в Білках, та це не

²⁴⁵ Дребітко Дмитро (Діонісій): Ієромонах ЧСВВ // mgce.uz.ua.

²⁴⁶ Там само.

²⁴⁷ Мороз. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 56.

²⁴⁸ Отця Симеона Попа звинуватили у тому, що начебто він заагітував людей до вбивства сільського голови села Діброва Івана Чернича – колишнього православного священнослужителя, який обрав світську кар'єру. – Мороз. *Світильник віри*, 88; Мороз. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 56.

²⁴⁹ Мороз. *Світильник віри*, 88-90.

²⁵⁰ Мороз. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 56.

зупинило душпастиря і він продовжив обслуговувати потреби вірних²⁵¹. Священник відзначився активною співпрацею з отцями-василіянами: вони спільними зусиллями обслуговували терени Іршавщини та Виноградівщини²⁵².

Отож, варто також віддати належне отцям-василіянам, які активно працювали у підпіллі та внаслідок переслідувань комуністичної влади були заарештовані, а деякі загинули. До цієї групи належали ієроманахи Костянтин Голиш (арештований 6 квітня 1950 р., помер у 1953 р. у в'язниці), Діонізій Дребітко (арештований тричі: 29 січня 1951 р., 25 лютого 1957 р. та на початку 1970-х), Борис Краснобродський, Мелетій Малинич, Антоній Мондик, Бартоломей Мотринець, Іван Сатмарій, Іван Сідей (арештований 6 квітня 1950 р.), Йосиф Завадяк (арештований 16 липня 1950 р., убитий 4 грудня 1956 р.²⁵³). Сюди ж належать брати-хористи, брати-помічники і новики Сильвестр Бішов, Павло Мадяр, Маріан Мороз, Мар'ян Щока, Богдан Тодавчич, Мирон Завадяк²⁵⁴.

Були серед василіян і такі, що «возз'єднались» з РПЦ. Сюди належали Леонтій Дебель²⁵⁵ і Теодосій Сочка²⁵⁶.

²⁵¹ Мадяр П. О. *Петро Орос* // Історичний архів Провінції св. Миколая Василянського Чину в Малому Березному, папка «Ісповідники віри», 2.

²⁵² Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 56.

У скарзі архієпископа РПЦ Макарія до уповноваженого Антона Шерстюка бачимо його обурення через душпастирську працю в межах Імстичева о. Петра Ороса разом з о. Голишем. Архієпископ вважав це неприпустимим та бажав негайної реакції від комуністів, хотів, щоби ті захопили Імстичівську обитель і передали її структурам РПЦ. – ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 4, спр. 17, арк. 4.

²⁵³ Див. Додаток №7.

²⁵⁴ Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 55.

²⁵⁵ Леонтій (Микола) Дебель – перейшов до РПЦ, здійснював своє служіння в с. Яблунівка, Мукачівського р-ну; згодом зрікся цього служіння, бо боявся переслідувань. – Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпатті (1950-1964)*.

²⁵⁶ Теодозій (Антоній) Сочка – вступив до ЧСВВ з умовою, що не буде приймати ієрейських свячень. Проте його бажання бути священнослужителем переборолло його. Тому перейшов до РПЦ. Його рукоположив єпископ РПЦ Нестор Сидорук. Далі служив як парафіяльний православний священник по різних районах Закарпаття. Проте, під кінець 1980-х р. повернувся в ГКЦ і ЧСВВ. – Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпатті (1950-1964)*; Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 55.

Навіть були випадки, коли колишні василіяни зреклися Христової віри і почали пропагувати атеїзм. До цієї групи належали Йосафат Косинець²⁵⁷, Богдан Мерсій²⁵⁸, Василь Торбич²⁵⁹, Юліан Дуран²⁶⁰.

З протилежного боку, що було дуже важливо у скрутний для церковних структур період підпілля, з'явилися і нові активні та ревні отці-василіяни. До таких варто віднести о. Христофора Маргітича²⁶¹ та брата Миколу Ворона²⁶².

Важливо, що відбувалося це в період, коли станом на першу половину 1950-х рр. усі монастирі ЧСВВ на Закарпатті було ліквідовано, а частину з них перетворено на службові приміщення різних державних установ. До прикладу, у 1948 р. приміщення Малоберезнянського монастиря передали Ужгородському університету, а монастирську церкву переобладнали на спортзал – там щоліта студенти вишу проходили практику²⁶³. Згодом, у 1958 р., цей монастир знову переобладнали під школу-інтернат для дітей з інвалідністю²⁶⁴.

Подібним чином трапилось із Боронявським монастирем, який у 1953 р. переобладнали на колгоспний склад, куди звозили різноманітні продукти на зберігання²⁶⁵. Ключовою фігурою в історії цього монастиря був вищезгаданий о. Йосиф Завадяк, який у 1956 р. в числі інших душпастирів МГКЄ потрапив під амністію²⁶⁶. Після років таборів ієромонах оселився в м. Хуст та влаштувався

²⁵⁷ Йосафат (Петро) Косинець – причиною його зречення є часті допити, при яких було застосовано фізичний та психологічний тиск. Після того, як він відбув термін, одружився і виїхав на територію Росії. Подальша його доля невідома. – Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпатті (1950-1964)*.

²⁵⁸ Богдан (Юлій) Мерсій – колишній ігумен Ужгородського монастиря. Піддався тиску радянської системи. Зрікся Христової віри, одружився і розпочав працю в атеїстичній пропаганді. Зокрема писав атеїстичні статті, серед яких найбільш відомою є книжка «За брамою монастиря», написана у 1960 р. – Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпатті (1950-1964)*.

²⁵⁹ Василь Торбич та Юліан Дуран були монахами ЧСВВ, які не мали ієрейських свячень. Виступали з атеїстичною пропагандою в радянських періодичних виданнях. – Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпатті (1950-1964)*.

²⁶⁰ Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 55.

²⁶¹ Христофор (Михайло) Маргітич (1923-1983) – ієромонах ЧСВВ: «заарештований у 1958 р. за листування з митрополитом Йосифом Сліпим і засуджений до восьми років ув'язнення. Покарання відбував у Казахській РСР. Вийшовши на волю, працював у Казахстані між римо-католиками. 1977 р. внаслідок склерозу почав втрачати зір, повернувся на Закарпаття. Помер в Іршаві 19.09.1983 р.» – Богун Д. *Сумний мартиролог* // Місіонар 31 (1995) 27.

²⁶² Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 55.

²⁶³ *Історія малоберезнянського монастиря* // osbm.org.ua (15.10.2021).

²⁶⁴ Там само.

²⁶⁵ Мороз. *Світильник віри*, 90.

²⁶⁶ Там само, 91.

працівником у Рокосівському кар'єрі²⁶⁷. Попри це, отець активно провадив священничу працю для греко-католиків²⁶⁸. Зокрема відомо, що 2 серпня 1956 р. організував масштабний підпільний відпуст для греко-католиків біля монастиря в Бороняві, в якому взяли участь понад 300 осіб²⁶⁹.

Важливо згадати, ще й працю монахів ЧСВВ, яких оминула радянська репресивна система. Продовжуючи своє ревне душпастирювання, саме вони в багатьох випадках стали кісткою підпільної МГКЄ. Вони Серед таких варто згадати ієромонаха Павла Мадяра²⁷⁰, якого символічно називають «апостолом Закарпаття»²⁷¹. Цей чернець вміло поєднував як цивільну роботу, працюючи спершу касиром на залізничній станції, а потім будівельником в колгоспній бригаді, так і душпастирську опіку над вірними усього Закарпаття²⁷². Власне, через це за ним ретельно слідкували. Наприклад, із записки агента КДБ «Хомишина»²⁷³ з 1958 р. про о. Павла дізнаємось, що він у своїй квартирі проводив підпільні реколекції, катехизації та поширював серед вірних греко-католицькі молитвеники і катехизми²⁷⁴.

В дійсності, монаший Чин Василя Великого був важливим центром підпільної МГКЄ. Історик Володимир Мороз виділяє декілька причин такої ефективної підпільної праці ЧСВВ на Закарпатті:

1) «характер Василянського Чину» – ЧСВВ є автономною від єпархіяльного правління структурою, на відміну від єпархіяльного духовенства, яким в період підпілля опікувався капітулярний вікарій Мураній, за

²⁶⁷ Мороз. *Світильник віри*, 91.

²⁶⁸ Там само.

²⁶⁹ Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпат'є (1950-1964)*.

²⁷⁰ Павло (Петро) Мадяр – ієромонах ЧСВВ: нар. 21 лютого 1923 р. в селі Білки пізнішого Іршавського р-ну. Незадовго до радянської окупації вступив до Василянського Чину, проходив новіціят в Імстичівському монастирі, де згодом склав перші чернечі обіти. Після закінчення філософських і богословських студій під проводом о. Антонія Мондика, ЧСВВ у в 1957 р. склав довічні обіти. Того ж року отримав священничі свячення у Львові з рук єпископа Миколая Чарнецького. Поле діяльності о. Мадяра за підпілля було ціле Закарпаття, також бував у Галичині. У 1990 р. о. Павла призначили протоігуменом Провінції св. Миколая. У 1994 р. став магістром новиків у Малоберезнянському монастирі. Помер 28 листопада 1996 р. там само, де й був похований. – о. Павло Мадяр ЧСВВ // osbm.org.ua (15.10.2021). Див. Ілюстрації №8.

²⁷¹ Мороз. *Стратегії виживання і служення василіанського монашества на Закарпат'є (1950-1964)*.

²⁷² Там само.

²⁷³ Цим агентом був монах ЧСВВ, проте не вдалось достеменно дослідити, хто це був насправді. – Там само.

²⁷⁴ Там само.

сумісництвом – агент МДБ-КДБ. Як наслідок, вплив спецслужб на Василянський Чин не був таким сильним, як на біле духовенство²⁷⁵.

2) «угорський досвід» – Досвід, що сягає часів угорської окупації Закарпаття 1939-1944 рр., коли українські василіяни були переслідувані владою²⁷⁶. Перейшовши тоді через репресії, ув'язнення і депортацію з краю, чернецтво Провінції св. Миколая піддалось своєрідному загартуванню, що допомогло йому в період радянського переслідування²⁷⁷.

Дійсно, якщо порівняти списки репресованих угорською владою василіян зі списками активних діячів у підпіллі радянського періоду, то знайдемо одні і ті ж прізвища за винятком о. Мересія, який апостазував.

Загалом підсумовуючи поточний розділ, варто наголосити на тому, що після масових репресій і смерті Йосифа Сталіна в СРСР розпочався процес, який отримав назву Хрущовська «відлига». Втім, треба враховувати, що термін «відлига» у стосунку до церковної історії більше властивий короткому періоду діяльності в керівництві СРСР Лаврентія Берії, бо тоді часткова лібералізація діткнулась не лише політичного, а й релігійного життя. Натомість прихід до влади Микити Хрущова знаменував собою масову антирелігійну кампанію, яку провадили практично в усіх регіонах СРСР. В Закарпатській обл. при вищих навчальних закладах також започатковували обов'язкові атеїстичні гуртки, в яких проходили вишкіл атеїсти-«місіонери». Метою останніх був пошук однодумців та ширення ідеології атеїзму. Для вкорінення комуністично-атеїстичної пропаганди розпочався процес нав'язування радянських свят, що мало на меті нігілізувати будь-яке релігійне забарвлення певного свята та

²⁷⁵ Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 55.

²⁷⁶ Наприкінці 1940 р. за «українську політику» були заарештовані ієромонахи ЧСВВ Мелетій Малинич, Діонізій Дребітко, Богдан Мересій, Полікарп Лозан, Йосиф Завадяк та Антоній Станканинець. В Ужгородському монастирі над затриманими ченцями провели слідство і відправили їх в ув'язнення в Будапешті, а опісля перенаправили під домашній арешт до Будапештського монастиря отців-єзуїтів. Після недовгого перебування там, затриманих василіян відправили в румунську Трансільванію до василіянського монастиря в с. Мікула поблизу м. Герла. Стараннями єпископа Олександра Стойки ченців звільнили у 1942 р. – *Отець Мелетій Михайло Малинич ЧСВВ // osbm.org.ua* (15.10.2021).

²⁷⁷ Moroz. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)*, 55.

пришвидшити процес трансформації світогляду населення регіону під вимоги радянського устрою.

В цей непростий для МГКЄ історичний період єпархіяльним очільником був владика Олександр Хіра, який сповняв своє єпископське служіння дистанційно. Вимушено перебуваючи в Казахській РСР, архиєрей довірив практично всі важелі управління підпільними єпархіяльними структурами капітулярному вікарію о. Миколі Муранію, який користувався чималим авторитетом серед духовенства. Він очолював підпільний осередок, до якого входило біле, тобто єпархіяльне, духовенство. На превеликий жаль, саме через о. Муранія радянський режим впливав на підпільну єпархію та її керівництво: з документів КДБ відомо, що капітулярний вікарій – це агент «Сова». Як наслідок, єпархіяльне духовенство постійно залишалось під ретельним наглядом спецслужб, хоча тут були жертovní підпільні священники.

Натомість, будучи автономною структурою, Провінція св. Миколая Василянського Чину на Закарпатті на власному прикладі продемонструвала високу активність душпастирювання в умовах підпілля. Завдяки невтомній душпастирській праці, зокрема, ієромонахів Антонія Мондика, Мелетія Малиничча, Діонізія Дребітка, Йосифа Завадяка, Бориса Краснобродського, Павла Мадяра, багато греко-католиків залишились вірними Христовій Церві та змогли протистояти радянському атеїстичному режиму.

РОЗДІЛ ІІІ

ОСВІТА І ФОРМАЦІЯ ДУХОВЕНСТВА У ПІДПІЛЛІ

Важливим аспектом існування та розвитку Церковних структур є належне функціонування духовних закладів освіти. Саме вони сприяють якісному вихованню та формаційному процесу кандидатів до священства. В Мукачівській греко-католицькій єпархії станом на середину 1940-х рр. із формаційно-виховних закладів діяли: «Ужгородська єпископська семінарія²⁷⁸, Ужгородська дяко-вчительська семінарія²⁷⁹ і народна школа при ній, Ужгородська жіноча учительська семінарія, сільські церковні школи»²⁸⁰.

Станом на літо 1944 р., приміщення ужгородської семінарії силоміць захопили німецькі війська, а з жовтня цього ж року – радянські війська²⁸¹. Згідно зі статистичною запискою о. Олександра Пунька, 1 червня 1944 р. у МГКЄ було

²⁷⁸ Історія семінарії сягає ще XVIII ст., коли у 1744 р. єп. Михайло (Мануїл) Ольшавський, у м. Мукачево започаткував богословську школу. З 1778 р. вона продовжила діяти в стінах Ужгородського замку, який імператриця Марія-Терезія подарувала Мукачівському єпископу Андрію Бачинському. Владика Бачинський перетворив заклад у духовну семінарію з чотирирічним терміном навчання. Семінарія носила назву ім. Трьох Святителів. З 1949 р. у час ліквідації Мукачівської греко-католицької єпархії, її закрили. У підпіллі в 1956-1991 рр. підготовлено і висвячено 53 священників. Релігійна свобода, що була повернена у 1989 році, дала можливість відновити діяльність семінарії у форматі богословської академії. Вона почала діяти в м. Мукачево під керівництвом ректора – владика Йосифа Головача. Для покращення умов виховання семінаристів керівництво Мукачівської єпархії шукало можливості будівництва нової богословської академії, оскільки старе приміщення – замок – перебуває у державній власності. Отримавши у 1992 р. територію під будівництво при в'їзді з Ужгорода в с. Минай. 28 червня того ж року був посвячений наріжний камінь академії. 28 червня 2004 р. на першому святкуванні свята Перенесення мощей Блаженного священномученика Теодора Ромжі кардинал Йозеф Томко з Риму освятив завершену споруду нової семінарії і фундамент під нову семінарійну церкву. 28 червня 2007 р. владика Мілан Шашік разом із кардиналом Теодором Едгаром Мак-Керріком, Вашингтонським архієпископом-емеритом, освятив церкву на території академії. – *Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі* // mgce.uz.ua (01.11.2021).

²⁷⁹ Ініціатором будівництва Ужгородської учительської семінарії, вважають єп. Андрія Бачинського. Метою цього закладу був вишкіл якісних освітніх кадрів для народних шкіл, оскільки рівень вчителів Закарпаття, станом на XIX ст., був низьким. Цей заклад повстав у 1794 р., навчання спершу тривало всього один семестр. Проте із 1834 р. навчальний процес продовжили до одного року, а з 1844р. – до двох років. У середині XIX ст. заклад очолив о. Іван Чургович, відомий педагог, та капітулярний вікарій МГКЄ з 1831–1837 рр. Під керівництвом о. Івана у 1845 р. було збудовано двокласне приміщення на території Ужгородського замку для потреб навчального закладу. У 1883 р. було вирішено побудувати нову будівлю для потреб закладу, що розташовувалась навпроти замку, будівництво тривало до трьох років. З 1899 р. було дозволено на чотири річне навчання. З 1930-х р. функціонувало Товариство дяковчителів МГКЄ, очільником яких був о. Августин Волошин. Він сформував навколо себе висококваліфікований колектив. Варто також відмітити, що в цей колектив входив о. Іван Мураній (батько о. Миколи Муранія, про якого йшла мова у попередньому розділі). У 1938-1942 рр. у споруді був греко-католицький ліцей і дяковчительська семінарія. З 1943 р. – знову лише семінарія для дяковчителів. Сьогодні у цій будівлі діє юридичний факультет Ужгородського національного університету. Кобаль Й., Толочко Н. *200-літні освітні традиції Ужгородської препарандії: від учительської семінарії до сучасного юридичного факультету УжНУ* // mediacenter.uzhnu.edu.ua (01.11.2021).

²⁸⁰ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 7.

²⁸¹ Розлуцька Г. *Організаційні умови становлення першого релігійного вищого навчального закладу в Закарпатті* // *Молодь і ринок* 147. Дрогобич 2017, 86.

85 семінаристів²⁸². Цими питомцями опікувались: влади́ка Теодор Ромжа, як ректор семінарії та за сумісництвом викладач філософії, о. Олександр Хіра, - викладач морального богослов'я,²⁸³ о. Віктор Хома²⁸⁴ – церковного співу²⁸⁵. Педагогіку викладав – о. Георгій Чургович²⁸⁶, догматику – о. Олександр

²⁸² Пушкаш. *Кир Теодор Ромжа*, 198.

²⁸³ Чейпеш В. Інтерв'ю від 5.05.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-528, 4.

²⁸⁴ Віктор Хома – священник МГКЄ: нар. 23 вересня 1891 р. в с. Великі Лучки пізнішого Мукачівського р-ну. Початкову освіту здобув в Ужгородській гімназії. У 1910 р. розпочав навчання в Ужгородській семінарії. 19 грудня 1915 р. був рукоположений еп. Антоном Поппом. 1916 р. назначений парохом в с. Білки, Іршавського р-ну. Через рік отримав нове призначення, був парохом в с. Вишне Німецьке (сьогодні Словаччина). А у 1919 р. знову призначений парохом у с. Білки. У віці 27-ми років овдовів, сам виховував дочку Клару. У 1920-1938 рр. боржавський декан. З 1930 р. розпочав викладацьку діяльність. У 1938 р. еп. Олександр Стойка призначив його каноніком Капітули МГКЄ. У 1939-1949 рр. був парохом Ужгородської катедри. Категорично відмовився переходити на православ'я. Внаслідок чого 31 жовтня 1951 р. арештований і 24 грудня цього року, засуджений до 25 років позбавлення волі. Відбував термін, спершу в Львові, звідки його відправили до с. Городище Новгородської обл. Помер у таборі 3 квітня 1953 р. – Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 266-269.

²⁸⁵ Чейпеш В. Інтерв'ю від 5.05.1995, 4.

²⁸⁶ Георгій Чургович – священник МГКЄ: нар. 19 березня 1905 р. в с. Славковце (Словаччина). Навчався в Ужгородській гімназії, а опісля закінчення навчався в Ужгородській семінарії. По завершенні семінарії, 26 липня 1931 р. був рукоположений еп. Пряшівським Павлом Гойдичем. Спершу сповняв служіння сотрудника при храмі Преображення в Ужгороді. Паралельно розпочав навчання на філософському ф-ті, Празького університету та викладацьку діяльність в Мукачівській учительській семінарії. У 1932-1938 рр. сотрудник в Ужгородському катедральному соборі. У 1939-1945 рр. директором Ужгородської жіночої учительської семінарії і викладач педагогіки в Ужгородській семінарії. З 1945 р. працював викладачем педучилища в Мукачеві, після року праці був звільнений через священничий сан. У 1946-1949 рр. був парохом с. Шишлівці, Ужгородського р-ну. Через відмову «возз'єднання» з РПЦ був змушений виїхати з парафіяльного будинку. 22 серпня 1950 р. арештований і засуджений до 25 років позбавлення волі. У 1951-1956 рр. відбував термін у таборах ГУЛАГу в м. Ангарськ. 17 липня 1956 р. повернувся з заслання на Закарпаття. Помер 23 січня 1972 р. – Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 273-274.

Марина²⁸⁷, інші предмети – о. Юлій Гаджега²⁸⁸, о. Микола Мураній, і о. Василій Шерегій²⁸⁹.

Варто віддати належне правлячому єпископу МГКЄ – Теодору Ромжі (також випускнику ужгородської семінарії)²⁹⁰, який у 1945 р. домігся від комуністичної влади звільнення частини приміщень ужгородського замку для потреб семінарії²⁹¹. Зважаючи на такі дії збоку влади, але розуміючи, вочевидь, тимчасовий характер її поступок, владика Теодор ініціював пришвидшені тримісячні курси для старшокурсників семінарії²⁹². У них курсах взяло участь близько 40 братів, 32 з яких, отримали Таїнство Священства впродовж 1945 – 1947 рр. з рук єпископа Ромжі²⁹³. Проте, через вбивство правлячого архиєрея МГКЄ, шестеро випускників семінарії: Олександр Легеза, Іван Ляхович, Антон

²⁸⁷ Олександр Марина – священник МГКЄ: нар. 12 листопада 1893 р. в с. Урмезієво (з 1946 р. Руське Поле) Тячівського р-ну. Навчався в Мараморош-Сиготській гімназії (тепер Румунія). Богословський вишкіл здобув у Центральній духовній семінарії в Будапешті. З 1917 р. виконував обов'язки архіваріуса єпископської палати, а протягом 1917 – 1920 рр. єпархіяльного реєстратора. 21 грудня 1919 р. рукоположений єпископом МГКЄ Антонієм Паппом в Ужгородському кафедральному храмі. Сповнював парафіяльне служіння у с. Косівська Поляна, Рахівською р-ну. 1932 р. у Празькому Карловому університеті здобув ступінь доктора богослов'я. Після навчання, працював викладачем Ужгородської духовної семінарії. 2 травня 1934 р. опікувався вірними Преображенської церкви в Ужгороді. Після свячень призначений парохом у с. Невицьке. 1949 р. категорично відмовився переходити на російське православ'я. Арештований МДБ 12 вересня 1950 р. 31 жовтня 1950 р. засуджений на 25 років позбавлення волі. У жовтні 1955 р. Повернувшись додому в Ужгород, активно включається в підпільну душпастирську діяльність. Помер 21 квітня 1987 р. – *Марина Олександр, д-р: Парох церкви Покров Пресвятої Богородиці (14 жовтня) в с. Невицьке Ужгородського р-ну, професор богослов'я Ужгородської духовної семінарії // mgse.uz.ua (01.11.2021).*

²⁸⁸ Юлій Гаджега – священник МГКЄ: нар. 17 січня 1879 р. в с. Урмезієво (Руське Поле) Тячівського р-ну. Упродовж 1888-1897 рр. навчався в Ужгородській гімназії. Богословську освіту одержав у семінарії м. Естергом (Угорщина), а пізніше у Будапештській центральній духовній семінарії. Продовжив навчання у Віденському університеті. 14 грудня 1902 р. мукачівський єпископ Юлій Фірцак рукоположив його на священника. Згодом служив парафіяльним сотрудником у м. Шаторальяуйхель (Угорщина). В серпні 1906 р. у Віденському університеті захистив докторську дисертацію з богослов'я. У вересні 1907 р. розпочав викладацьку діяльність в Ужгородській семінарії. Впродовж 1907-1928 рр. був префектом Ужгородської семінарії. З 1923 р. по 1924 р. був директором жіночої учительської семінарії. 1924 р. призначений папським камерарієм. У 1933 р. вийшов на пенсію, де присвячує вільний час науковій діяльності. Здебільшого писав про різноманітні богословські питання та зокрема, приділяв увагу історії Прикарпаття. Дотримувався русофільських поглядів. Використовував псевдо Юлій Русак. Був членом президії та головою Товариства Духновича. У 1945 р. повертається до викладацької діяльності в Ужгородській семінарії, через брак викладацьких кадрів. 30 травня 1947 р. був заарештований, а через два місяці його засуджують терміном до шести років позбавлення волі. Після суду його направлено до Львівської тюрми. Там він за невідомих обставин він помирає 1 грудня 1947 р. Похоронений на Янівському цвинтарі у Львові. – *Гаджега Юлій: Доктор теології, викладач Ужгородської духовної семінарії // mgse.uz.ua (01.11.2021).*

²⁸⁹ Пушкаш. *Кир Теодор Ромжа*, 102.

²⁹⁰ Пекар А. *Нариси історії Церкви Закарпаття*, т. 2. Рим-Львів 1997, 140.

²⁹¹ Пекар. *Нариси історії Церкви Закарпаття*, т. 2. 142.

²⁹² Федака С. *Ужгородська греко-католицька академія відзначила своє 230-річчя. // zakarpattya.net.ua (01.11.2021).*

²⁹³ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 8.

Гебел, Михайло Маслей, Василь Чейпеш, Йосиф Штилиха змушені були чекати на свячення²⁹⁴.

Один з перших сигналів, які сповіщали про загрозу легітимного існування ужгородської *Alma Mater* пролунав ще 29 листопада 1946 року²⁹⁵. Це було рішення Закарпатського облвиконкому №0422, який постановив:

1. Закрити греко-католицьку богословську семінарію в Ужгороді;
2. Передати приміщення семінарії (вул. Кремлівська) (тепер знову Капітульна), 7 і 14 у житловий фонд міськради;
3. Просити Раду у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР погодитися з даним рішенням²⁹⁶.

Втім це рішення спершу не втілили, оскільки державне керівництво вважало, що піднімати цю проблему поки не на часі²⁹⁷.

Згодом, укріпившись на Закарпатті, радянський режим зважився на радикальніші дії, а саме у травні 1947р., міліція силоміць зайняла семінарійні приміщення на території ужгородського замку та конфіскувала усе майно²⁹⁸. З огляду на такі дії супроти греко-католиків, помітно поменшало семінаристів, яких станом на 1 червня 1947 р. було 33 особи²⁹⁹. Єпархіяльне керівництво не опустило рук: навчання тривало далі, проте тепер уже в приміщеннях єпископської резиденції³⁰⁰. Семінарія продовжувала вишкіл питомців до 16 лютого 1949 р., коли радянські силові органи силоміць захопили вже й єпархіяльні будинки³⁰¹. З вище описаного випливає, що радянський режим протягом 1945-1949 рр. здійснював цілеспрямоване нищення єпархіяльних структур, у тому числі освітніх. Все це супроводжувалося процесом православізації краю, утисками греко-католицького духовенства, конфіскацією храмів та церковних речей, а кульмінацією відповідних процесів стала формальна ліквідація МГКЄ.

²⁹⁴ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 8.

²⁹⁵ Там само, 10.

²⁹⁶ Там само.

²⁹⁷ Там само.

²⁹⁸ Федака. *Ужгородська греко-католицька академія відзначила своє 230-річчя*.

²⁹⁹ Пушкаш. *Кир Теодор Ромжа*, 198.

³⁰⁰ Розлуцька. *Організаційні умови становлення першого релігійного вищого навчального закладу в Закарпатті*, 86.

³⁰¹ Федака. *Ужгородська греко-католицька академія відзначила своє 230-річчя*.

Період 1949 – 1989 рр. в історії мукачівської греко-католицької єпархії – доба її підпільного існування. Власне у цей історичний проміжок, греко-католики діяли на зразок первісних християн: переховувались від владних органів, зазнавали репресій та провадили богослужіння у приватних помешканнях або й у лісах, збираючись для цього у невеликому колі довірених осіб³⁰². Оскільки навчально-формаційний заклад для греко-католицького духовенства, було ліквідовано, а багатьох душпастирів ув'язнено, то в єпархіяльних структурах відчувалася сильна кадрова криза. Для наочності цього факту візьмемо до уваги державний документ «Список уникатського духовенства по состоянию на 5 февраля 1948 года», який інформує про служіння 276 отців МГКЄ³⁰³. Після офіційної ліквідації МГКЄ, згідно зі статистичними даними оо. Стефана та Даниїла Бендасів, станом на 1950 р. на Закарпатті підпільно душпастирювали 95 отців; 1951 р. – 52; протягом 1953 – 1955 рр. - 44³⁰⁴. З огляду на брак духовенства, в МГКЄ визріла нагальна потреба у кадровому поповненню його рядів. Тому вишкіл для братів-семінаристів не зупинився, але відбувався в екстремальних умовах підпілля.

Після смерті Сталіна у 1953 р. були переглянуті справи багатьох арештованих греко-католицьких духовенство священників. Як наслідок, станом на 1956 р. на Закарпаття повернулось близько 50 звільнених душпастирів МГКЄ³⁰⁵. Попри встановлення за ними жорсткого нагляду КДБ та міліції, ці священники значно посилили можливості підпільного служіння³⁰⁶.

Повернення амністованих душпастирів надихнуло частину насильно возз'єднаних священників Закарпаття також повернутись в лоно МГКЄ. Зі статистичних даних оо. Даниїла та Степана Бендасів зауважуємо, що протягом

³⁰² У 1953-1955 рр. в МГКЄ душпастирювало 44 священнослужителів. – Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 12.

³⁰³ ДАЗО, ф. Р-544, оп. 2, спр. 50, арк. 6-27.

Отець Бендас інформує, що «Станом на 1 січня 1949 р. у МГКЄ залишилось 270 священників, з яких протягом 1949-1952 рр. 92 були заарештовані, 49 – позбавлені права священнослужіння, 1 священник (о. Памфіл Яцкович) помер 28.01.1949 р., 128 «возз'єдналися» з Руською Православною Церквою». – Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 12.

³⁰⁴ Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 307-308.

³⁰⁵ ДАЗО, ф. Р-544, оп. 2, спр. 50, арк. 2-4.

³⁰⁶ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 12.

1955-1964 рр. було 15 таких «возз'єднаних» отців, які приєднались до підпільних греко-католиків³⁰⁷. Вони також посилили підпільні структури.

Як наслідок, попри юридичну ліквідацію МГКЄ та приєднання її вірних, духовенства, храмів і майна до РПЦ, у досліджуваний період спостерігаємо опозиційні дії вірних, які своїми стараннями дбали за збереження храмів та унеможливлення їх передачі православним громадам. Не є виключенням, що такими спільнотами підпільно опікувались греко-католицькі священнослужителі. Зокрема, таку ініціативу спостерігаємо на прикладі жителя с. Біла Церква Тячівського р-ну, Михайла Кікінежді, який дбав про збереження парафіяльного храму від православних «загарбників»³⁰⁸. Громадянин Кікінежді, у записці до Закарпатського обласного культ-релігійного відділу, датованій 1 серпня 1956 р., стверджував, що

Від 1949 року, коли була заборонена греко-католицька віра, ми (як парафіяльна спільнота – Т-В. Т) попа не мали, але наш народ не бажає православного попа, то дозвольте нам користуватись церквою без попа³⁰⁹.

Це звернення до державних органів було підкріплене ще 42-ма підписами вірних³¹⁰. У відповідь владні структури повідомили, що «греко-католицької церкви у Закарпатті немає», тому цей храм було передано у користування РПЦ³¹¹. Це не зупинило громадянина Кікінежді. 8 вересня 1956 р. він пише схожого листа на адресу Микити Хрущова, при цьому також вказує, щоб «по можливості дати нам (парафіяльній спільноті – Т-В.Т) греко-католицького попа»³¹². Зрозуміло, що такі ініціативи не мали позитивного результату³¹³.

Подібна заява датована днем 15 серпня 1956 р., надійшла від греко-католицької громади с. Затисівка, під керівництвом громадянина Михайла Лемака³¹⁴. Ця спільнота вимагала зареєструвати їх, як греко-католицьку

³⁰⁷ У 1955 р. до ГКЦ повернувся Микола Сотак; у 1956 р. – Антон Бачкай, Йосиф Гарга, Микола Дебель, Олександр Долинай, Стефан Іванчо, Іван Когут, Іван Лендел, Юрій Огар; у 1958 р. – Стефан Зомборі, Леонтин Лізак, Констянтин Сільвай; у 1959 р. – Гейза Сіксай; у 1963 р. – Юрій Станканинець; у 1964 р. – Карло Сюч. – Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 397-402.

³⁰⁸ ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 101, арк. 18.

³⁰⁹ Переклад з рос. власний. ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 101, арк. 18.

³¹⁰ Там само, 16.

³¹¹ Там само, 26.

³¹² ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 101, арк. 54.

³¹³ Там само, 55. Див. Додаток №9.

³¹⁴ ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 101, арк. 48.

парафіяльну одиницю в СРСР, під керівництвом о. Івана Сокола³¹⁵. Влада це прохання також не погодила³¹⁶.

З огляду на вищеописане, можна підбити підсумок, що вірні МГКЄ клопотались про повернення її прав на існування в СРСР і задоволення своїх духовних потреб саме греко-католицькими, а не правоправними, священниками. Це можна вважати і своєрідним меседжем для підпільних церковних структур, які задля розширення душпастирства греко-католицькими священниками, у тому числі через вишкіл нових покликань до священства.

3.1. НАВЧАННЯ КАНДИДАТІВ У СВЯЩЕНСТВО ІЗ ЗАКАРПАТТЯ В ПІДПІЛЬНІЙ ГКЦ

Нестача духовенства була однією з ключових проблем катакомбного періоду МГКЄ. Слід визнати, що протягом 1950-х рр. вона була ще доволі непомітною, адже кандидатами до отримання свячень були семінаристи і монахи, які навчалися, ще в до ліквідаційний період³¹⁷. Натомість у 1960-х рр. ця проблема постала вже гостро, адже старше покоління священства відходило і було необхідним організувати в підпільній Церкві нову систему підбору й підготовки кандидатів священничого сану. Доводилося враховувати й те, що в УРСР вже виросло вже нове покоління молоді, «яке формувалося і здобувало освіту в умовах тотального панування офіційної атеїстичної ідеології»³¹⁸, і це наклало відбиток на перебіг справи формації нових покликань.

Протягом 1955 – 1957 рр. партійне керівництво амністувало чимало греко-католицьких душпастирів, та попри те, їх чисельність у МГКЄ була недостатньою, щоб задовільнити потреби вірних. Тому важливою турботою вл. Олександра Хіри було поповнення рядів підпільного священства. Це він намагався робити через рукоположення випускників Ужгородської семінарії, які навчались ще під керівництвом покійного вл. Ромжі³¹⁹. Поладнання відповідних

³¹⁵ ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 101, арк. 48.

³¹⁶ Там само, 55.

³¹⁷ Колодний А. (ред.) *Історія релігії в Україні*, т. 4. Київ 2001, 497.

³¹⁸ *Історія релігії в Україні*, 498.

³¹⁹ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 13.

питань відбувалось за посередництвом єпархіяльного адміністратора о. Муранія, оскільки на цей час єпископ перебував у м. Караганді казахської РСР³²⁰. Але висвячення колишніх випускників семінарії не дозволяло цілковито вирішити проблему, тож наступним кроком до виходу із кризової ситуації слугувало запровадження мереж підпільного навчання.

У середині 1950-х рр. на Закарпаття з місць заслань повернулися також викладачі ліквідованої Ужгородської греко-католицької духовної академії. Навчаючи по своїх приватних помешканнях, в так званих «домашніх семінаріях», вони стали опорою для навчання і формації нового покоління підпільних душпастирів МГКЄ³²¹. З середовища єпархіяльного священства такими викладачами були: оо. Олександр Марина, о. Альберт Грабар, о. Микола Ляхович, Йосиф Головач і Георгій Чурович. Також до навчально-формаційного процесу було залучено ієромонахів-василіян. Серед останніх особливо активними були уваги оо. Антон Мондик та Мелетій Малинич³²². Особливим чином згадує один з тодішніх вихованців – ієромонах ЧСВВ Павло Мадяр і про діяльність підпільного викладача богослов'я о. д-р. Елемира Ортутая³²³,

Це був один з найбільш заслужених людей, які дуже багато доброго зробили для нашого народу. Він дуже багато виховав підпільщиків-священників, як вже був прийшов в Ужгород. До нього приходили регулярно [...] Він виховував все на дому. Особистість його так багато добре впливала³²⁴.

Зазвичай у підпільних семінаріях навчались хлопці, які були синами, або ж родичами греко-католицьких священнослужителів, активних підпільних

³²⁰ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 13.

³²¹ Там само.

³²² Там само.

³²³ Елемир Ортутай – священник МГКЄ: нар. 2 червня 1916 р. у м. Ужгород. У 1935 р. з відзнакою закінчив Берегівську гімназію. Згодом вступив до Ужгородської духовної семінарії. Керівництво семінарії рекомендує Консistorії єпархії Елемира на навчання за кордон у м. Оломоуц (Чехія). Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) був переведений до богословського факультету Будапештського католицького інституту ім. Петера Пазманя. Після захисту докторату, приїхав додому і 5 жовтня 1941 р. був рукоположений єпископом МГКЄ Олександром Стойкою у єпископській каплиці. Отримав призначення викладати біблістику в Ужгородській чоловічій і жіночій гімназіях. 24 березня 1942 р. присвоїв ступінь доктора богослов'я. У 1945 р. єпископ Теодор Ромжа призначив його сотрудником Преображенської церкви в Ужгороді. 29 серпня 1949 р. заарештований і 20 жовтня 1949 р. засуджений на 25 р. позбавлення волі у таборах ГУЛАГу м. Воркути. З місць позбавлення волі був звільнений 14 вересня 1956 р. Після повернення працював робітником ужгородського керамічного заводу. 2 липня 1976 р. вийшов на пенсію. Помер 25 січня 1997 р. – *Ортутай Елемир: Помічний священник Ужгородської Преображенської церкви (Цегольнянська), викладач духовної семінарії* // mgce.uz.ua (01.11.2021).

³²⁴ Мадяр П. Інтерв'ю від 30.11.1994 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-499, 48.

мирян³²⁵. Потрібно віддати належне і сестрам-монахиням, які були своєрідними зв'язковими між підпільними отцями-викладачами та молодими хлопцями: часто брали участь у богослужіннях³²⁶.

Підпільне навчання майбутніх душпастирів відбувалось по різних осередках: монаших, священничих або ж проходило у вигляді індивідуальних зустрічей³²⁷. Очолювали ці виклади, здебільшого досвідчені священники, монахи, що мали добру богословську освіту, траплялись випадки, що окремих предметів навчали єпископи³²⁸. Навчання в основному, базувалось на богословській літературі, виданій ще у довоєнний період, хоча часто траплялись випадки, що викладачі і студенти користали також із православних видань³²⁹. Через нелегальне становище ГКЦ на території Закарпаття, навчання було не систематичним і займало значно більше часу, ніж передбачала інтенсивна програма духовної семінарії спокійних періодів. Це зрозуміло, адже викладачу й студентам потрібно було пристосуватися до реалій підпілля³³⁰. Також тому, навчальна програма була звужена до вивчення лише основних предметів, серед яких були: «моральне і пасторальне богослов'я, догматика, канонічне право, обрядовість, Святе Письмо, філософія»³³¹, викладали також історію Церкви.

Безумовно, що унікальним є випадок навчання кандидата до священства із МГКЄ у виправних таборах ГУЛАГу. Цим студентом став уродженець с. Неліпино Свалявського р-ну Володимир Маргітич³³². Юнак зростав у глибоко

³²⁵ *Історія релігії в Україні*, 498.

³²⁶ Там само.

³²⁷ Гуркіна С. *Як виглядало навчання у підпільних семінаріях? Чи є дані, скільки таких семінарій існувало? // Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*. Львів 2012, 21.

³²⁸ Гуркіна. *Як виглядало навчання у підпільних семінаріях? Чи є дані, скільки таких семінарій існувало?*, 22.

³²⁹ Там само, 22-24.

³³⁰ Там само, 22.

³³¹ Там само, 23-24.

³³² Володимир Маргітич – священник МГКЄ: нар. 23 лютого 1931 р. Після здобуття початкової освіти, вступив до Львівського інституту, де поглиблено вивчав іноземні мови. Після закінчення ВНЗ у 1955 р. працював у м. Берегово на посаді інструктора райвиконкому протягом 1956-57 рр. Пропрацювавши рік на цій посаді був звільнений без пояснень. 28 січня 1958 р. був арештований за поширення антирадянських листівок, його засудили терміном до 8-ми р. ув'язнення. Покарання відбував у мордавських таборах ГУЛАГу, спочатку в першому, а потім у четвертому. Там в травні 1959 р. зустрівся із митрополитом УГКЦ Йосифом Сліпим. Де після складання усних іспитів, 19 серпня 1960 р. прийняв з рук митрополита Таїнство Священства. Незважаючи на таборові умови, спромігся провадити доволі активну душпастирську працю. Через рік радянська влада надала дозвіл на повернення до Закарпаття. Прибувши додому займався викладацькою діяльністю у Берегівській школі-інтернат. Проводив уроки з німецької, французької і частково англійської мови. Після виходу Греко-Католицької Церкви з підпілля у 1989 р. отець Володимир і надалі продовжує душпастирську діяльність. – *«Моя перша Служба Божя була на циркулярному столі...»* // rametnaroda.cz (1.11.2021)

віруючій християнській сім'ї³³³, яка вплинула на формування його майбутнього покликання³³⁴. Чоловік листувався з Йосипом Сліпим, який відбував тюремне поневолення в Маклакові³³⁵. У цих листах, Маргітич, оповідав митрополиту про стан ГКЦ на Закарпатті, проте кореспонденцію викрили органи КГБ, за що його арештували³³⁶. Володимир Маргітич був засуджений за антирадянську діяльність терміном до восьми років позбавлення волі і 5 років позбавлення прав³³⁷.

У виправних таборах Мордовії він зустрів чималу кількість духовенства, яке потерпало за Христову віру³³⁸. Бачачи приклад цього живого мучеництва, налагодив зв'язки з ув'язненим греко-католицькими священниками. Для духовних розмов та навчання Володимир Маргітич навідувався до ув'язнених: оо. Діонісія Дребітка ЧСВВ, Степана Урсти³³⁹, Степана Яворського³⁴⁰ та інших³⁴¹.

³³³ Про свою сім'ю, отець Володимир оповідав так: «У нашій сім'ї була завжди злагода, любов. Батьки наші завжди вчили нас на те, щоб була завжди любов. У нас ніколи не було, я не пам'ятаю, свари у сім'ї. Любили ми один одного, і брати. Батько завжди говорив так: “У мене є три сини, і ці три сини повинні служити народові. Один має бути священником, він мусить молитися за людей. Другий мусить бути юристом, адвокатом, і помагати людям. А третій мусив би бути лікарем і лікувати хворих безплатно». – Губич Л. *Отець Володимир Маргітич* // pametnaroda.cz (01.11.2021).

³³⁴ Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-624, 8.

³³⁵ Мороз В. *Йосиф Сліпий, Закарпаття і закарпатські українці* // *Ковчег*, вип. 8. Львів 2018, 304.

³³⁶ Там само.

³³⁷ Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995, 8.

³³⁸ Губич. *Отець Володимир Маргітич*.

³³⁹ Степан Урста – священник МГКЄ: нар. 20 серпня 1914 р. в с. Імстичево, Іршавського р-ну. Після закінчення гімназії в Берегові, вступив в Ужгородську семінарію. 19 грудня 1939 р. рукоположений мукачівським єпископом Олександром Стойкою. Після свячень служить сотрудником в с. Драгово. 1941-1945 рр. був парохом с. Стеблівка, Хустського р-ну. Через переслідування з боку радянської влади у 1945 р. виїжджає з села, після чого вл. Ромжа призначає його парохом с. Драгово. У 1947 р. знову ж зазнав тиску влади, переїхав в с. Білки. За підпільну священничу діяльність 21 липня 1950 р. був засуджений терміном 25 р. позбавлення волі. Покарання відбував в Казахстані та Воркуті. Повернувся в с. Білки у 1956 р. Через два роки після повернення заарештований вдруге і засуджений на вісім років ув'язнення за підпільну священничу діяльність. Проте, у 1962 р. був звільнений, після чого знову ж таки продовжував підпільну діяльність. Помер 13 березня 1988 р. – Бендас, Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 247-250. Див. Додаток №6.

³⁴⁰ Степан Яворський – священник УГКЦ: відомо, що народився 1912 р. у с. Добрівляни що на Дорогобиччині. Початкову освіту здобув у стрийській гімназії, по завершенні якої вступив у Перемиську семінарію. Після успішного завершення семінарії, 1938 р. в неодруженому стані прийняв Таїнство Священства з рук Перемиського єпископа Григорія Лакоти. Після рукоположення був парохом церкви «на Болоні» у Перемишлі. Під час Другої Світової війни опікувався одним із сиротинців в Перемишлі. 13 квітня 1947 р. заарештований радянською владою, а опісля засуджений терміном до п'яти років позбавлення волі у таборах в республіці Комі. 1955 р. повернувся до Львова. Проте 1957 р. повторно засуджений до шести років поневолення у таборах, за душпастирську діяльність. Після другого звільнення поселився у Вінниці, згодом у Підволочиську і, зрештою, в Дрогобичі. «У його помешканні виховувалися майбутні священничі кадри: Ярослав Приріз, Мирон Бендик та ін». 6 січня 1989 р. помер у Дрогобичі. – Сліпий. *Спомини*, 374.

³⁴¹ Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995, 7.

Навчання брата Володимира Маргітича розпочалось у таборі №4, в який звозили ув'язнених за релігійну діяльність³⁴². Тут проходив його навчальний процес під опікою близько 13 священників, кожен з яких викладав окремий предмет³⁴³. Зі слів о. Маргітича навчання в таборових умовах відбувалось наступним чином:

Перш за все, це все було усно, бо ми записи ніякі не мали змоги і не можна було робити. Бо часто ми пішли на роботу, нас вивели на роботу, [а як] прийшли – все перекинуто було, значить вони провіряли. Ми займалися так: після робочого часу – молитва, і після того ми ходили по годині, по півтори, коли з ким ходили і на ті теми говорили. І одноразово, це треба сказати і так уявити собі, що ніби із того, що ми за тиждень оволоділи, в кінці тижня було обговорення, таке, як екзамен³⁴⁴.

Навчання Володимира Маргітича проходило здебільшого у позаробочий час, оскільки за в'язнями протягом робочого дня пильно стежили, а також вимагали від них виконувати певні обсяги роботи³⁴⁵.

3.2. СВЯЧЕННЯ І СВЯТИТЕЛІ ПІДПІЛЬНИХ ДУШПАСТИРІВ

Вагомий внесок у поповнення рядів підпільних душпастирів здійснив підпільний єпископ Олександр Хіра. Незважаючи на сувору заборону повернення додому та відстань у понад 5000 кілометрів від Караганди до Закарпаття, владики таки продовжував сповняти свої обов'язки, які поклала на нього Церква. Одні з перших груп семінаристів єп. Хіра вділив священничі свячення в Ужгороді 7 листопада 1956 року³⁴⁶. Цього дня Таїнство Священства отримали випускники Ужгородської семінарії, які не мали змоги бути висвяченими, оскільки з початку періоду підпілля у Закарпатті не було жодного єпископа³⁴⁷. До цієї групи належали питомці, про яких вже йшла мова у *Розділі ІІ*, це: Йосип Штилиха, Михайло Бугір, Василь Чейпеш та Костянтин Сабов³⁴⁸. Свячення відбувалися в приміщенні приватного будинку на вул. Митній³⁴⁹. Відбувалося у строгій

³⁴² Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995, 8.

³⁴³ Губич. *Отець Володимир Маргітич*.

³⁴⁴ Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995, 9.

³⁴⁵ Губич. *Отець Володимир Маргітич*.

³⁴⁶ Штилиха Й. Інтерв'ю від 19.05.1998, 5. Чейпеш В. // АПЦ, спр. П-1-1-528, 6.

³⁴⁷ Там само, 5.

³⁴⁸ Там само, 6.

³⁴⁹ Там само, 5.

секретності. Як підкреслював о. Штилиха, що «це було так строго, що ми не сміли виявити, хто ми є»³⁵⁰. Ба більше, навіть родичі кандидатів у священство не знали цього³⁵¹. Отець Чейпеш у своєму інтерв'ю сідчив, що все відбувалося у

строгому секреті. Казали нам тоді: «Видите, яке положення є? З нашої єпархії забрали половину священників в Сибір. [...] Єпархію не можна лишити без священників зовсім. Ми вас тепер висвячуємо, але держіть то в строгому секреті. Як доти поводитися, так і далі поводитись, щоби ніхто не підозрював, що ви є священники». Ми то держали в секреті до 1990 року³⁵².

Також є відомо, що єп. Хіра в цей період звершив ще одне рукоположення, а саме 27 грудня 1963 р. висвятив кандидата Василя Парасевича³⁵³. Постать цього священника є маловивченою, лише відомо що народився 13 серпня 1924 р., навчався в Виликобичківській гімназії та опісля здобув вищу технічну освіту³⁵⁴. Також, після легалізації греко-католицької Церкви, він душпастирював в с. Німецька Мокра Тячівського р-ну³⁵⁵.

Направду мукачівський владика Олександр Хіра залишався ключовою фігурою в існуванні МГКЄ протягом підпільного періоду. Будучи в Караганді, він щорічно отримував дозвіл на приїзд до Закарпаття, і використовував цей час для підтримки священства й вірних³⁵⁶. Єпископ здійснював свячення семінаристів і цим поповнював лави підпільних душпастирів³⁵⁷. Таким чином, протягом свого єпископського служіння, єпископ Хіра рукоположив близько 30

³⁵⁰ Штилиха Й. Інтерв'ю від 19.05.1998, 5. Чейпеш В. // АПЦ, спр. П-1-1-528, 5.

³⁵¹ Там само.

³⁵² Чейпеш В. Інтерв'ю від 5.05.1995, 6.

³⁵³ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 29.

³⁵⁴ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 20; Носа В. *Отець-доктор Августин Волошин і Рахівщина* // oranta.org (2.11.2021).

³⁵⁵ Мороз. *У серці Марморощу*, 151.

³⁵⁶ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 13.

³⁵⁷ Бендас. *Бендас. Священники-мученики, сповідники вірності*, 263.

священників³⁵⁸ і трьох єпископів: 16 червня 1977 р. – Костянтина Сабова; 24 серпня 1978 р. – Івана Семедія³⁵⁹; 15 березня 1983 р. – Йосифа Головача³⁶⁰.

Випробування підпіллям привело до тісної співпраці між МГКЄ і УГКЦ. Це досвідчуємо, зокрема, на прикладі підпільного єпископа УГКЦ – Миколая Чарнецького³⁶¹, який доклав багато зусиль задля зміцнення катакомбної МГКЄ. Як і більшість греко-католицьких душпастирів, владика Миколай протягом 1950-х рр. перебував на засланні у Сибіру та Мордовії³⁶². Після звільнення у 1956 р., попри підірване здоров'я, він активно долучився в процес зміцнення ГКЦ не лише у Галичині, а й на Закарпатті³⁶³. Власне, у Львові помешкання єпископа Чарнецького за вул. Вечірній 7 стало важливим осередком, де він підпільно служив літургії, навчав та висвячував душпастирів³⁶⁴. Плодами його невтомної, більш як трирічної, праці було рукоположення понад 50 греко-католицьких

³⁵⁸ Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 263.

³⁵⁹ Іван Семедій – єпископ МГКЄ: нар. 26 червня 1921 р. у селі Мала Копаня пізнішого Виноградівського р-ну. У 1942 р. завершив навчання у хустській гімназії. Опісля вступив до Ужгородської семінарії. Восени 1944 р. служив у Чехословацькій визвольній армії. Після військової служби, продовжив навчання в семінарії, яке завершив у 1947 р. 25 червня 1947 р. з рук мукачівського єпископа Ромжі отримав дияконські свячення, і менше як через місяць – священничі. Згодом, його було призначено префектом і викладачем Ужгородської богословської академії. Також працював на посаді єпархіяльного нотаріуса. В часі підпілля працював на різноманітних державних підприємствах, а потім вийшов на пенсію. У підпіллі не служив Єпископські свячення отримав 24 серпня 1978 р. у селі Оноківці. Його святителями були Олександр Хіра та владика Константин Сабов. У січні 1979 р. після смерті Апостольського адміністратора Миколи Муранія, з попередньої ініціативи останнього, став єпископом-ординарієм Мукачівської єпархії. Рішенням Синоду єпископів УГКЦ, що прийшов у Ватикані 25-26.06.1990 р., схвалено його призначення на мукачівсько-ужгородську катедру. 21 січня 1991 року отримав від Святішого Отця Івана Павла II підтвердження повноважень єпархіяльного єпископа. 25 січня 2003 року, після того, як Святіший Отець прийняв його резигнацію, став єпископом-емеритом. Помер 6 грудня 2008 р., похований у селі Мала Копаня. – *Владика Іван Семедій: Єпарх Мукачівський // synod.ugcc.ua* (2.11.2021); Синод єпископів УГКЦ, *РІШЕННЯ І ПОСТАНОВИ Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях 25–26 червня 1990 року // synod.ugcc.ua* (2.11.2021).

³⁶⁰ Бендас. Бендас. *Священники-мученики, сповідники вірності*, 263-264.

³⁶¹ Миколай Чарнецький – єпископ УГКЦ: нар. 14 грудня 1884р. у с. Семаківці. Початкову освіту здобув у с. Товмач і вступив до гімназії св. Миколая у Станіславові. У 1903 р. відправився навчатись у Українській Колегії в м. Римі. 2 жовтня 1909р. був рукоположений єпископом Григорієм Хомишиним. Захистив докторську працю з богослов'я. З 1910 р. викладав моральне богослов'я та філософію у Станіславівській духовній семінарії. У жовтні 1919 р. вступив до Згромадження Найсвятішого Ізбавителя (редемптористів). 16 жовтня 1920 р. склав перші монаші обіти. У 1926 р. активно розпочав душпастирську працю у м. Ковелі на Волині. 1931р. Папа Пій XI призначив його титулярним єпископом Лебедським і Апостольським Візитатором для українців-католиків Волині та Полісся. Змушений переселитись з Волині до Львова через радянську окупацію у 1939 р. З 1941 р. викладав філософію, психологію та моральне богослов'я у Львівській Богословській Академії. 11 квітня 1945 р. був арештований радянськими силами. Засуджений до 10 років позбавлення волі у м. Маріїнська, Кемеровської обл. У 1956 р. повернувся до Львова, де розпочав підпільне служіння, вишкіл семінаристів, свячення. Помер 4 квітня 1959 р. 24 квітня 2001 р. св. Папа Іван-Павло II проголосив його Блаженним. – *Блаженний Священномученик Миколай Чарнецький: 1884-1959 // charnetskyj.org.ua* (2.11.2021).

³⁶² *Блаженний Священномученик Миколай Чарнецький: 1884-1959.*

³⁶³ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 13.

³⁶⁴ Там само.

душпастирів³⁶⁵. Серед цих підпільно висвячених отців були також Олександр Легеза і монахи-василіяни Богдан Тодавчич³⁶⁶, Павло Мадяр і Христофор Маргітич³⁶⁷.

Першими кандидатами із Закарпаття на рукоположення єпископом Чарнецьким були саме Павло Мадяр та Олександр Легеза³⁶⁸. Зі спогадів першого з них дізнаємось, що єпископ Чарнецький направив його, як кандидата, до підпільного василіянського осередку, який готував кандидатів до свячення³⁶⁹. До нього входили оо.-василіяни: Єронім Тимчук, Віталій Градюк та Іриней Готра³⁷⁰. Особливим чином варто відзначити і верховного настоятеля ЧСВВ на Закарпатті періоду підпілля з правами протоігумена о. Антона Мондика, який також входив до цього осередку. Власне, його завданням було надавати рекомендації на свячення тим кандидатам, які виходили з василіянських кіл³⁷¹. Окрім монахів василіян, причетними до підпільного виховання питомців під проводом владики Чарнецького був колишній духівник Львівської духовної семінарії і митрополита Андрея Шептицького³⁷² – о. Степан Рудь³⁷³. Згідно з інформацією документів ГДА СБУ, які оприлюднив Володимир Сергійчук, Степан Рудь був священником УГКЦ, входив до найближчого оточення митрополита Сліпого³⁷⁴.

³⁶⁵ Маслій О. *Спогади очевидців про останні роки життя Блаженного Миколая Чарнецького (1956-1959 рр.)* // Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету б, Богослов'я. Івано-Франківськ 2014, 83.

³⁶⁶ Богдан (Юрій) Тодавчич – народився «9 листопада 1923 або 1924 р. в с. Малий Раковець. Закінчив школу в с. Білки і гімназію в Хусті, вступив до Мукачівського монастиря, де в 1946 р. склав монаші обіти. У 1947-1950 рр. перебував в Імстичівському монастирі. На початку 1950-х рр. працював в підпіллі в Тячівському р-ні, у Вишкові й Шаяні Хустського р-ну. [...] В 1990 р. перебував у відновленому монастирі в Імстичеві, а відтак став першим ігуменом у відновленому Боронявському монастирі. Помер 25 серпня 1992 р. в лікарні в Білках». – Мороз. *Світильник віри*, 229.

³⁶⁷ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 13-14.

³⁶⁸ Там само, 13.

³⁶⁹ Мадяр П. Інтерв'ю від 30.11.1994, 17.

³⁷⁰ Там само.

³⁷¹ Мадяр П. Інтерв'ю від 30.11.1994, 17; Говера І. *Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946-1989)*. Львів 2019, 187-188.

³⁷² Сліпий. *Спомини*, 17.

³⁷³ Степан Рудь – священник УГКЦ; нар. 1883 р. на Львівщині. Навчався в Львівському університеті де здобув богословську освіту. У 1909 р. прийняв Таїнство Священства. Протягом 1924-1936 рр. був семінарійним духівником, де навчав семінаристів церковного співу та літургійних дисциплін. Згодом був призначений на посаду літургійного референта у Львівській митрополічій консисторії. З 1940 р. входив до числа крилошан Львівської капітули. З грудня 1949 р. по 1956 р. відбував ув'язнення у м. Балеї Читинської обл. Після повернення активно душпастирював. «Як особа, довкола якої гуртувалися греко-католицькі священники та монахи, став головним об'єктом агентурної справи «Рифи», що проводилася управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР у Львівській обл». Помер у 1963 р. в рідному с. Павлів, Радеківського р-ну Львівської обл. – Сліпий. *Спомини*. 280-281; Сергійчук В. (ред.). *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987*, т. 2. Київ 2012, 373.

³⁷⁴ *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987*, 50, 62-63, 342, 370.

Свого часу, о. Степан, належав до митрополичого трибуналу та, окрім того, був каноніком³⁷⁵. Попри ув'язнення за антирадянську діяльність, яке отець відбував у 1949 – 1956 рр., він спромігся й надалі підтримувати зв'язок з митрополитом Сліпим та інформувати його про стан ГКЦ³⁷⁶. Згодом повернувся до Львова, де проживав на вул. Бойченка 17 (тепер вул. Сельських)³⁷⁷. Після приїзду, розпочав активну душпастирську працю. Особливо варто відзначити його допомогу владиці Чарнецькому в організації підпільного вишколу семінаристів³⁷⁸.

Після кількадечних навчань, які згадані вище кандидати із Закарпаття успішно склали, 19 травня 1957 р. у своїй квартирі єпископ Чарнецький рукоположив двох кандидатів, у співслужінні єпархіяльного економа о. Теодора Мішкольці та протоігумена о. Антона Мондика, ЧСВВ³⁷⁹. Інформація про ці свячення була донесена державним органам, через що постраждав о. Павло Мадяр, який втратив свою роботу³⁸⁰. З часу свячень о. Павла, органи КГБ розпочали пильно стежити за ним³⁸¹. Проте, це не стало на заваді ієромонахові. Про його напрочуд активну душпастирську працю свідчить інтерв'ю Володимира Мороза з племінницею о. Мадяра, Марією Зейкан:

На Закарпатті не було місця де б він не побував. Їздив часто на Івано-Франківщину та Львівщину. По ночах на Закарпатті пересувався спершу мопедом, а потім велосипедом. Він спав по 4 години на добу. [...] Щотижня по півтора дня він голодував. Прокидався в 5-й годині ранку, молився, служив літургію для рідних та сусідів, снідав та якщо не йшов на роботу, то сідав друкувати. Таким чином його рідні і сусіди йшли на роботу, в радянські заклади, чи то в школу, вже після літургії³⁸².

Наступними кандидатами із МГКЄ на свячення єпископом Чарнецьким були василіяни Богдан Тодавчич та Христофор Маргітич. Зокрема, про Христофора (хресне ім'я – Михайло) Маргітича відомо, що він вів активну переписку з ув'язненим Йосипом Сліпим³⁸³. Для конспірації, Маргітич користувався різними псевдонімами, такі як «Костю Іван Іванович»,

³⁷⁵ Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987, 341.

³⁷⁶ Там само, 62-63; 341.

³⁷⁷ Там само, 341.

³⁷⁸ Там само, 370.

³⁷⁹ Бендас. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)*, 13.

³⁸⁰ Мороз В. *Йосиф Сліпий і Закарпаття* // osbm.org.ua (2.11.2021).

³⁸¹ Мороз. *Стратегії вживання і служення василіанського монашества на Закарпат'є (1950-1964)*.

³⁸² Там само.

³⁸³ Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987, 131.

«Лисаголий», «Лисачалий»³⁸⁴. Із записки, датованої днем 7 липня 1955 р., дізнаємось про зустріч Михайла Маргітича з «довіреною особою» митрополита Сліпого, який був агентом КДБ. У цьому документі описується те, що Маргітич підпільно готувався до священничих свячень³⁸⁵. І, як відомо, 11 лютого 1958 р. в помешканні владики Чарнецького, монахи-василіяни, у тому числі Христофор дійсно були рукоположенні³⁸⁶. Через значну активізацію підпільної діяльності єпископа Чарнецького КДБ встановило апаратуру для прослуховування на його квартирі³⁸⁷. Про подальшу долю о. Богдана Тодавича відомо, що після пресвітерських свячень, він, аби уникнути ув'язнення, провів близько 23 роки в Караганді, де служив для німців-виселенців³⁸⁸.

Також відомо про те, що владики Чарнецький розпочав процес повернення «возз'єднаних» з РПЦ отців до ГКЦ. У цьому йому також допомагав вищеописаний о. Степан Рудь³⁸⁹. Власне, після того, як єпископ Миколай повернувся із заслання, він проінформував о. Івана Маргітича (майбутнього єпископа), що буде повертати в лоно Католицької Церкви тих отців, яких під впливом шантажу, насильства та погроз було підступно» возз'єднано»³⁹⁰. Таким чином, після відбування належної їм покути, було повернено священників до МГКЄ: Андрія Глеба, Юрія Матейчу, Віктора Федорчака, Юлія Микуланинця та Миколу Ченгерія³⁹¹.

Особливо промовистим є приклад свячень, уродженця Закарпаття о. Володимира Магітича, який удостоївся прийняти Таїнство Священства з рук ув'язненого очільника УКГЦ Йосипа Сліпого³⁹². Це сталося після того, як 1 травня 1959 р., на яке припадало свято Воскресіння Христового, митрополита Сліпого було доставлено в табір №4³⁹³. Тоді у підпільного семінариста з'явилась

³⁸⁴ Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987, 76, 78, 131, 268, 272; Мороз. Йосиф Сліпий, Закарпаття і закарпатські українці, 301.

³⁸⁵ Мороз. Йосиф Сліпий, Закарпаття і закарпатські українці, 301.

³⁸⁶ Бендас. Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989), 14.

³⁸⁷ Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987, 340.

³⁸⁸ Мороз. Світильник віри, 229.

³⁸⁹ Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987, 373.

³⁹⁰ Маргітич. Блаженний хто йде в ім'я Господнє, 64.

³⁹¹ Михайлець М. Владика Іван Маргітич // politico.online (2.11.2021).

³⁹² Губич. Отець Володимир Маргітич.

³⁹³ Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995, 11.

надія, що митрополит дасть йому дозвіл на свячення³⁹⁴. Приїзд Сліпого у табір він без перебільшення описує, як визначну та радісну подію для в'язнів, бо «заключенні навіть повилізали на дома, хто куди міг»³⁹⁵. Про це свідчить і відношення в'язнів до митрополита:

до нього ставилися – і як величину його поважали, і як людину – сама та постать і сама та поведінка його. Коли він пройшовся, то всі вставали, всі дивилися, всі віталися – бо це є митрополит. Не за те, що він митрополит, а за те, що це така людина, що і він міг би вдома сидіти, як всі інші сидять, а, може, десь у кабінеті собі, але він, бачите, вибрав собі таке місце як митрополит³⁹⁶.

Йосип Сліпий особисто випробував Володимира Маргітича на знання богословських дисциплін³⁹⁷. Опісля митрополит погодив здійснити Таїнство Священства, яке було заплановане на 19 серпня 1960 р. о 9:45 ранку³⁹⁸. Попри надзвичайні умови тюремного поневолення, духовні наставники, які супроводжували брата Володимира, зокрема о. Діонісій Дребітко, ЧСВВ, клопотались, щоб було якомога більш наближеним за атмосферою до звичайних умов проведення³⁹⁹. Як згадує тюремний семінарист, що вони з о. Діонісієм

[...] задумали, щоби все-таки ризи якісь зробити. У мене було пальто. Ми відрізали підкладку із пальта, відрізали рукави і то все, бо підкладка була на пальті. То ми скоренько, як могли, так спішили, підготували, і спізналися навіть на 3 хв. до митрополита. Він уже нас чекав, що аж головою помахав, чого ми спізналися, бо там кожна хвилинка була дорога [...]⁴⁰⁰.

Незважаючи на невелику затримку, кандидата було рукоположено без проблем. Це Таїнство відбувалося у бараку митрополита, між двома ліжками «на підлозі, перед тумбочкою, [...] там де митрополит спав»⁴⁰¹. Після того, в одну із неділь і з допомогою о. Дребітка, о. Володимир мав змогу служити свою першу Літургію, в таборових умовах, про що довідуємось з інтерв'ю АПЦ:

у цеху, де ми працювали, [...] ми змели, стерли, витерли добре, нічого не простелили, бо у нас нічого не було, лиш у нього була серветка та, що він під час Служби Божої звик накривати. На станкові, на столі циркулярної пили, він то все розложив і каже, щоб ми Службу відправили. Моя перша Служба була на циркулярному столі, на залізі... Це була перша Служба Божа, а тоді вже і мене наділили. Ну, що у нас було [з літургійних

³⁹⁴ Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995, 10.

³⁹⁵ Там само, 11.

³⁹⁶ *Отець Володимир Маргітич: *1931 // pametnaroda.cz (2.11.2021).*

³⁹⁷ *Отець Володимир Маргітич: *1931.*

³⁹⁸ Там само.

³⁹⁹ Там само.

⁴⁰⁰ Там само.

⁴⁰¹ Там само.

речей], чаш у нас таких не було, а маленький такий стаканчик, дуже маленький, як в аптеці, то мені дали, і маленький дискос мені дали – ото все⁴⁰².

Попри загрозу викриття і нового засудження, яка чатувала в таборових умовах, святитель та кандидат наважились поповнити ряди підпільних душпастирів. Зі слів о. Володимира, за ці дії вони могли отримати, ще по 25 років ув'язнення, проте отець запевнив, що в часі свячень «я не за себе боявся, я за митрополита боявся»⁴⁰³. Під кінець 1960 р. вирок о. Володимира було переглянуто і, він повернувся додому⁴⁰⁴. Перед від'їздом з табору, отримав доручення від митрополита Сліпого, поширювати серед підпільного духовенства працю «Історіям Вселенської Церкви на Україні»⁴⁰⁵. Після свого приїзду на Закарпаття у цій місії йому допомагав о. Павло Мадяр, який передрукував декілька примірників цієї праці та опісля поширював їх також⁴⁰⁶. Після повернення з заслання, о. Володимир активно включився в процес підпільного душпастирювання на теренах Берегівського р-ну, а також паралельно офіційно працював вихователем та вчителем іноземних мов⁴⁰⁷.

Підсумовуючи цей розділ, важливо підкреслити, що станом на першу половину ХХ ст. в МГКЄ була налагоджена потрібна система навчально-формаційних закладів духовенства. Особливого розвитку ці осередки зазнали з приходом о. Августина Волошина, який вважав за обов'язок кадрово забезпечити установи, в яких здобувають освіту й виховання нові покоління душпастирів. Вихідці цих закладів були своєрідними просвітителами Закарпаття, до них належать представники духовенства, дяки, педагоги та богослови.

Проте після приходу на Закарпаття Червоної армії, а від так встановлення і укріплення там радянського режиму, спостерігаємо посилення політичного і

⁴⁰² Отець Володимир Маргітич. *1931.

⁴⁰³ Губич. Отець Володимир Маргітич.

⁴⁰⁴ Отець Володимир Маргітич. *1931.

⁴⁰⁵ Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995, 43-44.

⁴⁰⁶ Мадяр П. Інтерв'ю від 30.11.1994, 26. «Отець Мадяр передруковував на машинці по п'ять примірників «Історії...» Йосифа Сліпого і поширював її поміж священниками. Як зазначав сам василіянин в інтерв'ю для Архіву Інституту Історії Церкви УКУ, у нього теж залишилися примірники. Але автору цієї статті знайти їх в архіві отця Мадяра, що по його смерті у 1996 р. увійшов до архіву василіянської Провінції св. Миколая, поки не вдалося – пошуки тривають». – Мороз. *Йосиф Сліпий і Закарпаття*.

⁴⁰⁷ Губич. Отець Володимир Маргітич.

кримінального тиску на єпархіяльні структури МГКЄ і осіб, що їх представляли. Внаслідок комуністичної, антиунійної політики було відібрано приміщення в яких проходили вишкіл питомці Ужгородської семінарії, проте єпархіяльне управління мобілізувалось і продовжило вишкіл в єпархіяльному домі. Досвідчуючи посилений утиск своєї єпархії і розуміючи, що він буде наростати, владика Ромжа, розпочав пришвидшені курси для старшокурсників семінарії та готував їх до швидких свячень. Також важливим кроком єпископа Теодора була єпископська хіротонія Олександра Хіри, який відіграв ключову роль в існуванні підпільної Церкви. Апогеєм політики радянського режиму щодо Церкви на Закарпатті стала формальна ліквідація МГКЄ, внаслідок чого єпархіяльні структури вимушено перейшли у катакомби.

Нищення Церковних структур, переслідування душпастирів, політичні утиски, моральне та фізичне насильство не стали причинами припинення існування МГКЄ і формації в ній нових душпастирів. Більше того, підпільна Церква мобілізувалася почала з особливою увагою турбуватися про кадрове поповнення його рядів.

Повернення духовенства з місць заслання, не заповнило нестачі духовенства. Проте, серед священників, які повернулись з тюрем і таборів, були викладачі Ужгородської семінарії. Зорганізувавшись, вони утворили домашні осередки семінарії, в яких мали можливість проходити навчання та формацію підпільні питомці. У процесі цього важливу роль відіграв владика Олександр Хіра, який перебував у Караганді, але завдяки його старанням, під час короткочасних візитів на Закарпаття, за час підпілля ним було висвячено близько 30 священників та 3 єпископи.

Дуже вагомий внесок у кадрове зміцнення підпільної МГКЄ здійснили і єпископи УГКЦ. Унікальним є випадок священничого рукоположення Володимира Маргітича в таборних умовах, яке здійснив очільник УГКЦ – Йосип Сліпий.

У свою чергу єпископ Миколай Чарнецький, після повернення з таборів, також здійснив вагомий вклад у збереження МГКЄ. Попри проблеми зі

здоров'ям, він зумів згуртувати підпільний осередок, який допомагав йому ефективно готувати кандидатів до свячень. Його квартира слугувала підпільним храмом, де підпільні семінаристи, у тому числі із Закарпаття, приймали Таїнство Священства.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження свідчить, що спроба ліквідації МГКЄ була процесом, штучно сфабрикованим та нав'язаним тоталітарним режимом. Ліквідація греко-католицьких структур для радянської влади була необхідною, оскільки це мало сприяти швидкому встановленню комуністичного ладу на Закарпатті. Задля зміцнення своїх політичних позицій, влада активно використовувала підконтрольні їй засоби масової інформації. Комуністи дезінформували жителів Закарпаття через публікації неправдивих свідчень про греко-католицьких священників і їх вірних. Водночас до цього процесу було залучено РПЦ. Цю церковну структуру радянська влада використовувала, як підконтрольну собі інституцію. З цього випливає, що РПЦ була інструментом у світської влади, який по-суті використовувався для нищення ГКЦ. Озброївшись такими методами, владні органи уже в 1945 р. розпочали цілеспрямовані утиски греко-католиків Закарпаття. Внаслідок цих дій МГКЄ, зрештою, опинилася поза законом.

Протягом катакомбного періоду над підпільним духовенством постійно чатувала загроза арештів з боку радянської влади, а також фізичного знищення. Органи держбезпеки постійно працювали над ліквідацією «залишків унії», тобто тієї частини духовенства, що не возз'єдналось з Московським Патріархатом.

Незважаючи на важкі реалії підпілля, духовенство МГКЄ зуміло пристосуватись до цих умов. Варто відзначити, що священники тоді здійснювали служіння в невеличких групах по 3-5 священнослужителів, які звершували підпільні богослужіння для потреб вірних певних місцевостей Закарпаття. Незважаючи на переслідування, маніпулювання, арешти та вбивства з боку радянської влади, закарпатські греко-католики спромоглися продовжувати своє пасторальне служіння вірним, які також залишилися при ГКЦ.

Після смерті Йосифа Сталіна у 1953 р. в СРСР розпочався процес політичної, проте не релігійної «відлиги». Переїнявши важелі управління на себе, Микита Хрущов започаткував масову антирелігійну кампанію, яка була

реалізована практично в усіх регіонах СРСР, в тому числі на Закарпатті. У краї при державних установах були створені різноманітні центри атеїстичної пропаганди, започатковувались атеїстичні гуртки. Ба навіть більше, для покращення безбожної ідеології проводився вишкіл атеїстів-«місіонерів». На владному рівні було затверджено низку радянських – атеїстично-комуністичних – святкувань, які були покликані замінити собою релігійні свята.

Щодо позитивних змін, які по смерті Сталіна ініціювала нова влада, то тут передусім ватро згадати перегляд сталінських репресивних законів і судових вироків, внаслідок яких тисячі греко-католиків опинились у виправно-трудовах таборах і тюрмах. Завдяки відповідним змінам чимала кількість душпастирів, в тому числі і МГКЄ, потрапила під амністію. Багато священників мали змогу повернутись додому і продовжити свою священничу діяльність, проте вже в умовах підпілля.

На час політичної «відлиги» підпільним мукачівським єпархом був Олександр Хіра, який сповняв своє єпископське служіння, вимушено живучи в Караганді. З огляду на це, владика Хіра довірив практично усе управління підпільними єпархіяльними структурами капітулярному вікарію о. Миколі Муранію, який користувався чималим авторитетом серед духовенства. Проте радянська влада чинила тиск і на підпільні структури МГКЄ, в тому числі через капітулярного вікарія. Останній відомий з документів КДБ, як агент «*Сова*». Тому очевидно, що радянські спецслужби і каральні органи проводили постійний моніторинг діяльності підпільного єпархіяльного духовенства. Як наслідок, цей осередок був дещо інертним і малоефективним.

З протилежного боку служіння Василянського Чину на Закарпатті, здебільшого було набагато ефективніше, оскільки Провінція св. Миколая користувалася автономією від єпархіяльної влади. Серед монахів-василіян у підпіллі було дві групи: 1) ті, що піддалися шантажу радянської системи; 2) ті, що відмовились переходити на православ'я і співпрацювати з комуністами. До першої категорії належали особи, котрі возз'єднались з РПЦ або ж радикально покинули Церкву і на замовлення режиму розпочали атеїстичну ідеолого-

пропагандистську працю. Ієромонахи з другої групи зазнали чималих випробувань. Проте вони не піддалися провокативним діям влади та здебільшого досвідчили на собі труднощі таборових поневолень. Незважаючи на це, після свого повернення, ці ченці продемонстрували дійсно взірцеве душпастирювання в умовах підпілля.

Що стосується перебігу освітньо-формаційного процесу духовенства МГКЄ, то важливо підкреслити, що єпархія до радянського нищення мала свою власну систему навчальних закладів. Чималого розвитку ці заклади набули за успішного управління о. Августина Волошина, який вважав своїм обов'язком забезпечити школи, гімназії і семінарії якнайліпшими фахівцями.

Після встановлення радянського режиму на Закарпатті антирелігійна політика нової влади прямо вплинула на долю освітніх закладів МГКЄ. Після конфіскації їх майна, навчання ще деякий час продовжували в єпархіяльному домі, де старшокурсникам викладали пришвидшені курси до швидких свячень. Та, зрештою, духовну семінарію довелося офіційно закрити.

Але нищення комуністами церковних структур, переслідування душпастирів, постійні політичні утиски, моральне та фізичне насильство не стали перешкодою для існування МГКЄ. Тут потрібно віддати належне греко-католицьким душпастирям, які в цей час вміло пристосувались до нових тоталітарних викликів і зуміли служити далі. Справді, в часи переслідувань число душпастирів підпільної МГКЄ різко скоротилось через численні ув'язнення та насильницьке «возз'єднання» з РПЦ. Тому у підпільних структурах визріла нагальна потреба поповнення новими душпастирями, а отже – виховання нового їх покоління.

Повернення духовенства МГКЄ з місць заслання після смерті Сталіна і амністії не заповнило тієї прогалини. Але із поверненням з таборів священників-викладачів Ужгородської семінарії зорганізувалися та утворилися неформальні «домашні» семінарійні курси, в рамках яких мали можливість проходити навчання та формацію нові питомці. При цьому важливу роль відіграв вл. Олександр Хіра. Попри заборону проживання в УРСР, він робив усе

можливе, щоб налагодити працю на Закарпатті і для цього періодично відвідував край, зокрема для здійснення свячень.

Вагомий внесок у кадрове зміцнення підпільної МГКЄ здійснили єпископи УГКЦ. Унікальним у цьому плані є випадок священничого рукоположення вихідця із Закарпаття в таборових умовах, яке здійснив очільник УГКЦ – митрополит Йосип Сліпий. Попри постійну загрозу, яка чатувала у цих реаліях, Главі УГКЦ вдалось висвятити кандидата для МГКЄ. У свою чергу єп. Миколай Чарнецький, повернувшись з ув'язнення до Львова, також здійснив вагомий вклад у розвиток катакомбних структур МГКЄ. Йому вдалось зорганізувати підпільний осередок Церкви, який допомагав ефективно підготовляти кандидатів до свячень. Владика Миколай рукоположив щонайменше чотирьох кандидатів із Закарпаття.

Загалом радянській тоталітарно-атеїстичній системі вдалося зруйнувати зовнішню – видиму – структуру МГКЄ, але внутрішня її діяльність ніколи не переставала існувати, навіть попри формальну ліквідацію і невизнання факту існування греко-католиків в СРСР. Саме збереження можливості провадження формаційного процесу майбутнього духовенства, постійна співпраця та взаємна підтримка між священнослужителями МГКЄ і УГКЦ мали результатом відродження, сучасне існування та активну діяльність Мукачівської греко-католицької єпархії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

• НЕОПУБЛІКОВАНІ АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

1. ГДА СБУ: *Архів відділу управління КДБ при Раді Міністрів УРСР* ф. 1, спр. 1103: «Докладные справки об агентурно-оперативной работе по линии церковников и сектантов. Украинская ССР», арк. 1-14.
2. ГДА СБУ: *Архів обліково-архівного відділу КДБ при Раді Міністрів УРСР «Рифи»*, ф. 65, спр. С-9113, т. 29: «Материалы по ликвидации греко-католической церкви в Закарпатской области», арк. 286.
3. ДАЗО, ф. Р-195: *Архів виконавчого комітету Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих*. оп. 13, спр. 22: «Інформаційні звіти. Доповідні записки і інформація Уповноваженого Ради в справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області по питанням виявлення діяльності релігійних общин російської православної церкви, духовенства та монастирів, діючих в Закарпатській області», арк. 5, 6, 12.
4. ДАЗО, ф. Р-544: *Архів уповноваженого ради у справах РПЦ при РМ СРСР по Закарпатській області м. Ужгород*. оп. 2, спр. 50: «Список униатских священников, вернувшихся из заключения. Список униатских священников, которые не были репрессированы. Список униатского духовенства по состоянию на 5 февраля 1948 года», арк. 6-27.
5. ДАЗО, ф. Р-1490: *Архів уповноваженого ради у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі. м. Ужгород*. оп. 1, спр. 14: «Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области», арк. 1.
6. ДАЗО, ф. Р-1490: *Архів уповноваженого ради у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі. м. Ужгород*. оп. 1, спр. 101: «Жалобы и заявления верующих на действия местных властей и переписка об их рассмотрении», арк. 18, 48, 54.
7. ДАЗО, ф. Р-1490: *Архів уповноваженого ради у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі. м. Ужгород*. оп. 2, спр. 40: «Решения и

распоряжения Закарпатского облисполкома по контролю за соблюдением законодательства о религиозных культурах», арк. 19.

8. ДАЗО, ф. Р-1490: *Архів уповноваженого ради у справах релігійних культур при Закарпатському облвиконкомі. м. Ужгород.*, оп. 4, спр. 17: «Історичні довідки та загальна характеристика монастирів за 1949, 1952, 1956, 1957 рр.», 4.

9. ДАЗО, ф. Р-1490: *Архів уповноваженого ради у справах релігійних культур при Закарпатському облвиконкомі. м. Ужгород.*, оп. 1, спр. 15: «Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о регистрации религиозных общин», арк. 5, 16.

10. ДАЗО, ф. Р-1490: *Архів уповноваженого ради у справах релігійних культур при Закарпатському облвиконкомі. м. Ужгород.* оп. 2, спр. 50: «Циркулярные и конструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов по УРСР», арк. 6, 7.

11. ДАЗО, ф. Р-1490: *Архів уповноваженого ради у справах релігійних культур при Закарпатському облвиконкомі. м. Ужгород.* оп. 1, спр. 39: «Переписка о уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности и регистрации церковных общин», арк. 11.

12. ДАЗО, ф. 2558: «Дело по обвинению Мурани Николая Ивановича по ст. Ст. 54-4 и 54-10 ч 2 УК УССР, 24.06.1949-6.05.1950» (Виписка з протоколу №40 Особливої Народи в присутності Міністра Державної Безпеки Союзу РСР від 6.09.1950). оп. 1, спр. 5425, арк. 195.

13. МАДЯР ПАВЛО. *о. Петро Орос* // Історичний архів Провінції св. Миколая Василянського Чину в Малому Березному, папка Ісповідники віри, 2.

14. МАДЯР ПАВЛО. *Згадуємо своїх* // Історичний архів Провінції св. Миколая Василянського Чину в Малому Березному, папка Ісповідники віри. О. Петро Орос, 1.

15. БІГУН МАКРИНА. *о. Йосиф Завадяк* // Історичний архів Провінції св. Миколая Василіянського Чину в Малому Березному, папка «Ісповідники віри». О. Йосиф Завадяк, 3-4.

• **ОПУБЛІКОВАНІ АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ**

16. Білас Іван. *Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953*, кн. 2. Київ 1994, 678-679.
17. Сергійчук Володимир. *Нескорена Церква*. Київ 2001, 136-300.
18. Волошин Юрій. *Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.)* // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* (1996), 418.
19. Пагіря Олександр. *Ліквідація радянськими органами державної безпеки греко-католицької церкви у Закарпатті (1945-1949 рр.)* // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* (2014), 501.
20. Сліпий Йосиф. *Спомини*. Львів–Рим 2017, 17-281.
21. Сергійчук В. (ред.). *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987*, т. 2. Київ 2012, 50-373.

• **Інтерв'ю**

22. Матейко Є. Інтерв'ю від 3.10.1993 / Інтерв'юер Зінгалов В. // АПЦ, спр. П-1-1-207, 5.
23. Мадяр П. Інтерв'ю від 30.11.1994 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-499, 48.
24. Роман І. Інтерв'ю від 25.03.1995 / Інтерв'юер: Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-530. 1, 8, 10.
25. Чейпеш В. Інтерв'ю від 5.05.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-528, 4.
26. Сокіл П. Інтерв'ю про батька – о. Івана Сокола від 24.05.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-614, 1, 2, 3, 6, 7, 9.

27. Бачкай А. Інтерв'ю від 18.07.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-622, 24.
28. Маргітич В. Інтерв'ю від 8.08.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-624, 8.
29. Худа В. Інтерв'ю від 3.10.1995 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-607, 13.
30. Сабов П. Інтерв'ю від 10.07.1997 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-769, 19.
31. Штилиха Й. Інтерв'ю від 19.05.1998 / Інтерв'юер Габор В. // АПЦ, спр. П-1-1-205, 11.

• **Періодика**

32. Богун Дам'ян. *Сумний мартиролог* // *Місіонар* 31 (1995) 27.
33. Павлосюк Никита. *Торжество Православия на Закарпатье* // *Журнал Московской Патриархии*, Москва 10 (1949) 5-6.

• **Література**

34. Moroz Volodymyr. *The Ukrainian Basilians under the oppression of the Soviet totalitarian system (Liquidation of the monasteries in the Zakarpattia region in 1945-1950)* // *Jahrbuch für Kirchen- und Kulturgeschichte der Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*, т. 78. Tübingen 2020, 54-56.
35. Бажан Олег. *Українська греко-католицька Церква в умовах “хрущовської відлиги”* // *Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність*. Одеса–Львів 2007, 16-17.
36. Бендас Даниїл. *Виховання духовних кадрів у Мукачівській греко-католицькій єпархії (1949-1989)* // *Наукові записки Ужгородського університету*, Історія 1. Ужгород 2012, 7-29.

37. Бендас Даниїл. *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 роках* // *Ковчег*, вип. 2. Львів 2000, 290-293.
38. Бендас Стефан. Бендас Даниїл. *Священники-мученики, сповідники вірності*. Ужгород 1999.
39. Бич Михайло. *Підпільна група греко-католицьких священників Боржавської долини – Виноградського та Іршавського районів* // *Народний владика Іван Маргітич: матеріали науково-практичних конференцій «10 років без владика Івана Маргітича: на перехресті віків»*. Львів 2015, 83-90.
40. Боцюрків Богдан. *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989)* // *Ковчег*, вип. 1. Львів 1993, 131.
41. Боцюрків Богдан. *Українська Греко-Католицька Церква і радянська держава (1939-1950)*. Львів 2005.
42. Бровдій Юрій. *Владика Іван Маргітич – організатор підпільної духовної семінарії (1980-1988)* // *Народний владика Іван Маргітич: матеріали науково-практичних конференцій «10 років без владика Івана Маргітича: на перехресті віків»*. Львів 2015, 71.
43. Брокгауз Ф. Ефрон И. *Энциклопедический словарь*. Петербургъ 1904.
44. Вегеш Микола. *Закарпаття 1919-2009: історія, політика, культура*. Ужгород 2010.
45. Вегеш Микола. *Хроніка Закарпаття 1867-2010*. Ужгород 2011.
46. Вегеш Микола. – Марчук Василь . *Українська Греко-Католицька Церква: минуле і сучасне* // Fairmount 2020.
47. Войналович Віктор. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс*. Київ 2005.
48. Волошин Юрій. *«Самоліквідація» Ужгородської унії* // *Людина і світ* 1 (1999) 35-36.

49. Говера Іван. *Літурнійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля (1946-1989)*. Львів 2019.
50. Грін Олександр. Перший з'їзд Народних Комітетів Закарпатської України та проблема визначення державно-правового статусу краю // *Держава і право*. Київ 2009.
51. Гуркіна Світлана. *Як виглядало навчання у підпільних семінаріях? Чи є дані, скільки таких семінарій існувало?* // *Підпільна Церква в умовах тоталітарної держави*. Львів 2012, 22-24.
52. Даниленко Віктор. *Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «відлиги»* // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ 2008, 4.
53. Дідух Тарас. *Вплив Йосифа Сліпого на підпільну діяльність Греко-Католицької Церкви (1953-1958 рр.)* // *Проблеми національно-патріотичного виховання: Історичний та психолого-педагогічний аспекти*. Тернопіль 2017, 53.
54. Дмитрук Володимир. *Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.)* // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. Київ 2010, 4.
55. Зінкевич Осип. – Лончина Тарас. *Мартирологія Українських Церков*, т. 2. Торонто–Балтимор 1985.
56. Капітан Лариса. *«Беріївська відлига» на Закарпатті* // *Гілея*. Київ 2014, 46-48.
57. Капітан Лариса. *Ліквідація Греко-Католицької Церкви у Закарпатті, 1945-1949 рр.: Ідеолого-пропагандистська складова* // *Краєзнавство* вип. 3. Київ 2012, 73-74.
58. Колодний Анатолій. (ред.) *Історія релігії в Україні*, т. 4. Київ 2001.
59. Маргітич Юрій. Блаженний, хто йде в ім'я Господнє // *Народний владика Іван Маргітич: матеріали науково-практичних конференцій «10 років без владика Івана Маргітича: на перехресті віків»*. Львів 2015, 60-62.
60. Маркусь Василь. *Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945*. Київ 1992.

61. Мар'яна Валентина. *Закарпатська Україна (Подкарпатська Русь) в політике Бенеша и Сталіна 1939-1945 гг.* Москва 2003.
62. Маслій Ольга. *Спогади очевидців про останні роки життя Блаженного Миколая Чарнецького (1956-1959 рр.)* // Науковий вісник Івано-Франківського Богословського Університету 6, Богослов'я. Івано-Франківськ 2014, 83.
63. Матейко Володимир. *Спогади про батька, священника, патріота.* Ужгород 2016.
64. Михайлов Сергій. *Антирелігійна політика на Закарпатті в період «відлиги» (1956-1964 рр.)* // Карпатика, вип. 20. Ужгород 2002, 119-120.
65. Мищак Іван. *Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія* // Історіографічні дослідження в Україні 20. Київ 2010, 455.
66. Мороз Володимир. *Йосиф Сліпий, Закарпаття і закарпатські українці* // Ковчег, вип. 8, Львів 2018, 301-304.
67. Мороз Володимир. *Світильник віри: історія Борнявського монастиря на тлі епох.* Львів 2017.
68. Мороз Володимир. *У серці Марморошу: історія греко-католицької спільноти Дубового й околиць.* Львів 2019.
69. Носа Василь. *Скріпленні вірою й окрилені Церквою.* Львів 2020.
70. Панчук Май. – Галенко Олександр. *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* Київ 2008.
71. Пащенко Володимир. *Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів.* Полтава 2002.
72. Пекар Анастасій. *Нариси історії Церкви Закарпаття*, т. 2. Рим-Львів 1997.
73. *Переслідувані за Правду: українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.* Вид. 2-ге, Львів 2017.
74. *Проблема прозелітизму і заклик до спільного свідчення* // Релігійна свобода і права людини III. Львів 2004, 176.
75. Пушкаш Ласло. *Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа.* Львів 2001.

76. Розлуцька Галина. *Організаційні умови становлення першого релігійного вищого навчального закладу в Закарпатті // Молодь і ринок* вип. 147. Дрогобич 2017, 86.
77. Судоплатов Андрей. *Тайная жизнь генерала Судоплатова: Правда и вымыслы о моем отце*. Москва 1998.
78. Судоплатов Павло. *Спецоперації: Лубянка и Кремль:1930-1950 годы*, Москва 1997.
79. Шліхта Наталія. *Мукачівсько-Ужгородська «возз'єднана» єпархія наприкінці 1940-х – у 1960-і рр.: унікальний випадок чи типовий приклад? // Наукові записки Ужгородського Університету*. Ужгород 2016, 289.
80. Шліхта Наталія. *Церква за умов хрущовської антирелігійної кампанії: ситуація в Україні та її польська паралель // Україна модерна* вип. 4-5 (2000) 250-252.

• **Інтернет – джерела**

81. *«Моя перша Служба Божжа була на циркулярному столі...» // Pamet Naroda pametnaroda.cz* (1.11.2021).
82. *1939 – почалася Друга світова війна // Український інститут національної пам'яті uinpr.gov.ua* (09.02.2021).
83. *Слуга Божий владика Олександр Хіра (17.01.1897 – 26.05.1983) // Мукачівська греко-католицька єпархія mgce.uz.ua* (18.09.2021).
84. *Блаженний Священномученик Миколай Чарнецький: 1884-1959 // Храм блаженного Миколая Чарнецького charnetskyj.org.ua* (2.11.2021).
85. Бриж Є. *365 днів. Наша історія. 26 листопада. Як Закарпаття «добровільно» і остаточно стало Україною // Полтава 365 poltava365.com* (20.11.2021).
86. Буняк Л. О. *Миколай В. Шена ЧСВВ // Провінція святого Миколая ЧСВВ osbm.org.ua* (15.10.2021).

87. *Великому полководцю и вождю народов Маршалу Советского Союза Иосифу Виссарионовичу Сталину* // *Известия Советов депутатов трудящихся СССР* electro.nekrasovka.ru (21.04.21).
88. *Владика Иван Семедій: Єпарх Мукачівський* // *Синод єпископів Української Греко-Католицької Церкви* synod.ugcc.ua (2.11.2021).
89. *Гаджега Юлій: Доктор теології, викладач Ужгородської духовної семінарії* // *Мукачівська греко-католицька єпархія* mgce.uz.ua (01.11.2021).
90. *Губич Лідія. Отець Володимир Маргітич* // *Pamet Naroda*, pametnaroda.cz (01.11.2021).
91. *Данилець Юрій. Мурані Микола Іванович* // *Енциклопедія сучасної України* esu.com.ua (15.11.21).
92. *Дребітко Дмитро (Діонісій): Ієромонах ЧСВВ* // *Мукачівська греко-католицька єпархія* mgce.uz.ua (15.10.2021).
93. *Історія Малоберезнянського монастиря* // *Провінція святого Миколая ЧСВВ* osbm.org.ua (15.10.2021).
94. *Киридон Петро. Десталінізація* // *Велика українська енциклопедія* vue.gov.ua
95. *Кобаль Йосип. – Толочко Наталія. 200-літні освітні традиції Ужгородської препаандії: від учительської семінарії до сучасного юридичного факультету УжНУ* // *Медіа-центр УжНУ* mediacenter.uzhnu.edu.ua (01.11.2021).
96. *Кралюк Петро. Українізація від Лаврентія Берії. Секретна постанова 1953 року вимагала відійти від русифікації* // *Радіо свобода* radiosvoboda.org (10.08.2021).
97. *Крупина Віктор. Смерть Микити Хрущова* // *Цей день в історії* jnsm.com.ua (22.08.2021).
98. *Лук'янюк Володимир. Антикмуністичне повстання в Угорщині* // *Цей день в історії* jnsm.com.ua. (18.09.2021).
99. *Лук'янюк Володимир. Розстріл «банди Берії»* // *Цей день в історії* jnsm.com.ua (22.08.2021).

100. *Марина Олександр, д-р: парох церкви Покрови Пресвятої Богородиці (14 жовтня) в с. Невицьке Ужгородського р-ну, професор богослов'я Ужгородської духовної семінарії // Мукачівська греко-католицька єпархія mgce.uz.ua (01.11.2021).*
101. *Михайлець Михайло. Владика Іван Маргітич // Аналітично-дослідницький центр: Політична теологія politteo.online (2.11.2021).*
102. *Моїсеєнко Володимир. Буди, Господи, милость Твоя на нас... Історія Православ'я на Закарпатті // Релігійно-Інформаційна служба України risu.org.ua (18.02.21).*
103. *Мороз Володимир. Йосиф Сліпий і Закарпаття // Провінція святого Миколая ЧСВВ osbm.org.ua (2.11.2021).*
104. *Мороз Володимир. Стратегии выживания и служения василианского монашества на Закарпатье (1950-1964) // YouTube youtube.com (2.11.2021).*
105. *Мороз Володимир. Чому не було «возз'єднавчого собору» на Закарпатті? // Наукова конференція «“Львівський собор” 1946 року: історичні обставини та сучасні оцінки» // ч. 2. YouTube youtube.com (22.04.21).*
106. *Носа Василь. Отець-доктор Августин Волошин і Рахівщина // Видання парафії Церкви Миколая Чудотворця на Аскольдовій Могилі oranta.org (2.11.2021).*
107. *О. Борис Ю. Краснобродський ЧСВВ // Провінція святого Миколая ЧСВВ osbm.org.ua. (21.10.2021).*
108. *О. Павло Мадяр ЧСВВ // Провінція святого Миколая ЧСВВ osbm.org.ua (15.10.2021).*
109. *Онисько Ф. О. Антоній Мондик ЧСВВ // Провінція святого Миколая ЧСВВ osbm.org.ua (21.10.2021).*
110. *Ортутай Елемир: Помічний священик Ужгородської Преображенської церкви (Цегольнянська), викладач духовної семінарії // Мукачівська греко-католицька єпархія mgce.uz.ua (01.11.2021).*
111. *Отець Володимир Маргітич.*1931 // Pamet Naroda pametnaroda.cz (2.11.2021).*

112. *Отець Мелетій Михайло Малинич ЧСВВ // Провінція святого Миколая ЧСВВ osbm.org.ua (15.10.2021).*
113. Пащенко Володимир. *Українська греко-католицька церква середини 40-50-х років ХХ століття: воскресіння з руїн // Електронний архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка dspace.pnpu.edu.ua (21.08.2021).*
114. *Подробная карта Закарпатской области // Карта мира, стран и городов planetolog.ru (15.11.2021).*
115. Ребрик Наталія. *Пам'яті о. Йосипа Штилихи // Закарпаття онлайн zakarpattya.net.ua (14.10.2021).*
116. Романчук Леся. *Священномученик Теодор Ромжа // Леся Романчук lesiaromanchuk.com (15.11.2021).*
117. Ромашина Марія. *Павел Анатольевич Судоплатов: «терминатор» Сталина // Военное обозрение topwar.ru (15.11.2021).*
118. *Словник термінів – радянська територія терору territoryterror.org.ua (10.02.2021).*
119. *Слуга Божий отець Петро Орос (1917-1953) // Інститут Історії Церкви УКУ ichistory.org.ua (15.03.2021).*
120. *Теодор Ромжа (1911-1947 рр.) // Хустська міська рада khust-miskrada.gov.ua (15.11.2021).*
121. Токар Маріан. *Політична радянська Закарпаття: три спроби в ХХ столітті // Закарпаття ком zakarpattia.com (24.01.2021).*
122. *Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі // Мукачівська греко-католицька єпархія mgse.uz.ua (01.11.2021).*
123. Федака Сергій. *Ужгородська греко-католицька академія відзначила своє 230-річчя // Закарпаття онлайн zakarpattya.net.ua (01.11.2021).*
124. Фодорне-Орос Єлизавета. *Божя Людина. Спогади про отця Петра Ороса, таємно висвяченого греко-католицького єпископа // Громада: Товариство української культури в Угорщині hromada.hu (15.03.2021).*

-
125. *Як працювати із документами ЧК-КГБ: архівно-слідчі справи // De/construction deconstruction.cdvr.org.ua (15.04.2021).*

ДОДАТКИ

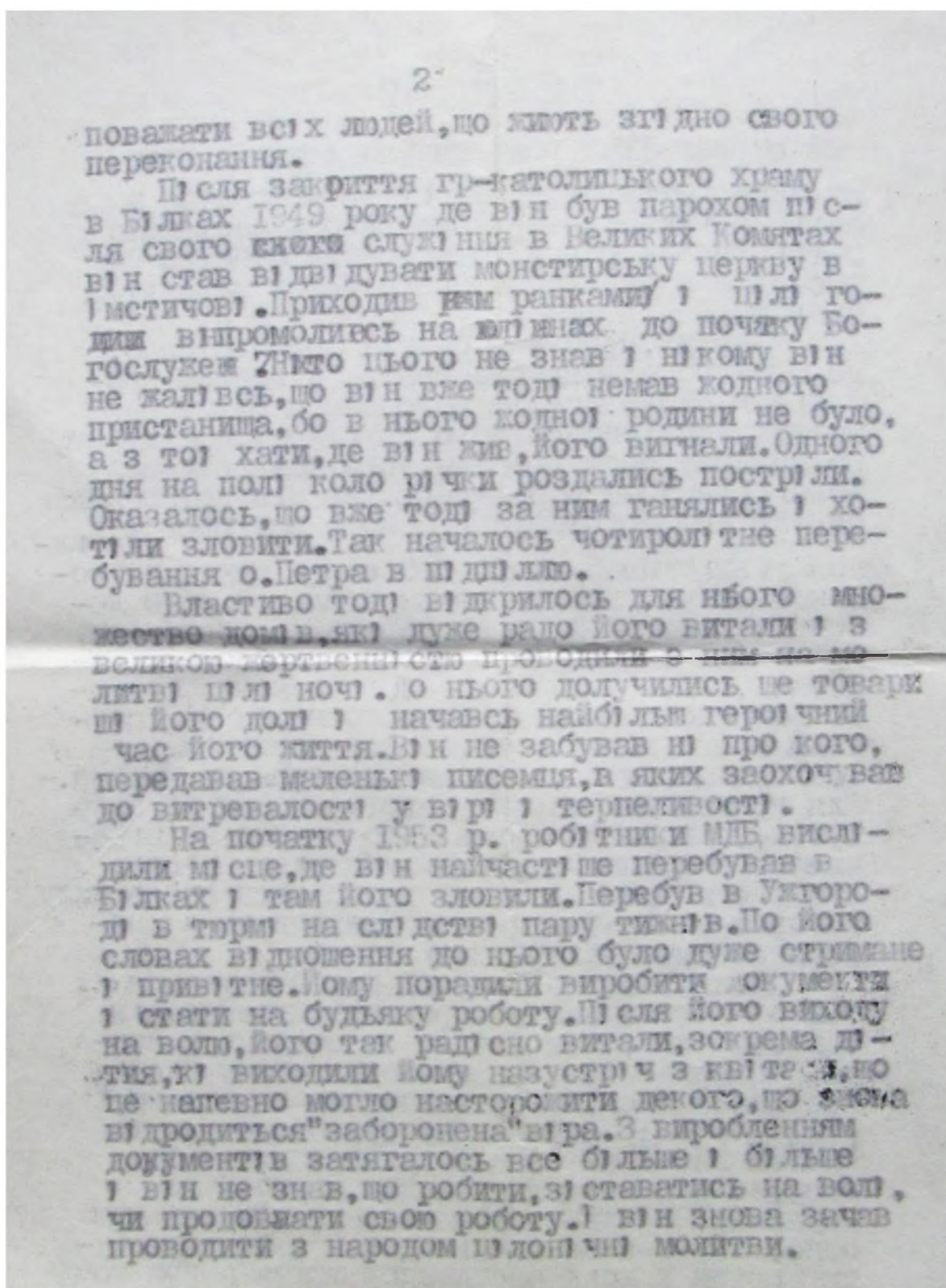
Додаток №1

Маніфест Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною⁴⁰⁸

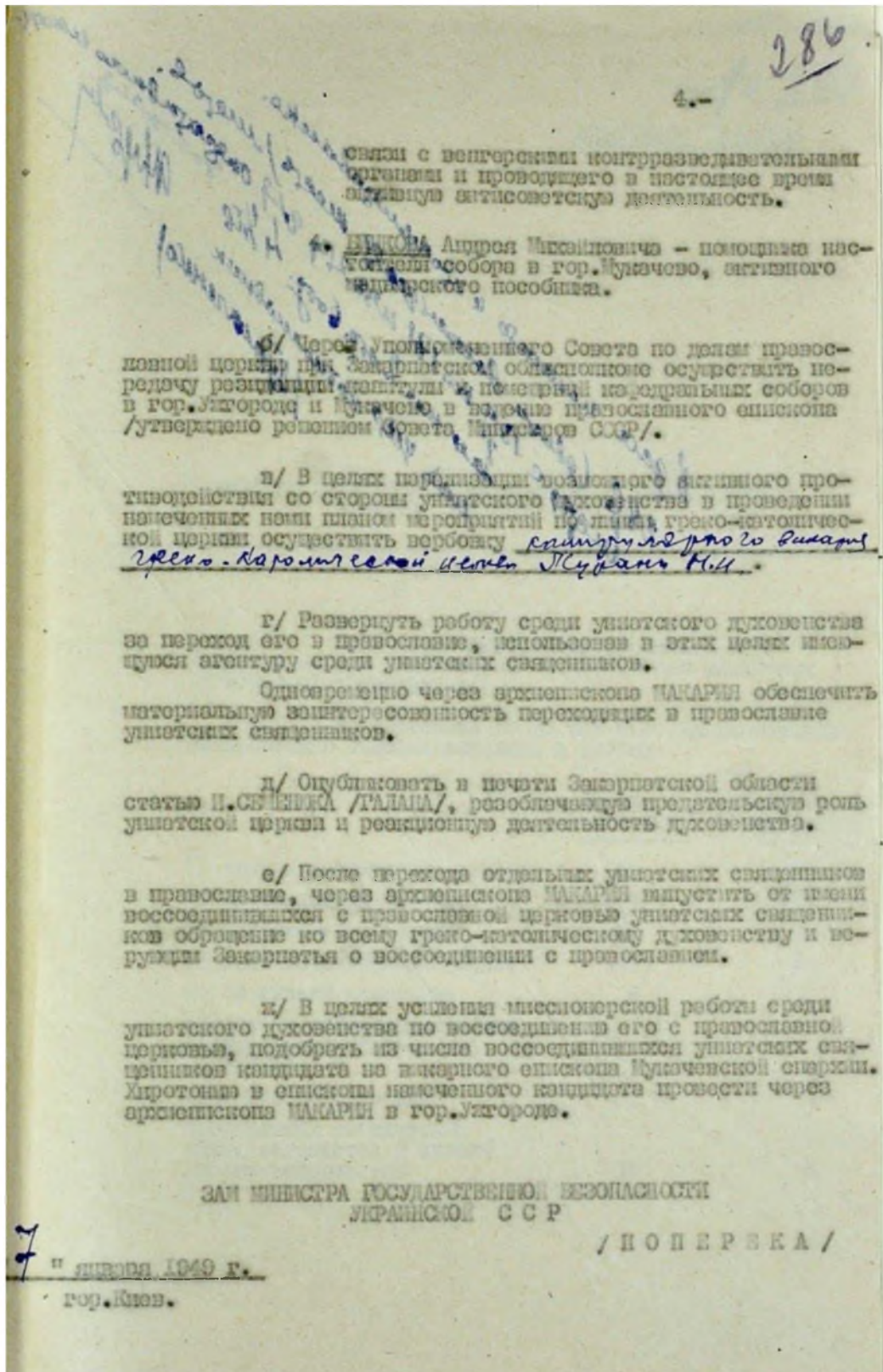
⁴⁰⁸ Бриж Є. 365 днів. Наша історія. 26 листопада. Як Закарпаття «добровільно» і остаточно стало Україною // poltava365.com (20.11.2021).

Додаток №2

Текст про смерть о. Петра Ороса, яку описав о. Павло Мадяр ЧСВВ⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ Мадяр П. *Тридцять літ* // Историчний архів Провінції св. Миколая Василянського Чину в Малому Березному, папка «Ісповідники віри. о. Петро Орос», 2.

Додаток №3

План заходів, щодо ліквідації МГКЄ. В одному із пунктів йде мова про вербування о. Миколи Муранія⁴¹⁰

⁴¹⁰ ГДА СБУ, Рифи, т. 29, арк. 286.

Додаток №4

ВСЕМУ ДУХОВЕНСТВУ ГР. КАТ. ЕПАРХИИ МУКАЧЕВСКОЙ

ДОРОГИЕ БРАТЬЯ В ХРИСТЕ!

Дня 16 февраля 1949 года по прошению вирников катедральный наш храм в Ужгороде и здание Епархиального управления передано во владение православной церкви. По сей причине дальнейшее действие греко-католического епархиального Управления перестала и моя деятельность Капитулярного Викария кончилась.

Всечена Капитула також прекратила свое существование.

Прошу сие приняты к сведению.

Обильное Божье благословение да снидет на Вас, и прося Ваших святых молитов остаюся.

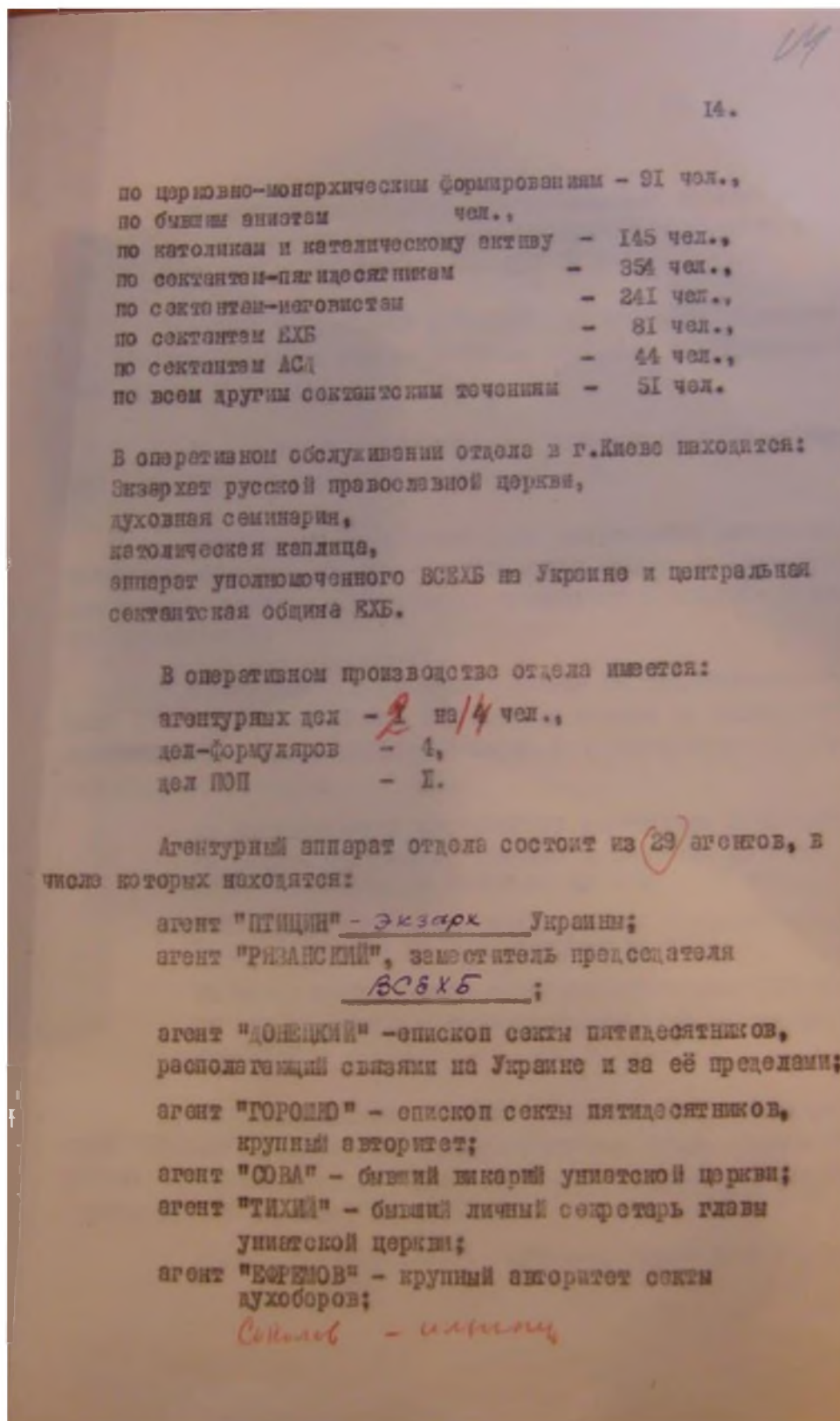
В Ужгороде, 18 февраля 1949 года

Брат в Христе

Н. Мурани⁴¹¹

⁴¹¹ ДАЗО, Р-1490, оп. 1, спр 39, арк. 11.

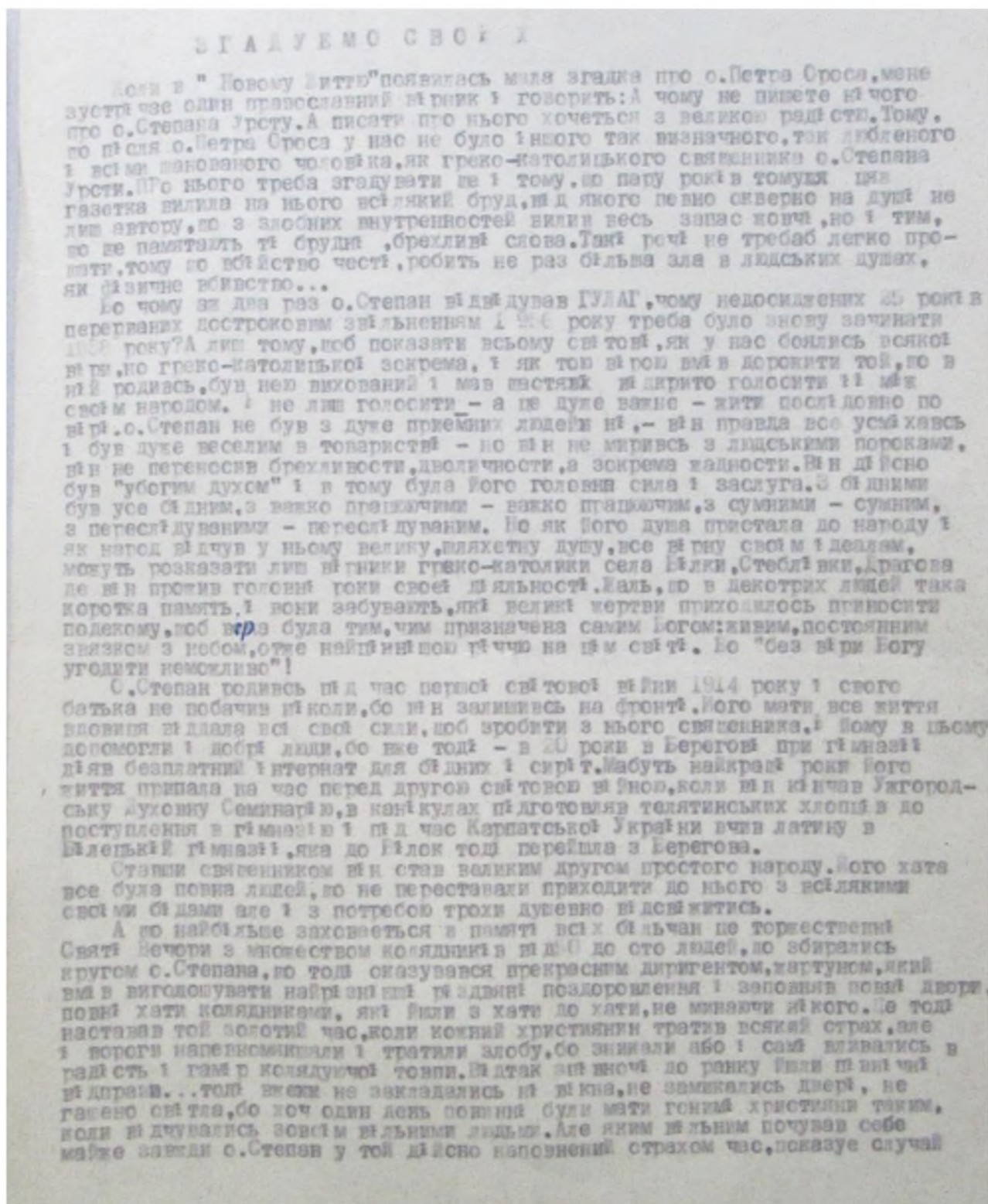
Додаток №5

Довідка про склад агентурного апарату в церковному середовищі⁴¹²

⁴¹² ГДА СБУ, ф. 1, спр. 1103, арк. 14.

Додаток №6

Іеромонах ЧСВВ Павло Мадяр про свого двоюрідного брата, о. Степана Урсту⁴¹³

⁴¹³ Мадяр П. *Згадуємо своїх* // Історичний архів Провінції св. Миколая Василянського Чину в Малому Березному, папка «Ісповідники віри. о. Петро Орос», 1.

Додаток №7

Після звільнення його з в'язниці, коли всіх свідченників звільнили, він поселився в м. Хуст по вулиці Зелена. Знайшов собі роботу в с. Великій Рокосово в кар'єрі каменолом до якого добрався на кінногому велосипеді. Після праці вечорами обслуговував вірників по домах де його радо чекали. Відправив Службу Богу при замищенних вікнах і замкнутих дверях Бєзпєка вела строгий контроль за ними. Вже й на роботи стали його не рєсидувати й сказали, що днє по тут місяць вже немає. Це все радєно зносив з уявінкою ніколи не камився й не наринав. І так коли їав на велосипеді з роботи до Хуста, одна машина лєкєова

пїїкала на кого зї забрала, а друє зразу грузова забрала його тєло й вїдвезла до лікарні в Хуст. Це було 4 груднє на Рєвєденнє в Хусті Пр. Дїви Марї 1958 року. Пожорон вїдбув-ся в лікарні на якій прибуло декїлька вїрникїв, бо не було доступу друєм через строгий контроль камибїтїв. Тїло о Йосїпа Завадяка пожоронє на Хустєкєому цвїнтарї де його тєло спочиває до сьогодні.

29 03. 2000

с. Макрина Бігун ЧСВВ

Сестра Макрина Бігун, ЧСВВ про обставини смерті о. Йосифа Завадяка⁴¹⁴

⁴¹⁴ Бігун М. О. Йосиф Завадяк // Історичний архів Провінції св. Миколая Василянського Чину в Малому Березному, папка «Ісповідники віри. о. Йосиф Завадяк», 3-4.

Додаток №8

195

Выписка из протокола № 40

Особого Совещания при Министре Государственной Безопасности Союза ССР

Зв. 4 от "6" сентября 1950 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>57. Дело № 149366 МГБ УССР по обвин. МУРАНИ Николая Ивановича, 1911 г. р., ур. Закарпатской обл. из семьи священника, словака, гр. СССР, беспартийного. Обвин. по ст. 54-4 и 54-10 п. 2 УК РСФСР.</p> <p>Отметка в ОСИ ПРОЗВЕДЕНА 14-09-1950 (ЗЫЛНИНА)</p>	<p>МУРАНИ Николая Ивановича, за враждебную контрреволюционную деятельность против СССР заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет, считая срок с 24 июня 1949 г. Имущество КОНФИСКОВАТЬ.</p> <p>24/9.50 Был в лагерь особ- № 9 МВЛ. Доноска Арх. следств. дело № 346808 Сорока</p>

Нач. Секретариата Особого Совещания

Виписка з протоколу №40 Особливої Народи в присутності Міністра Державної Безпеки Союзу РСР від 6.09.1950 про ув'язнення в ГУЛАГ терміном до 10-ти р. – позбавлення волі о. Миколи Муранія⁴¹⁵

Додаток №9

55

гр-ну КИКИНЕЖДИ Михайлу Михайловичу
с. Белая Церковь, № 245
Раховского района

Сообщаем, что жалоба посланная Вами на имя секретаря ЦК КПСС товарища Хрущева, рассмотрена. Ваша просьба оставлена без удовлетворения.

ЗАМ. ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ИСПОЛКОМА ЗАКАРПАТСЬКОГО
ОБЛСОВЕТА ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ

В. РУСИН

Відповідь Закарпатської облради на звернення Михайла Кікінежді до Микити Хрущова⁴¹⁶

⁴¹⁵ ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 5425, арк. 195.

⁴¹⁶ ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 1, спр. 101, арк. 55.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Ілюстрація №1

Будівля кінотеатру «Перемога» в Мукачеві, де проходив Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України⁴¹⁷

Ілюстрація №2

Єпарх МГКЄ 1944-1947 рр. вл. Теодор Ромжа⁴¹⁸

⁴¹⁷ Бриж. 365 днів. Наша історія. 26 листопада. Як Закарпаття «добровільно» і остаточно стало Україною.

⁴¹⁸ Теодор Ромжа (1911-1947 рр.) // khust-miskrada.gov.ua (15.11.2021).

Ілюстрація №3

Павло Судоплатов, один із співорганізаторів вбивства владики Теодора Ромжі⁴¹⁹

Ілюстрація №4

Похорон єпископа Теодора Ромжі⁴²⁰

⁴¹⁹ Ромашина М. Павел Анатольевич Судоплатов: «терминатор» Сталина // topwar.ru (15.11.2021).

⁴²⁰ Романчук Л. Священномученик Теодор Ромжа // lesiaromanchuk.com (15.11.2021).

Ілюстрація №5

Капітулярний вікарій МГКЄ о. Микола Мураній⁴²¹

Ілюстрація №6

С-2253

Министерство государственной безопасности
Следственная часть

ДЕЛО № 149366

По обвинению *Мурані Николай Иванович*
в соответствии со ст. 54-4, 54-10, 2 ст. 107 УК РСФСР

Навато *24-август 1947 г.* в *Томск*
Опачас *6-август 1947 г.* Том № *1*

После судебного рассмотрения и заслушивания протокола в силу настоящего дела подлежит немедленному освобождению в связи с тем, что обвиняемый признан виновным в совершении преступления, предусмотренного ст. 54-4, 54-10, 2 ст. 107 УК РСФСР.

К делу должно быть приобщено все имеющееся.

ОСНОВАНИЕ: Приказ НКВД, Прокуратуры и НЧО Союза ССР № 00000 от 10.07.1938 г.

Архив № *3460*

Сделано *21.15* *С-2253*

Передано следственному отделу для оформления постановления об освобождении обвиняемого (согласно постановлению следственного отдела) [подпись]

Кримінальна справа о. Миколи Муранія⁴²²

⁴²¹ Данилець Ю. *Мурані Микола Іванович* // esu.com.ua (15.11.21).

⁴²² ДАЗО, ф. 2558, оп. 1, спр. 5425.

Ілюстрація №7

Слуга Божий, священник МГКЄ о. Петро Орос⁴²³

Ілюстрація №8

Ієромонах ЧСВВ, «Апостол Закарпаття» о. Павло Мадяр⁴²⁴

⁴²³ Слуга Божий отець Петро Орос (1917-1953) // ichistory.org.ua (15.11.2021).

⁴²⁴ Мороз В. Йосиф Сліпий і Закарпаття // osbm.org.ua (15.11.2021)

КАРТИ

Закарпатська область, сучасний стан⁴²⁵

⁴²⁵ Подробная карта Закарпатской области // planetolog.ru (15.11.2021)